

ROZDZIAŁ 8

TOMASZ KAWSKI

MROCZA W LATACH 1945–1989

8.1. Odbudowa miasta po zniszczeniach wojennych

Wraz z wyparciem wojsk niemieckich z początkiem 1945 roku mieszkańcy Mroczy znaleźli się w nowej rzeczywistości, która w wielu wymiarach nie przystawała do realiów sprzed 1939 roku. Zachodzące w kolejnych latach zmiany społeczne, polityczne i gospodarcze w ramach nowego ustroju zaważyły na rozwoju miasta i sytuacji jego mieszkańców. Jednak szereg uwarunkowań wpływających na rytm życia i charakter zmian pozostawał dziedzictwem minionych nie tylko lat czy dekad, ale także kilku wieków. Próby przezwyciężenia czasem wielopokoleniowych zapóźnień w powojennej rzeczywistości były zjawiskiem trudnym, a w wielu przypadkach niemożliwym. Dodatkowo narzucony balast ideologiczny powodował, że wiele oddolnych inicjatyw nie mogło zostać uwzględnionych. Ponadto rolniczy charakter regionu, brak przemysłu, bliskość prężnie rozwijających się ośrodków miejskich w sposób naturalny powodowały, że miasto przez szereg lat było pogrążone w marazmie. W innych segmentach życia jego rozwój był powolny. Wielu nawarstwiających się problemów nie można było, mimo woli lokalnych decydentów i mieszkańców, rozwiązać w sposób zadowalający.

W powojennej historii miasta można wyróżnić etapy w jego rozwoju, które nie zawsze pokrywały się z ogólnie przyjętą periodyzacją, dla której „twarde” przesłanki polityczne czy ustrojowe stanowiły punkt odniesienia i periodyzacji. W przypadku niewielkiego miasta, jakim była Mrocza, świat wielkiej polityki pozostawał odległy i, jak można sądzić, dla wielu mieszkańców w wielu aspektach obcy i niezrozumiały. Niezależnie od ogólnych zmian przyziemne kryteria, które w mniejszym czy większym stopniu pozostawały pochodnymi ogólnych zmian, lokalnie liczyły się znacznie bardziej. Pierwszy etap skończył się w 1948 roku. Zastraszone społeczeństwo bez większych oporów przyjęło nowy system ustrojowy i polityczny, czego zewnętrznym wyrazem było utworzenie Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (PZPR). Kolejny zamyka okres zmian zapoczątkowanych u schyłku lat 60. i kontynuowany w kolejnych kilku latach wraz z reformą administracyjną i zmianami w strukturze lokalnego przemysłu. Wydarzenia lat 1956, 1968, 1970, 1976 pozostawały odległe i nie wywarły większego wpływu na postawy czy ewolucję aktywności mieszkańców. Znacznie istotniejsze znaczenie miały zmiany administracji terenowej pierwszej połowy lat 70., kiedy powołano miasto i gminę Mrocza oraz zrealizowano nowe inwestycje przemysłowe i infrastrukturalne. Ostatni okres w historii Mroczy przypadł na koniec lat

Fot.1. Fragment mroteckiego rynku na początku lat 70. XX wieku

70. i lata 80. XX wieku. Charakteryzuje się on postępującą stagnacją wraz z postępami kryzysu ekonomicznego i społecznego, próbami zmian epoki pierwszej „Solidarności” 1980–1981, marazmem doby stanu wojennego 1981–1983 i „powojennego” do roku 1989. Uwzględniając powyższe spostrzeżenia spróbujemy opisać dzieje Mroczy w latach 1945–1989.

W trakcie walk w 1945 roku miasto uległo częściowemu zniszczeniu. Po ich zakończeniu ulice miasta były zastawione porzuconym i zniszczonym sprzętem wojskowym, samochodami, dobytkiem uciekinierów, śmieciami. Już w marcu 1945 roku, zapewne z uwagi na wiosenne ocieplenie, lokalne władze przystąpiły do wstępnych prac porządkowych. Do 15 marca pousuwano z ulic pojazdy i wstępnie uporządkowano ulice. Mieszkańcy i właściciele posesji do 20 marca mieli obowiązek usunąć śmieci poza miasto lub je spalić. Akcję ułatwił fakt, że w mieście nie było okopów, rowów przeciwczołgowych, zasieków czy pól minowych. Do 5 marca usunięto z domów, sklepów, szyldów, napisy w języku niemieckim i zastąpiono polskimi¹. W trakcie okupacji zniszczono figurę Serca Jezusa przy ulicy Drzewianowskiej i krzyż misyjny przy kościele. W trakcie walk i ewakuacji w 1945 roku, Niemcy spalili gmach Zarządu Miejskiego wraz z wszystkimi dokumentami. Poważnych zniszczeń doznały gmachy kościołów katolickiego (25%) oraz ewangelickiego. Wieża tego ostatniego groziła zawaleniem. Całkowicie spłonął Dom Katolicki. Niemcy zagrabili 60 tys. sztuk cegieł i duże ilości wapna, które zgromadzono w 1939 roku planując budowę nowej plebanii. Dodatkowo wywieziono część wyposażenia miejskiej chłodni². Ucierpiał

¹ Archiwum Państwowe w Bydgoszczy (dalej: APB), Zespół Akt Zarządu Miejskiego w Mroczy (dalej: zesp. ZMM), sygn. 56, 61.

² APB, Zespół Akt Starostwa Powiatowego w Wyrzysku 1945–1950 (dalej: zesp. SPW 1945–1950), sygn. 323, 411; APB, zesp. ZMM, sygn. 54.

także wiele budynków prywatnych. Całkowicie zniszczono 6, a 186 uległo uszkodzeniu w przeliczeniu od 10 do 60%³. Proces odbudowy napotykał na poważne trudności, głównie natury finansowej. Miejska Rada Narodowa (MRN) informowała Powiatową Radę Narodową (PRN) 24 sierpnia 1946 roku, że [...] *Odbudowa Mroczy stoi* [...]. Podejmowano najpilniejsze prace na przykład remont mostu na rzece Rokitka na drodze prowadzącej z Mroczy do miejscowości Chwałka Młyn⁴. W kolejnych miesiącach nastąpiła niewielka poprawa w pracach, jednak liczba budynków, które gruntownie wyremontowano nadal była niewielka. Dominowały bieżące naprawy dziurawych dachów, ścian, otworów drzwiowych i okiennych. Świadczą o tym dane zawarte w Tab. 1.

Tab. 1. Bilans odbudowy budynków w Mroczy na dzień 3 listopada 1945 roku

Kategoria	Ogólna liczba uszkodzonych budynków		Liczba budynków wyremontowanych		Ogólna liczba budynków zniszczonych w ponad 50% i niewyremontowanych
	Do 20%	Powyżej 20%	Do 20%	Powyżej 20%	
Budynki mieszkaniowe	140	45	62	1	11
Budynki gospodarcze	9	11	9	–	4
Budynki przemysłowe	2	–	2	–	–
Budynki użyteczności publicznej	4	5	4	2	1
Razem	155	61	77	3	16

Źródło: APB. Akta Starostwa Powiatowego w Wyrzysku, sygn. 323.

Odbudowa infrastruktury przebiegała powoli. Przez szereg kolejnych lat władze miejskie nie mogły uporać się z jej ukończeniem i przejściem w stan, który świadczyłby o rozwoju. Głównym tego powodem były trudności finansowe oraz uregulowania praw własności, które uniemożliwiały bieżące remonty i ewentualną odbudowę infrastruktury. Z *Protokołu kontroli majątku znajdującego się pod Zarządem Miasta z 19 stycznia 1948 roku* wyłania się dość przygnębiający obraz wyglądu miasta, mimo podejmowanych wcześniej prac porządkowych.

³ APB, zesp. SPW 1945–1950, sygn. 323. Przykładem służą budynki mieszkalne i gospodarcze, które uległy zniszczeniu od 1 do 100% przy ulicy Kościuszki nr 1, 2, 3, 4, 7, 8, ulicy Bydgoskiej 1, ulicy Wybudowanie 6, 7, 8 należące między innymi do Wilczyńskiego, Mieczysława Schutzta, Balachowskiej, Krystyny Kobot, Jana Jesse, Kloski, Augustyna Jaskólskiego, Ksawerego Miklasza, Franciszka Hadrycha. Por. dane: APB, zesp. ZMM, sygn. 20.

⁴ APB, ZMM, sygn. 20.

Część budynków systematycznie niszczyła, na przykład kostnica miejska przy ulicy Koziej była zdewastowana, pełniła rolę magazynu szezki, podobnie areszt przy ulicy Łobżenickiej, barak przy ulicy Nakielskiej, nie były wykorzystywane i niszczały. Domy poniemieckie w części stały opuszczone. Do wyjątków należały pojedyncze remonty. Budynek kościoła poewangelickiego groził zawaleniem. Marmurowe płyty nagrobne z cmentarza ewangelickiego były systematycznie rozkradane. Ulice i drogi były zniszczone, podobnie jak aleja owocowa przy ulicy Dworcowej czy sad przy Strzelnicy. Na tym tle tempo odbudowy infrastruktury miejscowej parafii rzymskokatolickiej było imponujące⁵.

Radość z zakończenia wojny była wśród ludności polskiej powszechna. Jednak już od pierwszych dni tłumili ją zarówno czynniki polityczne, jak i te związane z przewyciężaniem trudności dnia codziennego. Panował wszechobecny strach przed Rosjanami, którzy traktowali miasto jako „zdobyczne”, niemieckie, a ludność polską jako podejrzaną. Wielu Polaków z rozmaitych powodów zdecydowało się w latach wojny na wciągnięcie do Deutsche Volksliste (DVL). Według danych z 15 lutego 1945 roku była to grupa 586 osób. Po uściśleniu 28 lutego 1945 roku na listach znalazły się 644 osoby⁶. W mieście i okolicy przebywało stosunkowo wielu Niemców. Powszechnym zjawiskiem były grabieże. Komenda Frontowa miasta Mrocza kierowana przez porucznika Nikołaja Michajłowicza Kotowa, 22 marca 1945 roku nakazała przekazanie tak zwanego mienia poniemieckiego, na które składały się między innymi: radia, broń, telefony, aparaty fotograficzne, meble, fortepiany, odzież, żywność w ciągu trzech dni. Akcję kontynuowano w kolejnych dniach. Z 2 na 3 kwietnia 1945 roku w całym mieście wojsko prowadziło rewizje w mieszkaniach prywatnych⁷. Działania te poprzedziły grabieże i rekwizycje zapoczątkowane wcześniej. Wojsko polskie i radzieckie zarekwirowało z miasta 3 konie, 2 żrebaki, 6 krów, jałówkę, 7 cieląt, 18 owiec, 3 warchlaki. W dniu 18 marca Rosjanie z majątku Mrocza Probstwo zabrali 20 krów⁸. Okoliczne wsie były ogałane przez Rosjan głównie z bydła, trzody, koni, owiec. Zgromadzony inwentarz żywy razem z meblami, sprzętem domowym, dywanami i innym mieniem zagrabionym zaczęto transportować na wschód w czerwcu 1945 roku samochodami ciężarowymi⁹. Bezprawnie zagarnięte mienie rzadko udało się odzyskać. W lipcu miejscowa Milicja Obywatelska (MO) odebrała Rosjanom zgrabionych

⁵ APB, zesp. ZMM, sygn. 29.

⁶ APB, zesp. ZMM, sygn. 53, 56. Szerzej na temat niemieckich list narodowościowych porusza: W. Jastrzębski, *Mrocza w latach wojny i okupacji*, [w:] *Mrocza. Monografia miasta i gminy*, T. II, *Dzieje miasta i okolic*, pod red. S. Łanieckiego, Mrocza 2014.

⁷ APB, zesp. ZMM, sygn. 57. *Raport sytuacyjny za okres od 15 marca do 6 kwietnia 1945 roku*.

⁸ APB, zesp. ZMM, sygn. 61.

⁹ Instytut Pamięci Narodowej w Warszawie. Komisja Ścigania Zbrodni Przeciwko Narodowi Polskiemu. Delegatura w Bydgoszczy (dalej: IPN By), 064/1. *Raport dekadowy Szefa Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Wyrzysku za 19–28 maja 1945 oraz Załącznik do Raportu z 8 czerwca 1945 roku*.

15 sztuk bydła i 14 koni¹⁰. Działania te niosły jednak z sobą ryzyko. W dniu 21 października MO interweniowało w sprawie żołnierzy rosyjskich dobijających się do mieszkań w nocy w poszukiwaniu kwater. Niezadowoleni Rosjanie rozbroili dwóch milicjantów odbierając im karabin i automat oraz lekko poturbowali¹¹. Na ludność cywilną nałożono obowiązek świadczeń osobistych na rzecz stacjonującego wojska. Od 1 stycznia do 30 czerwca 1945 roku na rzecz Armii Czerwonej wypracowano 2857 tak zwanych dniówek ludzkich, wykorzystano 48 podwodów jednokonných i 52 dwukonne, dla Wojska Polskiego odpowiednio: 366, 66, 46¹².

Fot. 2. Mrotecki rynek z lat 50. XX wieku

Stosunek żołnierzy z punktu zaporowego stacjonujących i kwaterujących w Nakle i okolicznych miejscowościach pozostawiał wiele do życzenia. Informowano, że źle traktowali ludność cywilną. Zabierali pieniądze, zegarki, żywność, zdarzały się gwałty¹³. Działania te uzupełniały „niestosowne” i „wredne”, jak określano je w oficjalnych raportach, zachowania przedstawicieli Tymczasowego

¹⁰ APB, zesp. ZMM, sygn. 56

¹¹ Tamże.

¹² APB, zesp. ZMM, sygn. 56.

¹³ IPN By, 064/1. *Sprawozdania dekadowe Szefa Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Wyrzysku za 19.12.1945–28.12.1945.*

Zarządu Państwa. W Mroczy przysłany urzędnik, poszukując mienia ponieemieckiego, rekwirował z prywatnych mieszkań zegarki, zegary, meble, rozmaite sprzęty domowe, a nawet obrazy ślubne. Represje te dotknęły między innymi sołtysa gminy Mrocza, któremu zabrano meble nie zważając, że w czasie wojny był więźniem obozu koncentracyjnego¹⁴.

O świeżo ukończonej wojnie przypominały powroty osób, które znalazły się w różnych stronach świata oraz informacje o losach tych, którzy zaginęli. Jesienią 1945 roku przystąpiono do pierwszych ekshumacji pomordowanych w latach okupacji na terenie miasta i okolic. Na starym cmentarzu w Mroczy znajdował się wspólny grób 22 ofiar pomordowanych w lesie w Drzewianowie. Ekshumowano je 4 listopada 1945 roku. Odkryto grób na cmentarzu rzymskokatolickim w Mroczy, obok majątku probostwa, w którym pochowano zwłoki prawdopodobnie 3 polskich żołnierzy, którzy zginęli 27 stycznia 1945 roku. W Słupówku w gminie Mrocza zginęło 10 Polaków. Zostali pogrzebani na terenie żwirowni w zbiorowym grobie. Ich zwłoki przeniesiono 4 listopada 1945 roku na cmentarz w Mroczy. W okolicach Mroczy znajdowały się także groby Niemców – w Matyldzinie Lesie (6 osób), Drażnie we wsi i okolicznym lasu (36), Krukówku (2), Ostrowie (6). W Wąwelnie na cmentarzu katolickim znajdował się grób ze szczątkami 6–7 Anglików. W Wielu, w ogrodzie, pogrzebano 3 Niemców i 5 Rosjan, w Drzewianowie w ogrodzie 1 Rosjanina, w Mroczy koło majątku proboszczowskiego 3 Polaków¹⁵. W wyniku ekshumacji przygotowano wykaz pomordowanych i pochowanych na cmentarzu w Mroczy w I grobie masowym (ci, co zginęli we wrześniu i październiku 1939 roku)¹⁶ i II grobie (ci, co zginęli pod Więcborkiem 25 stycznia 1945 roku)¹⁷. W dniu 24 kwietnia 1945 roku ekshumowano 26 żołnierzy radzieckich, którzy zginęli w dniach 24–26 stycznia 1945 roku. Początkowo ich zwłoki złożono w zbiorowej mogile na cmentarzu katolickim w Mroczy, a po ekshumacji na zbiorowym Cmentarzu Żołnierzy Radzieckich w Krukówku. Złożono tam także zwłoki 12 żołnierzy pochowanych pierwotnie przy drodze Mrocza-Więcbork, w tym oficera. Zwłok żadnego z nich nie zidentyfikowano¹⁸.

¹⁴ IPN By 064/2. T. 2. *Raport dekadowy Szefa Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Wyrzysku za okres 8–17 maja 1946.*

¹⁵ APB, zesp. SPW 1945–1950, sygn. 523.

¹⁶ Z wydobytych 18 zwłok ustalono personalia 16. Byli wśród nich: Bronisław Bociek, Alojzy Borzych, Seweryn Ciążyński, Julian Gapiński, Józef Grześkowiak, Hieronim Gliszczyński, Bernard Janowski, Józef Mściszewski, Józef Urban, (?) Murawcowa, Marian Nawrot, Walerian Ozdżyński, Stefan Poklekowski, Franciszek Paluchowski, Józef Rewoliński, Franciszek Rybka, Feliks Świdorski.

¹⁷ W drugim grobie ustalono dane 12 Polaków (Marian Bąk, Jan Czarnecki, Stanisław Dyczyński, Wincenty Florczak, Jan Gołąbek, Lucjan Kaczmarek, Franciszek Kujawa, Leon Kaczmarek, Edmund Majewski, Franciszek Szymański, Czesław Szymański, Franciszek Lipski). Nie określono narodowości i personaliów 6 osób.

¹⁸ APB, zesp. SPW 1945–1950, sygn. 323, 523.

Organizowanie w uroczystej oprawie masowych imprez związanych z zakończeniem wojny 9 maja 1945 roku, czy nadania chłopom ziemi 3 czerwca 1945 roku¹⁹, nie były w stanie przesłonić niezwykle trudnych warunków życia i pracy. W dniu 14 marca wprowadzono zarządzenie o oszczędzaniu prądu. W użyciu mogły być tylko lampy do 25 wat, zalecano jednak stosowanie 15-watowych. Dzień później nakazano konieczność zaciemniania źródeł światła po zmroku. Mimo to miasto tonęło po zmroku w ciemnościach, ponieważ odcięto je od dostaw prądu. Do maja 1945 roku wyremontowano sieć elektryczną, jednak i to w niewielkim stopniu wpłynęło na dostępność energii elektrycznej, ponieważ władze odmówiły dostaw²⁰. Kilka dni wcześniej (12 marca) przedłużono obowiązywanie godziny policyjnej od 20.00. Problemów przysparzały padłe zwierzęta. 20 marca powiatowy lekarz weterynarii nakazał ich usunięcie i utylizację w Powiatowej Przetwórni Padlin w Nakle. Zdarzały się przypadki chorób zakaźnych, na przykład tyfusu. Dochodziło do nieszczęśliwych wypadków. Bawiące się za miastem dzieci 20 marca 1945 roku znalazły w lesie granat, który eksplodował raniąc troje z nich. Żywność podlegała ścisłej reglamentacji. Przyjęte 26 lutego normy żywnościowe okazały się nierealne. Polacy otrzymywali 3500 gram chleba tygodniowo, 550 gram mięsa i 1 litr mleka dla dzieci, chorych i starców. Już 13 marca obniżono je do 2500 i 400 gramów, a 28 marca do 300 gramów mięsa. Niemcy i Eingedeutsche (Kategoria 3 DVL Eingedeutsche – osoby autochtoniczne, uważane przez Niemców za częściowo spolonizowane, na przykład: Ślązacy, Kaszubi, Mazurzy, oraz Polacy niemieckiego pochodzenia, w tym osoby pozostające w związkach małżeńskich z Niemcami – od red.) otrzymywali racje jeszcze mniejsze. Miasto przejęło część mebli po Niemcach. Do kwietnia 1945 roku stopniowo je rozdzielano wśród Polaków, którym w 1939 roku Niemcy je zarekwirowali. Zajmowała się tym Komisja Meblowa Zarządu Miejskiego. 16 kwietnia pojawiły się w mieście tablice informacyjne i hasła propagandowe w języku rosyjskim i polskim²¹. W dniach od 28 marca do 6 kwietnia 1945 roku dokonano wymiany waluty z marek niemieckich na złote²². Operacja nie rozwiązała problemów związanych z brakiem niezbędnych produktów codziennej egzystencji. Problemy aprowizacyjne występowały w kolejnych miesiącach. Nawet zaspokojenie przydziałów kartkowych często było nierealne. W sierpniu 1945 roku brakowało mięsa, tłuszczów, cukru. Dostawy margaryny były szczątkowe. Jedynie z chlebem nie było większych trudności. W październiku w pełni dostępne były tylko ziemniaki²³.

¹⁹ APB, zesp. ZMM, sygn. 61. 9 maja 1945 roku ogłoszono we wszystkich instytucjach i zakładach pracy przerwę w pracy. Sformował się uroczysty pochód z udziałem wszystkich organizacji, wojska, milicji, władz. Polskie oddziały zorganizowały defiladę wojskową. Na koniec odśpiewano „Rotę”. Następnie proboszcz odprawił uroczyste nabożeństwo zakończone odśpiewaniem „Te Deum Laudamus” i „Boże, coś Polskę”. Wieczorem dla wszystkich mieszkańców zorganizowano zabawę ludową.

²⁰ APB, zesp. ZMM, sygn. 56. *Raport sytuacyjny 24–30 maj 1945.*

²¹ APB, zesp. ZMM, sygn. 57, 61.

²² APB, zesp. ZMM, sygn. 20, 61.

²³ APB, zesp. ZMM, sygn. 20, 56, 57.

We wrześniu 1946 roku wstrzymano wypiek chleba z powodu braku mąki. Po kilku tygodniach przysłano transport mąki, jednak nie nadawał się użycia. Sytuacja wywołała powszechnie występujące niezadowolenie konsumentów: [...] *awanturujący domagali się regularnych przydziałów, głównie chleba* [...] ²⁴. Szczególnie dała się we znaki zima 1945/1946. W całym powiecie brakowało węgla. Mrocza znajdowała się na stosunkowo odległym miejscu na listach przydziałowych nie tylko opału, ale i żywności. Zawodził system kartkowy, kwitła spekulacja i czarny rynek. Przy rozdziale produktów miały miejsce nadużycia, co wywoływało niezadowolenie społeczne. Mimo rozlicznych trudności miejscowa ludność dawała sobie jednak radę. W znacznie gorszych warunkach znajdowali się przybywający do miasta tzw. repatrianci z ZSRR. Ci, którzy przybyli wcześniej, do jesieni 1945 roku, wstępnie zdążyli się już zagospodarować. Przybywający później żyli w niezwykle trudnych warunkach. Czasem popadali w konflikty z dotychczasowymi administratorami dóbr. W grę wchodziły głównie kwestie majątkowe ²⁵. Trudności aprowizacyjne pozostawały stałym elementem życia także w kolejnych latach. W styczniu i lutym 1947 roku ludność powszechnie skarżyła się na brak węgla i drewna opałowego. Od 1 stycznia do 26 stycznia 1947 roku do Mroczy nie dotarła przydziałowa żywność. Przyznane w listopadzie i grudniu 1946 roku dla mieszkańców miasta artykuły, na przykład kawa, cukier, mydło toaletowe, środki piorące nie dotarły, ponieważ większe miasta, które dysponowały odpowiednimi centralami dystrybucji, na przykład Wyrzysk, Szubin, Kcynia przejęły towary wstrzymując ich rozdysponowanie w terenie ²⁶. Dwa lata później brakowało wieprzowiny. Centrala Mięsna tygodniowo przeznaczała dla miasta i gminy Mrocza dziewięć sztuk świń. Od połowy marca 1949 roku kontyngent zmniejszono do jednej ²⁷. Nie należy się dziwić, że powszechnym zjawiskiem był nielegalny ubój. Jego zwalczanie, mimo stosunkowo dotkliwych kar, przynosiło jednak ograniczone rezultaty, o czym świadczyły dane z 1951 roku ²⁸. Problemy nie wynikały jedynie z niedoboru produktów, ale także ich powszechnego wykupywania, gdy już zaczęły się pojawiać. Dotyczyło to głównie artykułów pierwszej potrzeby, na przykład jesienią 1949 roku na masową skalę kupowano mydło, kawę, zapalki, a nawet ocet ²⁹. Zachowania te wiązały się z poczuciem niepewności. W 1946 roku powszechne były pogłoski o nieuchronności wybuchu III wojny światowej. Jesienią tego roku krążyły plotki, że po przeprowadzeniu wyborów w 1947 roku miejscowa ludność będzie wywieziona do ZSRR na Syberię, a w jej

²⁴ APB, zesp. ZMM, sygn. 20.

²⁵ IPN By, 064/1. *Sprawozdanie dekadowe Szefa Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Wyrzysku 19–28.12.1945*; APB, zesp. ZMM, sygn. 56. *Sprawozdanie sytuacyjne z października 1945*.

²⁶ APB, zesp. ZMM, sygn. 58. *Sprawozdanie Miejskiej Rady Narodowej w Mroczy za styczeń 1947*.

²⁷ APB, zesp. ZMM, sygn. 59. *Sprawozdanie sytuacyjne za marzec 1949*.

²⁸ IPN By, 064/7. T. 1.

²⁹ IPN By, 064/66. *Raport z 14 listopada 1949*.

miejsce przywiozą ludność ze Wschodu³⁰. Także po wydarzeniach poznańskiego czerwca 1956 roku ludność masowo wykupywała produkty ponieważ, jak głosiła plotka, miało pogorszyć się ogólne położenie ludności, a nawet spodziewano się wystąpienia o charakterze zbrojnym³¹.

Fot. 3. Pierzeja południowa mrocieckiego rynku z górującą z tyłu wieżą kościelną. Przełom lat 60/70. XX wieku

Mieszkańcom całej gminy, także rolnikom, we znaki dawały się nałożone obowiązkowe świadczenia rzeczowe. Obowiązywały one także w latach wojny, jednak w nowej, „wolnej” Polsce przez część społeczeństwa sytuacja ta była odbierana jako rodzaj represji. W latach 1945–1946 na terenie gminy Mroczy świadczenia nałożono na 71 gospodarstw o łącznej powierzchni użytkowanych gruntów 1142,25 ha. Polecenie rozłożenia obowiązkowych dostaw kontyngentowych do Mroczy dotarło ze starostwa powiatowego 25 marca 1945 roku. Jego rozdziałem na poszczególne gospodarstwa zajęła się Gminna Komisja Dostaw wyłoniona podczas ogólnego zebrania 6 kwietnia. Z uwzględnionych wówczas 65 gospodarstw na terenie gminy obciążenia rozłożono na 43. Pozostałe nie były w stanie niczego odstawić, ponieważ zostały całkowicie ogołocone i nie dysponowały żadnymi zapasami. Miano odstawić 117 ton żyta, 48 jęczmienia, 28 owsa, 235 ziemniaków, 31 siana, 32 słomy, 1 grochu jadalnego. Już w chwili realizacji dostaw władze miejskie i gminne miały świadomość, że jest to zadanie

³⁰ APB, zesp. ZMM, sygn. 57. *Sprawozdanie sytuacyjne z października 1946.*

³¹ APB, Zespół Akt Komitetu Powiatowej Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Wyrzysku (dalej: zesp. KPPZPR), sygn. 90; IPN By 064/12. *Sprawozdanie Szefa Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Wyrzysku za okres 1 czerwiec - 30 wrzesień 1956.*

niewykonalne z uwagi na chroniczny brak niektórych produktów. Innych, nawet jeśli były, nie można było dostarczyć, ponieważ na przykład nie było czym wymłócić zboża. Lokomobile nie działały. Brakowało sprawnych urządzeń i ropy. Liczba koni i wozów była niewystarczająca. W kwietniu 1945 roku w mieście doliczono się 50 koni, 6 wołów. Pozostały także dwa nieczynne traktory. Jeden w majątku Mrocza, drugi, po Robercie Schmidcie, remontowano w Bydgoszczy. Miasto nie dysponowało żadnym sprawnym lokomobilem, który można było przeznaczyć na przykład do omłotu zboża. W tym przypadku uruchomienia z dniem 30 czerwca 1946 roku połączenia autobusowego między Mroczą a Człuchowem i Bydgoszczą na niewiele się zdało, gdyż mimo polepszenia zaopatrzenia, nie odnotowano poprawy sytuacji mieszkańców³². Miasto nie dysponowało odpowiednią liczbą spichlerzy i magazynów, by zgromadzić takie ilości produktów rolnych w jednym miejscu. Przystąpiono zatem do naprawy największego spichlerza zlokalizowanego przy ul. Ogrodowej. Zboże zaczęto zsypywać tam dnia 15 kwietnia. Na cele kontyngentów zamieniano również niektóre artykuły, na przykład w zamian za 3 cetnary żyta, 12 ziemniaków czy 500 siana oddano 600 cetnarów słomy³³. Zadowolenie większości chłopów z wdrożeniem parcelacji (na przykład w czerwcu 1945 roku rozparcelowano 115 ha majątku po Robercie Schmidcie)³⁴ niebawem przygasało wraz z działaniami zmierzającymi do kolektywizacji. Miejscowa ludność wiejska mieszkająca w gminach Mrocza i Łobżenica, w opiniach wyrażanych przez funkcjonariuszy UBP, należała do „wybitnie kułackich”. Świadczyć o tym miały między innymi najgorsze wyniki skupu zboża, sięgające 60% przy średniej dla powiatu 81,2%. Wszczęto dochodzenia przeciwko pięciu „kułakom”, między innymi Kazimierzowi Stojaczykowi z Mroczy i Bonifacemu Flaszynskiemu z Krukówka. Pierwszy, gospodarząc na 33 ha, pełnił równocześnie funkcję kierownika Gminnego Koła Samopomocy. Przechowywał 645 kg zboża, które w połowie uległo zniszczeniu. Drugi, dzierżawiąc 40 ha, ukrywał w workach pod słomą 818 kg pszenicy³⁵. Za tego typu „przestępstwa”, związane z uchylaniem się od dostaw zboża, przybywało chłopów z terenu powiatu wyrzyskiego w więzieniach i aresztach we Włocławku, Żninie, czy Mogilnie. Do stycznia 1954 roku była to liczba 241 osób. W okresie od 4 grudnia 1953 roku do 4 stycznia roku następnego na zwolnienie zdecydowano się 128 osób³⁶.

Niektórym mieszkańcom problemów przysparzało wprowadzenie przez władze ustawowego obowiązku nauki czytania i pisanie. W czerwcu 1949 roku

³² APB, zesp. ZMM, sygn. 20, 61.

³³ APB, zesp. ZMM, sygn. 20, 61.

³⁴ APB, zesp. ZMM, sygn. 56. Władysław Marzyński, Wiktoria Marzyńska otrzymali po 7 ha i 1,5 ha łąk, Jan Brzeziński i Stanisław Dryl odpowiednio: 7 ha i 1 ha, Czesław Vogt 5 ha ziemi. Pozostałą resztówką 62 ha tymczasowo zarządzał Władysław Marzyński.

³⁵ IPN By, 064/7. T. 2. *Sprawozdanie miesięczne Szefa Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Wyrzysku 5 luty – 1 marzec 1951.*

³⁶ IPN By, 064/1. *Sprawozdanie miesięczne Szefa Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Wyrzysku za okres 4 grudnia 1953 – 4 stycznia 1954.*

zarejestrowano 63 analfabetów (37 pełnych i 26 półanalfabetów), z których w kursach uczestniczyło 48, pozostałych zaliczono do kategorii „opornych”. W kursie 1 z zapisanych 29 osób uczęszczało na zajęcia 20, w kursie 2 odpowiednio: 20 i 10, natomiast w kursie trzecim – 20 i 8. W styczniu 1950 roku ujawniono kolejnych 2 analfabetów. Dominowali mężczyźni (36 osób wobec 27 kobiet). Odmawiającym nauki groziły rozmaite formy represji, między innymi grożono ich zatrzymaniem i odstawieniem do starostwa. Wyróżniających się natomiast nagradzano, choć, jak pokazuje przykład Henryka Witkowskiego, nie zawsze były to działania celowe, gdyż po otrzymaniu nagrody uczniowie nauki zaprzestawali. Kwestia ta nie wynikała jedynie ze złej woli czy lenistwa. Analizując zjawisko, miejscowe władze wskazywały, że jednym z głównych powodów nieuczestniczenia w lekcjach był brak czasu. Unikający nauki w większości pracowali w Nakle – o 6.00 pociągiem dojeżdżali do pracy, a wracali do Mroczy o 19.00. Dla tych uczniów postanowiono wprowadzić kursy sobotnie. W dniu 20 lutego 1950 roku Społeczny Komitet Edukacji przeprowadził egzamin sprawdzający. Jego wyniki okazały się niezadowolające, dlatego dwa dni później uruchomiono kolejne dwa kursy – jeden dla pracujących w Mroczy, drugi dla mieszkańców Mroczy pracujących w Nakle. Oficjalnie, do 3 maja 1950 roku, wykryto wszystkich analfabetów i objęto ich nauką czytania i pisania. Propagowano umiejętności czytania i pisania organizując Tygodnie Walki z Analfabetyzmem. Kursy podstawowe dla analfabetów w wymiarze 12 godzin tygodniowo prowadzili kierownik szkoły Stanisław Małolepszy i nauczyciele: Helena Luszczynska, Franciszek Stachowski i Józefa Palke³⁷.

Kwestie zapewnienia ludności opieki medycznej również napotykały na trudności. Po zlikwidowaniu wiosną 1945 roku Izby Chorych prowadzonej przez PCK, jedyną pomoc niósł dr Stolz przybyły do Mroczy z Solca Kujawskiego. Wspierał go Dział Opieki Społecznej utworzony przy Zarządzie Miejskim. Szpital istniejący przed wojną nie został jednak uruchomiony³⁸. W powojennej rzeczywistości kwestie poprawy stanu zdrowia mas pracujących wpisywały się w postulaty nowej ekipy rządzącej. Bez wątplenia wprowadzenie szczepień, badań okresowych, stopniowa poprawa dostępności do służby zdrowia sprzyjała ogólnej poprawie stanu zdrowia mieszkańców, jednak w warunkach Mroczy działania te napotykały na trudności obiektywne. W 1949 roku ogólny stan sanitarny był zły z uwagi na brak sieci kanalizacyjnej. Problemów przysparzały przepełnione ustępy, śmietniki i gnojowiska. Wiele budynków było starych i zawilgoconych. Około 30% budynków mieszkalnych miało dziurawe dachy i ściany. Latem nad miastem unosiły się roje much. Liczba kadr medycznych także była niewystarczająca. Opiekę zapewniał lekarz dr Józef Turkiewicz i pielęgniarz Jan Bojko pracujący w Ośrodku Zdrowia³⁹. Problemy te, choć w mniejszej skali,

³⁷ APB, zesp. ZMM, sygn. 22, 34, 35.

³⁸ APB, zesp. ZMM, sygn. 61.

³⁹ APB, zesp. ZMM, sygn. 38.

występowały w kolejnych dekadach. Ośrodek Zdrowia w 1968 roku nie dysponował żadnym środkiem lokomocji, brakowało sterylizatorów, wiader pedałowych, mieszkań dla personelu (remont mieszkań ukończono dopiero w kwietniu 1968 roku). Utrzymanie odpowiedniego stanu sanitarno-epidemiologicznego napotykało na trudności z uwagi na niedobory wody bieżącej występujące jeszcze w latach 70. XX wieku. Placówką kierowała wówczas dr Kałas-Dubińska⁴⁰.

Stabilizacji poczucia bezpieczeństwa mieszkańców nie sprzyjały pojawiające się w okolicach Mroczy grupy kontestujące nową rzeczywistość. Często trudno było rozeznaczyć, które z nich w swoich działaniach kierowały się przesłankami patriotycznymi, a które miały jednoznacznie przestępczy charakter. W odniesieniu do ówczesnej rzeczywistości stosowanie jednoznacznych kryteriów, z punktu widzenia dzisiejszych warunków życia, wydaje się jałowe. Niezależnie od motywów, w okolicach Mroczy operowały rozmaite ugrupowania podziemne określane przez oficjalne władze jako „bandy”. W powiecie wyrzyskim oddział „Jędrusia” (oddziałem dowodził kpt. Leon Meller ps. „Jędrus” – od red.) zlikwidowano w lipcu 1946 roku⁴¹. W kwietniu i maju 1945 roku w imieniu AK szeregu zajęć mienia dokonała grupa, którą kierował ppor. Niemczyło. Między 27 kwietniem a 7 majem z młyna w Mierucinie zabrano za pokwitowaniem 10 tys. złotych, miejscowemu sołtysowi zarekwirowano buty, płaszcz i 5 kg kielbasy. Podobne wydarzenia dotknęły wielu okolicznych gospodarzy. Ta sama grupa działała w Kruszkach koło Łobżenicy⁴². Inna grupa także w kwietniu obrabowała mleczarza w Mierucinie, zabierając mu 10 tys. złotych i pistolet Walter⁴³. W sierpniu i wrześniu 1945 roku grupy liczące od kilkunastu do 40 osób operowały w lasach: Klawki, Grabówno, Krostkowski, Grabowo, Kaczory. Wiele z tego typu działań miało charakter zwyczajnego bandytyzmu – w okresie od 8 do 18 listopada 1945 roku dokonano napadów na młyn i restaurację w Rościminie i, rzekomo w imieniu AK, zgrabiono 11,5 tys. złotych. Na rozpowszechnione rozbójnictwo z udziałem zarówno miejscowego elementu jak i Rosjan wskazywano jeszcze wiosną 1946 roku. Tego roku w Wąwelnie UB rozpracowywało lokalny punkt kontaktowy AK zapewniający łączność z Toruniem i powiatem tucholskim. Miejscowa placówka AK grupowała 3 osoby dysponujące bronią. W kwietniu podobne działania prowadzono wobec placówki AK w Nakle⁴⁴. W dniu 3 stycznia 1946 roku zamordowano i ograbiono z 10 tys. złotych Romana

⁴⁰ APB, zesp. PMRNM, sygn. 4.

⁴¹ IPN By 069/301, t. 4.

⁴² IPN By 064/2. T. 1–2.

⁴³ IPN By 064/2, T.1. *Raport Szefa Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Wyrzysku za 27 kwiecień – 7 maj 1946.*

⁴⁴ IPN By, 064/1. *Sprawozdanie dekadowe Szefa Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Wyrzysku 8–18.11.1945; Tamże, 064/2, t. 2. Sprawozdanie z pracy agenturalno-operacyjnej za okres 18–27 marzec 1946; Tamże, 064/30. Sprawozdanie dekadowe Szefa Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Wyrzysku do 28 sierpnia 1945 oraz Sprawozdanie dekadowe Szefa Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Wyrzysku 7 wrzesień – 18 wrzesień 1945.*

Fot. 4. Pierzeja północna mroteckiego rynku w latach 70. XX wieku

Mściszewskiego – napadu na drodze dokonali mężczyźni w mundurach WP i Armii Czerwonej⁴⁵. W sierpniu 1946 roku w Mroczy milicja zastrzeliła przybysza spod Warszawy, który wspólnie z jednym z mieszkańców Mroczy zajmował się kradzieżą zwierząt hodowlanych u okolicznych gospodarzy⁴⁶.

Przeciwnicy nowego ustroju różnymi metodami starali się powstrzymać władzę. Odwoływano się na ogół do „miękkich” metod w postaci bojkotu zlaicyzowanych odgórnie instytucji religijnych na przykład „Caritasu”, manifestacyjnego eksponowania swojej religijności wyrażającego się między innymi uczestnictwem w szybkiej odbudowie kościoła czy mniej lub bardziej świadomego rozsiewania plotek. Czasem próbowano zastraszyć miejscowych decydentów reprezentujących nowy system, jednak rzeczywiste motywacje sprawcy bądź sprawców, miały znacznie bardziej przyziemne uwarunkowania. Burmistrz Mroczy i miejscowy Komendant MO otrzymywali listy z pogrózkami podpisywanymi przez NSZ (Narodowe Siły Zbrojne – od red.). Po wykryciu sprawców okazało się, że autorzy nie kierowali się patriotycznymi przesłankami, a jedynie osobistą zawiścią do nich i ich rodzin. Co ciekawe, listy najprawdopodobniej pisano na maszynie na miejscowym posterunku MO lub u sołtysa wsi Krukówko⁴⁷. Odwoływano się do antysemitkiej retoryki utożsamiając Żydów z komunizmem w ramach obowiązującego stereotypu tak zwanej żydokomuny.

⁴⁵ APB, zesp. ZMM, sygn. 57. *Sprawozdanie sytuacyjne za styczeń 1946.*

⁴⁶ Tamże.

⁴⁷ IPN By 064/2. T. 2. *Sprawozdanie z pracy agenturalno-operacyjnej za okres 18–27 marca 1946;* Tamże, By 064/2, T. 1, *Sprawozdanie z pracy agenturalno-operacyjnej za okres 7–18 marca 1946.*

Do Mroczy docierały informacje, z których wynikało, że przybywający w dużej liczbie Żydzi w ramach repatriacji otrzymują lepszą pomoc i aprowizację niż Polacy. Mieli także zajmować wysokie stanowiska w strukturach nowych władz⁴⁸. Zarówno w Mroczy, jak i powiecie wyrzyskim, nie było problemu z wystąpieniami antysemickimi zapewne z uwagi na brak żydowskich osadników. W 1946 roku PUBP (Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego – od red.) odnotował tylko jedno wystąpienie antysemickie. Dla porównania aż 35 było związanych z aktywnością WiN (Wolność i Niezawisłość lub Wolność i Niepodległość, cywilno-wojskowa organizacja antykomunistyczna – od red.), 10 z bandytyzmem, 20 z posiadaniem broni, 66 z Niemcami, DVL i pokrewnymi, 29 ze sprawami służbowymi⁴⁹. Niezależnie od zewnętrznych uwarunkowań lokalna przestępczość była dość banalna, w mieście dominowały pospolite przestępstwa. Z milicyjnej sprawozdawczości za lipiec 1945 roku wynikało, że doszło do 19 kradzieży koni, 2 – rowerów, 5 – mienia i dobytku, wybuchu 1 pożaru, 2 uszkodzeń ciała, 2 przypadków zaburzenia spokoju, wszczęcia pojedynczego dochodzenia w związku z nielegalnym posiadaniem broni, w sprawach politycznych, zaginięcia dokumentów i przeprowadzono 5 rewizji⁵⁰.

8.2. Kształtowanie powojennego społeczeństwa mrodeckiego

Odrębna grupę problemów stanowiły kwestie demograficzne. Wśród nich można wymienić dwa podstawowe, które wiązały się ze zmianami w strukturze narodowościowej i wyznaniowej w latach 40. oraz ogólnie pojętym rozwojem demograficznym do końca lat 80. XX wieku.

Mrocza była miastem, którego powojenne społeczeństwo stanowiło monolit etniczny i niemal monolit wyznaniowy. Po wysiedleniu ludności niemieckiej przedstawiciele mniejszości narodowych i wyznaniowych praktycznie nie było, podobnie jak i w powiecie wyrzyskim⁵¹. W dniu 15 marca 1945 roku w Mroczy przebywało 1458 Polaków, 683 Eingedeutschów, 109 Niemców, 2 Żydów 1 Białorusin, 1 Francuz. W połowie kwietnia 1945 roku – 1401 Polaków, 594 z III grupy DVL, 62 z II DVL (Deutschstämmige, osoby przyznające się do narodowości niemieckiej, posługujące się na co dzień językiem niemieckim, kultywujące kulturę niemiecką, lecz zachowujące się biernie – od red.), 2 Francuzów

⁴⁸ IPN By 064/2. T. 2. *Sprawozdanie z pracy agenturalno-operacyjnej za okres 28 listopada – 7 grudnia 1946.*

⁴⁹ IPN By 064/2. T. 1. *Raport z działalności Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Wyrzysku za rok 1946.*

⁵⁰ APB, zesp. ZMM, sygn. 56. *Raport ze stanu przestępczości MO w Mroczy z 30 lipca 1945 roku.*

⁵¹ IPN By 069/66. W lipcu 1949 roku w powiecie wyrzyskim odnotowano obecność 8 Ukraińców i 1 Rosjanina. Mieszkali na tych terenach od I wojny światowej. Część z nich to dawni jeńcy wojenni lub uciekinierzy z bolszewickiej Rosji.

i 2 Białorusinów⁵². W kolejnych latach pojawiali się także pojedynczy Ukraińcy i Rosjanie. Najczęściej spotykano Niemców. W dniu 15 lutego 1945 roku odnotowano ich 114, natomiast w marcu 109 (16 mężczyzn, 44 kobiety, 20 chłopców poniżej 18 roku życia i 29 dziewcząt). Do marca 1945 roku pracowali oni przy porządkowaniu miasta po zakończonych działaniach wojennych. Niebawem część z nich Rosjanie zaczęli wysyłać do obozu internowania z Nakle. Pierwszą grupę Eingedeutschowanych wysłano do obozu w Nakle dnia 1 marca 1945 roku. W dniu 6 marca wysłano kolejną grupę liczącą 22 osoby, kierując je do prac przyfrontowych w Łochowie. Kolejne zatrzymania odbywały się w następnych dniach. Z 19 na 20 marca 1945 roku Rosjanie nakazali MO aresztować 26 mężczyzn z III DVL, ale z powodu ucieczki zatrzymanie było bezskuteczne. Dzień później Rosjanie aresztowali i internowali miejscowych Niemców z I i II grupy DVL (I grupa DVL, czyli Volksdeutscher, osoba narodowości niemieckiej, aktywna politycznie, działająca na rzecz III Rzeszy w okresie międzywojennym – od red.) do obozu w Nakle. Za częścią zatrzymanych, między innymi za Fryderykiem Schmidtem, wstawiła się 40-osobowa grupa Polaków, których Niemcy uratowali w 1945 roku przed rozstrzelaniem przez wycofujące się wojska niemieckie. Petycję złożono na ręce miejscowych milicjantów w Mroczy, którzy następnie interweniowali w Komendanturze Wojennej. Komendant spisał ich nazwiska i po uzgodnieniu z przełożonym, prawdopodobnie z komendantem powiatowym lub wojewódzkim MO, wszystkich zwolnił. Wśród wypuszczonych na wolność znalazł się także Schmidt. W kwietniu 1945 roku w Mroczy przebywało jeszcze 60 Niemców z II grupy DVL, były to głównie osoby starsze. Niebawem ich liczba wzrosła, ponieważ część z internowanych w Nakle została zwolniona w końcu marca i na początku kwietnia 1945 roku. Do domów wróciło 3 Niemców z II DVL oraz 50 osób z grupy III. Komendant obozu odmówił przyjęcia Niemców z Mroczy argumentując, że są zbyt młodzi. W połowie kwietnia 1945 roku w Mroczy przebywało 62 Niemców z II DVL, w lipcu było ich 155, a w październiku 134, w styczniu 1946 roku Niemców było 118. Część z nich była skoszarowana i pracowała przy pracach rolnych w majątku Ostrówek (30 osób od 16 października 1945 roku), na majątku Mrocza i probostwie Mrocza (75 osób), pozostali u pojedynczych rolników. Ci ostatni mieszkali w Mroczy. Organizacyjnie, niezależnie od miejsca pracy, podlegali obozowi w Potulicach (Centralny Obóz Pracy dla Niemców działający w latach 1945–1950 – od red.)⁵³. W kwietniu 1946 roku było ich 106, w maju – 100, w sierpniu – 92, w październiku – 100. Pochodzili w większości z głębi Rzeszy i oczekiwali na wysiedlenie do Niemiec. Położenie Niemców i osób z DVL było dość ciężkie. Otrzymywali zmniejszone racje żywnościowe, w marcu 1945 roku racja wynosiła 2500 g chleba i 300 g mięsa, 0,25l mleka dla dzieci, chorych i starców. Polacy otrzymywali odpowiednio: 3500 g, 550 g oraz 0,5 l. W kwietniu 1945 roku racje obniżono do 200 g mięsa

⁵² APB, zesp. ZMM, sygn. 53, 61.

⁵³ APB, zesp. ZMM, sygn. 53, 56, 57.

Fot. 5. Widok z wieży kościoła na Plac 1 Maja, lata 60. XX wieku

dla Niemców i DVL i do 400 g dla Polaków. 9 marca 1945 roku zgodnie z zarządzeniem starosty wyrzyskiego wprowadzono obowiązek noszenia przez Niemców symbolu czarnej swastyki na plecach i piersiach naszytej na białym płótnie o średnicy 10 cm. Część Niemców nie podporządkowała się zarządzeniu, a MO nie podjęło się jego egzekwowania. Starosta wyrzyski cofnął zarządzenie decyzją z 30 marca 1945 roku. Niektórzy Niemcy, na przykład (3 listopada 1945 roku), rzekomo z powodu strachu przed uczestnictwem w ekshumacjach, decydowali się na samobójstwo⁵⁴. Proces wysiedlania Niemców przebiegał etapami. Do kwietnia 1946 roku za Odrę wywieziono osoby starsze. Młodszy i zdolni do pracy pozostali w Potulicach⁵⁵. Od 1947 roku przedstawiciele mniejszości narodowych w Mroczy już nie było. Pojedynczy Rosjanie, Białorusini czy Ukraińcy, którzy w 1945 roku odmawiali wyjazdu do ZSRR, na przykład Katarzyna Baranikowa, wkrótce jednak zostali do tego zmuszeni. Pojawiały się pojedyncze tabory cygańskie. W 1960 roku w Mroczy oficjalnie mieszkali wyłącznie Polacy⁵⁶.

Dla wielu mieszkańców Mroczy poważnych problemów przysparzał fakt przynależenia do DVL. Losy wielu osób, które znalazły się na tej liście, były

⁵⁴ APB, zesp. ZMM, sygn. 56, 57, 61.

⁵⁵ IPN By 064/2, T. 2, *Raport dekadowy Szefa Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Wyrzysku 27 marzec – 7 kwiecień 1946*.

⁵⁶ APB, Zespół Akt Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Bydgoszczy (dalej: zesp. KWPZPR), sygn. 51/XV/7, t. 1; APB, zesp. ZMM, sygn. 56.

niezwykle zawile⁵⁷. W marcu 1945 roku w mieście odnotowano obecność 633 autochtonów wpisanych na DVL (Eingedeutsche). W tej grupie znajdowało się 85 mężczyzn, 251 kobiet, 144 chłopców poniżej 18 roku życia i 153 dzieci. W sierpniu tego roku ich liczbę szacowano na 564 osoby. Prawie wszyscy złożyli już deklaracje wierności narodowi polskiemu⁵⁸. Procesy rehabilitacyjne zakończyły się do wiosny 1946 roku. W maju 1946 roku informowano, że proces deklaracji wierności został zakończony. Objęły go osoby z III i II grupy DVL. Z wykazu z 21 sierpnia 1947 roku wynika, że w Mroczy pozytywnie rozpatrzono sprawę 11 osób. Proces ten trwał także w kolejnych miesiącach. Do sierpnia 1949 roku w powiecie wyrzyskim objął on około 7 tys. osób wywodzących się ze wszystkich warstw społecznych. Ich większe skupiska zamieszkiwały miasto i gminę Nakło (około 2 tys.), miasto i gminę Mrocza oraz Łobżenicę. Poza nimi ludność znajdowała się w większym rozproszeniu⁵⁹.

Poza Niemcami, którzy opuścili Mrocze w latach 40., pewien wpływ na sytuację demograficzną miały migracje wewnętrzne. W lutym 1946 roku informowano, że miasto opuściło 179 osób, które wyjechały na Ziemię Zachodnie, w kwietniu było ich 160. W kwietniu 1946 roku z Zachodu wróciło 235 osób⁶⁰. Część z przybyłych, nie mogąc znaleźć odpowiednich warunków materialnych bądź mieszkań, decydowała się na dalszą peregrynację. Na poważne problemy kadrowe latem 1946 roku skarżył się kierownik szkoły Wacław Śmigiel, który, przygotowując się do roku szkolnego 1946/1947 nagle zorientował się, że z miasta wyjechała część nauczycieli, którzy nie mogli znaleźć odpowiednich dla siebie warunków lokalowych⁶¹.

Tuż po wojnie zaczęli pojawiać się w Mroczy przybysze z różnych stron świata. Część stanowili repatrianci z ZSRR. Inni powracali z zachodu z polskich formacji walczących u boku aliantów, z obozów, z robót przymusowych. Wracali również ci, których wcielono do Wehrmachtu. W styczniu 1946 roku w samej tylko Mroczy osiedliło się 47 rodzin (140 osób) ze Wschodu, natomiast z Zachodu wróciło 8 osób. W kwietniu tegoż roku liczba przybyszy ze Wschodu zmniejszyła

⁵⁷ APB, zesp. ZMM, sygn. 20. Przykładem służą losy na przykład Władysława Nowickiego. Po wkroczeniu Niemców do Mroczy w 1939 roku został czasowo aresztowany. W maju 1942 roku znalazł się w grupie III DVL. Od 20 grudnia przebywał w Wehrmachcie. Dostał się do alianckiej niewoli. W lipcu 1944 roku wstąpił do Armii Polskiej na Zachodzie. Po powrocie do kraju 8 maja 1946 roku złożył Deklarację Narodowi Polskiemu i Demokratycznemu Państwu Polskiemu. Od chwili powrotu do Mroczy pracował jako nauczyciel.

⁵⁸ APB, zesp. ZMM, sygn. 56. *Raport sytuacyjny z Mroczy za okres od 9 marca do 15 marca 1945 roku oraz Sprawozdanie sytuacyjne za sierpień 1945 roku.*

⁵⁹ APB, zesp. ZMM, sygn. 57; IPN By 069/471. W 1947 roku zrehabilitowano z Mroczy następujące osoby z II grupy DVL: Bronisława Mohr, Teodor Mohr, Fryderyk Schmidt, Maria Schmidt, Otylia Fryke, Edward Gonsch, Marta Gonsch, Anna Gonsch, Jan Groth, Emilia Groth, Maria Fildmanowa.

⁶⁰ APB, zesp. ZMM, sygn. 20.

⁶¹ APB, zesp. ZMM, sygn. 20.

się do 105 osób, reemigranci z Zachodu stanowili grupę 10-osobową. Z terenu Niemiec i z niemieckich obozów powróciło 39 osób⁶². W październiku była to liczba 30 rodzin repatriantów⁶³. W lipcu roku 1945 pojawiły się 22 rodziny, które przejęły domy i gospodarstwa poniemieckie. W październiku były to kolejne 42 rodziny (108 osób), w grudniu dalsze 45 rodzin (132 osoby), w kwietniu 1946 roku – 49 rodzin (146 osób)⁶⁴. Do 25 lutego 1946 roku w 21 gospodarstwach poniemieckich osiedlono 13 repatriantów, jedno gospodarstwo, z uwagi na stan budynków, nie nadawało się do użytkowania, a w kolejnych 5 gospodarstwach gospodarzyli okoliczni rolnicy⁶⁵. W grudniu 1945 roku z Zachodu (z armii niemieckiej) wróciły 82 osoby⁶⁶. W marcu 1946 roku ze Wschodu przybyło 49 rodzin, z Zachodu 15 osób, miesiąc później – ze Wschodu – 34 rodziny (126 osób), z Zachodu 5 rodzin⁶⁷. Między przybyszami a miejscową ludnością dochodziło do zatargów. Repatrianci nazywali miejscowym mieszkańcom „Szwabami”, ci natomiast odwzajemniali się określeniem „Araby”⁶⁸, ten stan nie utrzymywał się jednak zbyt długo.

Niewiele wiemy o strukturze wyznaniowej miasta. W 1948 roku wyznawcy rzymskokatolicy stanowili zbiorowość liczącą 2147 osób (97,1%), ewangelicy reformowani 61 osób (2,8%), mahometanie 2 osoby, bezwyznaniowcy 1 osoba⁶⁹. W kolejnych latach sytuacja ta zapewne nie uległa większym zmianom. Prym wiedli katolicy, pojawiali się pojedynczy Świadkowie Jehowy.

8.3. Rozwój gospodarczy. Rolnictwo, rzemiosło, przemysł

O zachodzących zmianach demograficznych w regionie decydowała struktura społeczno-zawodowa nastawiona na zaspokajanie potrzeb rolniczego zaplecza, brak przemysłu i niedorozwój miejskiej infrastruktury. Szczególnie dotkliwie odczuwano niedobory mieszkań. Nie należy się dziwić, że rozwój demograficzny Mroczy był powolny. Stan populacji z 1939 roku udało się odbudować dopiero w końcu lat 50. Do końca lat 80. liczba ludności nie przekroczyła 3,8 tys. osób. Wyraźna dominacja kobiet nad mężczyznami była zauważalna w latach 40. i 50. XX wieku. Dysproporcje zaczęły się wyrównywać w kolejnych dekadach.

⁶² APB, zesp. ZMM, sygn. 52, 57.

⁶³ APB, zesp. ZMM, sygn. 57.

⁶⁴ APB, zesp. ZMM, sygn. 20, 56.

⁶⁵ APB, zesp. ZMM, sygn. 20.

⁶⁶ APB, zesp. ZMM, sygn. 56.

⁶⁷ APB, zesp. ZMM, sygn. 57.

⁶⁸ APB, zesp. ZMM, sygn. 53.

⁶⁹ APB, zesp. ZMM, sygn. 7.

Tab. 2. Ludność miasta Mroczy w latach 1939–1989

Rok	Mężczyzn	Kobiet	Razem
Przed 1 stycznia 1939			2762
15 marzec 1945			2204
15 kwiecień 1945			2061
kwiecień 1945			2145
15 luty 1946	912	1368	2280
18 kwiecień 1946	1033	1294	2327
1948	892	1319	2211
1950			2303
1955			2617
1956	1299	1397	2696
1957			2728
1958			2880
1961			2983
1963			2953
1965			2972
1968			3004
1969			3050
1970	1426	1560	2860
1971			2892
1972			3005
1975	1434	1580	3140
1976			3063
1977	1577	1558	3135
1978			3167
1980			3287
1983	1746	1782	3528
1985			3725
1987			3856
1988	1840	1878	3718
1989			3797

Źródło: APB, zesp. ZMM, sygn. 7, 52, 53, 61; APB, zesp. UMiGM, sygn. 17, 26, 26, 32, 88, 90, 92; APB, zesp. PMRNM, sygn. 33, 34; APB, zesp. RNMiGM, sygn. 180; *Rocznik Statystyczny województwa bydgoskiego* 1957, 1971, 1984; A. Perlińska, *Czas przełomów...*, Tab. 1, s. 97.

O rolniczym charakterze miejscowości świadczyła struktura społeczno-zawodowa mieszkańców Mroczy. W wykazie z 15 kwietnia 1945 roku wśród czynnych zawodowo dominowały osoby pracujące we własnych gospodarstwach (310 osób), na roli i w pracach leśnych (220), rzemiośle (100). Przemysłem i handlem zajmowało się zaledwie 30 osób⁷⁰. W kolejnych latach, pod wpływem ogólnie dokonujących się zmian, struktura zawodowa mieszkańców ewoluowała. W kwietniu 1946 roku czynnych zawodowo było 565 osób, w tym pracowników umysłowych 68, zatrudnionych w przemyśle 69, handlu 40, robotników wiejskich było 10, robotników miejskich 202, rolników 71, emerytów 7, innych 98. W grudniu 1946 roku liczba robotników miejskich wzrosła do 218, a w styczniu 1947 roku do 322⁷¹. W 1948 roku w grupie osób czynnych zawodowo robotników było 344 (56,1%), rolników 84 (13,7%), przemysłowców i rzemieślników 78 (12,7%), inne profesje reprezentowało 107 (17,5%)⁷². Z końcem lat 40. i w pierwszej połowie lat 50. XX wieku niemal całkowicie wyeliminowano grupy zajmujące się prywatnym handlem i prowadzące własne przedsiębiorstwa przemysłowe. Marginalizacji uległo także prywatne rzemiosło. Ich miejsce zajęły przedsiębiorstwa państwowe lub spółdzielcze. Dopiero po 1956 roku, zwłaszcza w odniesieniu do warsztatów rzemieślniczych, daje się zauważyć powolną ich odbudowę. Jediną prywatną formą własności pozostały indywidualne gospodarstwa rolne, które nie uległy kolektywizacji.

Fot. 6. Przedwojenny plac Piłsudskiego, obecnie Plac Wolności – widok z lat 60. XX wieku

⁷⁰ APB, ZMM, sygn. 61. Według innych danych pochodzących także z kwietnia 1945 roku, na 645 czynnych zawodowo osób, pracujących we własnych gospodarstwach domowych stanowili grupę 270, na roli 161, rzemieślnicy 99, pracownicy umysłowi 40, pomoc w gospodarstwach domowych 26, pracownicy miejscy 25, robotnicy leśni 21, wolne zawody 3.

⁷¹ APB, ZMM, sygn. 52.

⁷² APB, ZMM, sygn. 7.

Tab. 3. Struktura społeczno-zawodowa mieszkańców Mroczy na dzień 15 kwietnia 1945 roku

Grupa społeczno-zawodowa	Liczebność	Wskaźnik %
Dzieci poniżej 14 roku życia	623	30,2
Starcy, chorzy, niezdolni do pracy	360	17,5
Niepracujące matki	190	9,2
Milicja Obywatelska	35	1,7
Pracujący we własnym domostwie	32	1,5
Zatrudnieni na roli	171	8,3
Zatrudnieni przy pracach leśnych	23	1,1
Zatrudnieni w rzemiośle	100	4,8
Zatrudnieni w gospodarstwach rolnych	26	1,3
Zatrudnieni w przemyśle i handlu	30	1,4
Pracujący we własnych gospodarstwach domowych	310	15,0
Pracownicy umysłowi	40	1,9
Wolne zawody	3	0,1
Prace miejskie	31	1,8
Pracujący przy reformie rolnej	7	0,3
Brak danych	80	3,9
Razem	2061	100,0

Źródło: APB, zesp. ZMM, sygn. 61.

Struktura zatrudnienia od lat 50. XX wieku ulegała w kolejnych dekadach niewielkim zmianom. Na przykład w 1968 roku poza rolnictwem zatrudnienie w gospodarce uspołecznionej w Mroczy przedstawiało się następująco: przemysł 290 osób, rzemiosło 86, handel 104, gospodarka komunalna 3. W 1970 roku w przemyśle pracowało 396 osób, usługach 124, administracji 64, innych pozarolniczych profesjach 360, w rolnictwie 245. W 1978 roku, po utworzeniu miasta i gminy Mrocza, w przemyśle zatrudnionych było 270 pracowników, rolnictwie 1070, handlu 175, oświacie 65⁷³.

Po wojnie istniejące zakłady przemysłowe i rzemieślnicze Mroczy stopniowo wznawiały produkcję. Od 9 do 30 marca 1945 roku uruchomiono młyn parowy, tartak parowy i mleczarnię. Działały warsztaty: 7 krawców damskich, 4 piekarzy, 3 rzeźników, 2 stolarzy, 2 kołodziejów, 2 szewców, 2 fryzjerów, 2 zduńców, 2 ślusarzy oraz kowal, dekarz, malarz, szklarz. Wraz z okresem wiosennym

⁷³ APB, Zespół Akt Urzędu Miasta i Gminy w Mroczy (dalej: zesp. UMiGM), sygn. 17, 32; APB, Zespół Akt Prezydium Miejskiej Rady Narodowej w Mroczy (dalej: zesp. PMRN), sygn. 34.

przystąpiono do prac polowych. Ich prowadzenie utrudniał niedobór rąk do pracy. Plany wykorzystania Niemców w Mroczy napotykały na czasowy sprzeciw miejscowego komendanta wojennego, który uniemożliwił ich zatrudnienie⁷⁴. W połowie kwietnia 1945 roku liczba uruchomionych warsztatów znacząco wzrosła, jednak kilka z nich, na przykład rzeźnia miejska, stolarnie, fabryka mebli, gorzelnia nie wznowiły produkcji (Aneks 1). Uruchomienie prywatnego warsztatu nie przynosiło właścicielom szczęścia zbyt długo. Nacjonalizacja wprowadzała nową jakość w funkcjonowaniu lokalnej gospodarki i objęła wszystkie przedsiębiorstwa działające w mieście. Jednym z pierwszych, które państwo przejęło, był tartak należący do rodziny Grothów – od lutego 1945 roku stał się własnością państwa, a kierował nim syn byłego właściciela, Brunon. Dnia 21 czerwca 1945 roku przedsiębiorstwo przejęła Dyrekcja Lasów Państwowych. Zatrudniano wówczas 33 pracowników fizycznych i 2 umysłowych. Produkowano na potrzeby państwa oraz na wolny rynek⁷⁵. Nieco dłużej samodzielność utrzymała fabryka mebli, którą od sierpnia 1945 roku do 13 marca 1946 roku prowadził Paweł Bartig. Potem została przejęta przez Zjednoczenie Przemysłu Drzewnego w Bydgoszczy⁷⁶. Najdłużej – do 1949 roku – prywatną własnością została mleczarnia Maksymiliana Masiaka. Było to możliwe dzięki przekształceniu się firmy w okręgową mleczarnię. Do roku 1948 upaństwowiono praktycznie wszystkie przedsiębiorstwa (Aneks 4). Warsztaty rzemieślnicze i prywatne sklepy przetrwały dłużej, jednak i w tym przypadku na stopniowe ograniczanie ich działalności miały wpływ polityka państwa, ograniczająca możliwości nabywania i zbywania surowców oraz towarów, oraz rujnująca polityka podatkowa działająca według tzw. domiarów. Część rzemieślników, w celu uniknięcia przejęcia własności, tworzyła spółdzielnie. W pierwszej połowie lat 50., w okresie realizacji Planu 6-letniego (1950–1955) wszystkie przedsiębiorstwa handlowe i część rzemieślniczych zostały przejęte przez promowaną spółdzielczość⁷⁷. Jej początki sięgały wiosny 1945 roku. W maju 1945 roku podjęto nieudaną próbę powołania w Mroczy Spółdzielni Spożywców „Społem”, kolejną próbowano miesiąc później, jednak i ta akcja zakończyła się niepowodzeniem. Udało się to dopiero na przełomie czerwca i lipca, jednak jej członkowie już 21 lipca 1945 roku postanowili ją rozwiązać⁷⁸. Znacznie większą skuteczność wykazał Gminny Związek Samopomocy Chłopskiej w Mroczy, który rozpoczął działalność w kwietniu 1945 roku. Jednym z pierwszym poważniejszych zadań było przekazanie repatriantom oraz udziałowcom, którzy nie posiadali siły pociągowej, duńskich koni. Sposób dystrybucji okazał się wadliwy – konie otrzymały niewłaściwe osoby. Rok później Mroczę i okoliczne wsie nawiedziła

⁷⁴ APB, zesp. ZMM, sygn. 2, 20, 61.

⁷⁵ APB, zesp. ZMM, sygn. 28.

⁷⁶ APB, zesp. ZMM, sygn. 53.

⁷⁷ A. Perlińska, *Czas przełomów 1919–1956 r.*, [w:] *Mrocza. Z dziejów miasta i gminy* pod red. B. Rogalskiego, Bydgoszcz 1993, s. 125.

⁷⁸ APB, zesp. ZMM, sygn. 20, 56.

plaga myszy i stonki ziemniaczanej. Podejmowane działania zaradcze nie przyniosły oczekiwanych rezultatów⁷⁹. Niebawem mrotecka „Samopomoc Chłopska” stała się jednym z najważniejszych przedsiębiorstw działających w mieście i okolicznych wsiach. Wchłonęła filię Spółdzielni Rolniczej (Rolno-Handlowej) z Nakła, istniejącą od lata 1945 roku, a od 1 stycznia 1949 roku przy Gminnej Spółdzielni Związku Samopomocy Chłopskiej zaczęła funkcjonować Spółdzielnia Rzeźnicka, grupująca rzeźników i masarzy, którzy zlikwidowali swoją działalność. Gminna Spółdzielnia w Mroczy zatrudniała w 1949 roku łącznie 112 osób⁸⁰. W 1970 roku dysponowała siecią 34 sklepów, kioskiem, 2 zakładami gastronomicznymi⁸¹. W 1972 roku było to 35 placówek handlowych, 3 zakłady gastronomiczne (Gospoda „Słowianka”, kawiarnia oraz „Bar Gospody” przy dworcu PKS). Dodatkowo prowadzono usługi dla rolników w postaci zaprawy zbóż i nasion siewnych, oczyszczania zboża, suszenia, usługowego uboju, punktu wymiany zboża na mąkę. Do dyspozycji przekazano śrutownik, młyn gospodarczy, trzy Kluby Rolnika i Świetlice GS. Świadczone również usługi dla ludności w zakresie wypożyczeń sprzętu AGD, naprawy radioodbiorników, działalności „Ośrodka Nowoczesnej Gospodyni” (krawiectwo, repasacja pończoch, dziewiarstwo). Spółdzielnia zajmowała się masarstwem, prowadziła piekarnię i tartak oraz mieszalnię pasz⁸². Monopolistyczną pozycję na rynku przełamywały jedynie odbywające się targi i jarmarki. Te ostatnie miały miejsce w terminach: 16 kwietnia, 2 lipca, 17 września, 5 listopada i 18 grudnia⁸³. Ukształtowana w latach 50. XX wieku infrastruktura handlowa, z niewielkimi zmianami, przetrwała kolejnych kilkanaście lat. W 1969 roku na terenie Mroczy działały 34 placówki handlu detalicznego, 1 drobnohandlowa, 2 zakłady gastronomiczne. Do końca lat 70. przybył tylko jeden punkt handlowy. W 1980 roku działało na terenie miasta i gminy 35 sklepów, w tym 8 branżowych, 2 zakłady gastronomiczne, kawiarnia, bar, punkty skupu zboża, żywca, ziemniaków, surowców wtórnych oraz 65 prywatnych zakładów rzemieślniczych. W latach 70. XX wieku zaczęły pojawiać się ponownie prywatne placówki handlowe. W 1987 roku było ich 9 (2 sklepy spożywcze, cukiernia, kwaciarnia, lodziarnia, sklep owocowo-warzywny oraz 3 sklepy przemysłowe)⁸⁴.

Brak większego przemysłu oznaczał marginalizację miasta, które w systemie gospodarki centralnie sterowanej, promującej rozwój przemysłu, znajdowało się na odległych miejscach w kolejce po środki gwarantujące rozwój.

⁷⁹ APB, zesp. ZMM, sygn. 28.

⁸⁰ IPN By 069/667, t. 1. Zarząd z 25 lipca 1949 roku tworzyli: Wojciech Cichosz (prezes), Alojzy Maćkowski, Stanisław Błaszczyński, Józef Struwa, Agata Cerlakówna; Por.: APB, zesp. ZMM, sygn. 20, 56, 59; Inna datę powstania w 1945 roku spółdzielni rzeźnickiej podaje A. Perlińska (*Czas przełomów...*, s. 125).

⁸¹ APB, zesp. PMRNM, sygn. 34.

⁸² APB, zesp. PMRNM, sygn. 34; APB, zesp. KPPZPR, sygn. 178.

⁸³ APB, zesp. ZMM, sygn. 20.

⁸⁴ APB, zesp. PMRNM, sygn. 34; APB, zesp. UMiGM, sygn. 32; A. Tarczyński, *Miasto i gmina po 1956 r.* [w:] *Mrocza. Z dziejów...*, s. 149.

Pewne zmiany przyniosły dopiero lata 70. XX wieku, kiedy w Mroczy zaczęły powstawać filie większych zakładów z Bydgoszczy lub rozbudowywano już istniejącą infrastrukturę produkcyjną. Niezależnie od zamiarów w planach gospodarczych miasto miało pełnić rolę zaplecza dla sektora rolnego oraz rozwoju lokalnych usług. W hierarchii ważności Mrocza znajdowała się w systemie mikroregionu bydgoskiego, na którego potrzeby miała się rozwijać. Lokalny przemysł miał przyczynić się do marginalizacji zjawiska dojazdów do pracy kilkuset osób, likwidacji ukrytego bezrobocia kobiet, rozwoju infrastruktury socjalnej i urbanizacji⁸⁵. Z planami uprzemysłowienia noszono się od końca lat 60. XX wieku. W zamiarach była produkcja zabawek, obuwia tekstylnego, opakowań. Ostatecznie w 1969 roku plan uruchomienia w Mroczy produkcji przedstawiły Zakłady Telekomunikacyjne „Telkom-Telfa” z Bydgoszczy. Zamierzano także sprowadzenie Bydgoskiej Spółdzielni Pracy „Zenit”. Przewidywano, że zatrudnienie w tych zakładach wyniesie 200–300 osób. Brano pod uwagę także rozwinięcie w Mroczy i okolicach tzw. wielkiego ogrodnictwa⁸⁶. Po licznych problemach związanych z adaptacją pomieszczeń od sierpnia 1973 roku zaczął w Mroczy działać Zakład Wytwórczy Sprzętu Teletechnicznego „Telkom-Telfa” w Bydgoszczy. Oficjalnego otwarcia dokonano 14 lipca 1973 roku. Początkowo zatrudniał on tylko 60 osób. Działania te wpisywały się w mechanizm uruchamiania produkcji przez duże zakłady w niewielkich miejscowościach, na przykład „Makrum” Bydgoszcz w Niezychowie czy Zakład Sprzętu Inżynieryjnego w Miasteczku Krajeńskim. Zatrudnienie stopniowo rosło, kobiety stanowiły 90% personelu. Produkcja obejmowała montaż sprzętu oraz przetwórstwo tworzyw sztucznych. Rozbudowa zakładu bydgoskiego (zakład nr 5) nastąpiła w 1980 roku. Zwiększono produkcję, co pozwoliło na stopniowe ograniczenie zjawiska dojazdów do pracy w Bydgoszczy dla około 30 pracowników⁸⁷.

Poza „Telfą” na terenie miasta funkcjonowała Okręgowa Spółdzielnia Mleczarska Mrocza, która z dniem 1 stycznia 1971 roku przekazana została w zarząd OSM Nakło. Zatrudniała 79 osób. W POM-ie Mrocza (Pomorski Ośrodek Maszynowy – od red.) pracowało 41 osób⁸⁸. Produkcją i montażem wystroju wnętrz obiektów komunalnych, przemysłowych, kulturalnych i administracji oraz dodatkowo produkcją z drewna odpadowego mozaiki podłogowej zajmowały się: Przedsiębiorstwo Produkcyjne Przemysłu Budownictwa Komunalnego, Zakład Nr 1 w Mroczy, współpracując z Przedsiębiorstwem Produkcji Pomocniczej i Montażu, Budowlany Rolniczy Zakład nr 8, Tartak w Mroczy⁸⁹. Działały także Bydgoskie Zakłady Usług Przemysłu Terenowego Mrocza,

⁸⁵ APB, zesp. PMRNM, sygn. 34.

⁸⁶ APB, zesp. PMRNM, sygn. 34; A. Tarczyński, *dz. cyt.*, s. 148–149.

⁸⁷ APB, zesp. KPPZPR, sygn. 15, 173; APB, Komitet Miejsko-Gminny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Mroczy (zesp. KMGZPR), sygn. 119/IV/6.

⁸⁸ APB, zesp. PMRNM, sygn. 34.

⁸⁹ APB, zesp. KMGZPR, sygn. 119/IV/6.

Spółdzielnia Usług Wielobranżowych filia w Mroczy, GS Mrocza – piekarnia, masarnia, Zakład Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej w Nakle, Wydział w Mroczy, PGR Mrocza Miasto, SKR (Spółdzielnia Kółek Rolniczych – od red.) Mrocza, który powstał z dniem 1 czerwca 1975 roku z połączenia MBM (Międzykółkowej Bazy Maszynowej – od red.) Mrocza i MBM Kaźmierzewo. Mniej więcej w tym samym czasie PGR Mrocza wybudował warsztat mechaniczny⁹⁰. Funkcjonowała Spółdzielnia Ogrodnicza – Punkt Skupu w Mroczy, Spółdzielnie Pracy: „Omega” (zegarmistrzostwo), „Fotorys” (fotograficzne), „Pralchem” (pralnicze), „WISO” (usługi motoryzacyjne od 1979)⁹¹.

W życiu gospodarczym miasta i gminy istotną rolę odgrywało rolnictwo. W 1948 roku w granicach miasta znajdowały się 1244 ha gruntów prywatnych (w tym: gruntów uprawnych 1483.25 ha, lasów 6.04 ha, nieużytków 183.32 ha) oraz 422 ha państwowych. Działo 150 gospodarstw rolnych o powierzchni od 2 do 50 ha i tylko 3 powyżej 50 ha. Liczba gospodarstw indywidualnych w 1961 roku wzrosła do 235, a w 1987 do 469⁹². W tym ostatnim przypadku ich struktura przedstawiała się następująco: od 0.5 do 2 ha – 109, od 2 do 5 ha – 74, od 5 do 7 ha – 16, od 7 do 10 ha – 47, od 10 do 15 ha – 80, powyżej 15 ha – 143. Rosła także średnia wielkość gospodarstw indywidualnych. W 1976 roku wynosiła ona 9.40 ha, a w 1988 – 10.46 ha⁹³. W samej Mroczy w końcu lat 70. i 80. XX wieku liczba indywidualnych gospodarstw wynosiła 98–99. Był to pewien wzrost w porównaniu z końcem lat 60., gdy istniało ich 60, natomiast z początkiem lat 70. XX wieku – 72⁹⁴.

W strukturze własności ziemi na przykładzie gromady Mrocza dominowała własność PGR – 784 ha oraz indywidualna – 743 ha. Najwięcej występowało gruntów ornych oraz łąk i pastwisk (Tab. 4). Według danych z 1962 roku uprawiano głównie żyto, którym obsiano 197 ha, ziemniaki – 204 ha, jęczmień – 96 ha, owies – 27 ha, buraki cukrowe – 22 ha, pszenicę – 8,46 ha, rzepak – 2 ha i kukurydzę – 1,5 ha. Hodowano 257 sztuk bydła, 972 trzody chlewnej, 288 owiec, 114 koni, 11208 drobiu. Ogółem istniało 237 gospodarstw, w tym 235 indywidualnych, ponadto PGR i PGR rybny oraz baza opasowa (Baza Opasowa nastawiona była na hodowlę mięsna – od red.). W samej Mroczy tego roku obsiano 40 ha pszenicy ozimej, roślin zbożowo-strączkowych 205 ha, kukurydzy 17 ha, koniczyny i lucerny 40 ha⁹⁵.

⁹⁰ APB, zesp. RNMiGM, sygn. 26, 32, 34,

⁹¹ APB, zesp. KMGZPR, sygn. 119/II/2.

⁹² APB, zesp. ZMM, sygn. 7; APB, zesp. PMRNM, sygn. 33; APB, zesp. RNMiGM, sygn. 215.

⁹³ APB, zesp. RNMiGM, sygn. 215.

⁹⁴ APB, zesp. UMiGM, sygn. 17, 32.

⁹⁵ APB, zesp. PMRNM, sygn. 31.

Tab. 4. Struktura gruntów w gromadzie Mrocza w 1962 roku

Typ własności	Powierzchnia i typ gruntów					Razem
	Orne	Łąki i pastwiska	Sady	Lasy	Inne i nieużytki	
Ogółem gromada, w tym:	1320.12	331.65	21.31	104.57	124.61	1890.26
Gospodarstwa indywidualne	546.45	159.96	18.14	1.85	23.10	743.50
Spółdzielnie produkcyjne	–	–	–	–	–	–
PGR	615.55	111.20	0.79	39.09	17.64	784.27
Wspólnoty gruntowe	11.90	1.60	0.31	0.26	0.63	14.70
Państwowy Fundusz Ziemi	91.16	38.38	0.36	2.45	6.19	138.54
Kółka rolnicze	–	–	–	–	6	6
Inne państwowe	3.06	0.24	0.21	–	49.63	53.14

Źródło: APB, zesp. PMRNM, sygn. 31.

8.4. Szkolnictwo, kultura

Struktura placówek edukacyjnych w Mroczy była skromna. Ograniczała się do szkolnictwa przedszkolnego, podstawowego i średniego. To pierwsze, w końcu lat 40., uległo gruntownej reorganizacji, a ostatnie stopniowo podlegało marginalizacji, by ostatecznie zniknąć z miasta. Dla szkoły podstawowej najważniejsze zmiany organizacyjne zostały przeprowadzone w latach 70. w ramach wdrażania kolejnej reformy systemu.

Wyrazem postępującej po wojnie normalizacji życia, było uruchomienie z dniem 5 kwietnia 1945 roku Siedmioklasowej Publicznej Szkoły Powszechnej. Uczęszczało do niej początkowo 350 młodszych dzieci. Dopiero z czasem, po przywróceniu miastu stałych dostaw energii elektrycznej i wydłużeniu dnia, wprowadzono naukę, którą objęto dzieci starsze. Po dokonaniu niezbędnych napraw na łączną sumę 103 tys. złotych, zajęcia odbywały się w budynku przedwojennej szkoły, gdzie uczyły się dwie klasy, natomiast w dawnej szkole, niemieckiej – jedna. Placówką kierował Edmund Splitt, a uczyły: Waleria Głowacka, Łucja Nowicka oraz Antonina Koras w charakterze pomocy⁹⁶. Warunki nauki były trudne, a budynki częściowo uszkodzone, zwłaszcza szkoły polskiej. Brakowało przyborów szkolnych, map, pomocy naukowych. Od 1 listopada 1945 roku przy szkole funkcjonowała świetlica szkolna, w której prowadzono kurs świetlicowy. Planowano

⁹⁶ APB, zesp. ZMM, sygn. 61.

także powołanie szkoły dla dorosłych realizującej program szkoły podstawowej od 4 klasy, jednak jej uruchomienie okazało się nierealne, ponieważ szkoła borykała się z trudnościami lokalowymi wraz ze stopniowym przyrostem liczby uczących się dzieci. W październiku 1946 roku było 450 uczniów, w 1948 roku w 11 izbach szkolnych naukę pobierało 404 dzieci. Rozrastała się także kadra – w maju 1946 grono pedagogiczne tworzyło 6 nauczycieli, a w 1948 roku – 12⁹⁷. Liczba ta praktycznie nie uległa zmianie w kolejnej dekadzie. Liczba nauczycieli w 1954 roku wzrosła do 13⁹⁸. Część z nauczycieli pochodziła z najbliższych okolic – Izabela Jakubowska przybyła z Nakła, Łucja Nowicka z Wudzyna koło Bydgoszczy, inni przybyli z dawnych kresów – małżeństwo Julii i Wacława Śmiegiel, którzy przyjechali do Mroczy 30 października 1945 roku z Wilna⁹⁹. W 1947 roku kierownictwo placówki objął Wacław Śmiegiel, w latach 50. jego następcą został Stanisław Małolepszy¹⁰⁰. Systematycznie rozrastało się zaplecze kadrowe – w 1979 roku pracowało 67 nauczycieli, w 1981 – 72, 1984 – 77, 1988 – 97¹⁰¹. W latach 70. i 80. dawały o sobie znać trudności kadrowe. Występowała stosunkowo duża rotacja kadr, a w przypadku niektórych przedmiotów występowały czasowe niedobory. Głównym problemem, który nie zachęcał do pozostania w mieście, był brak mieszkań dla nauczycieli. Zjawisko to występowało zarówno w latach 40., jak i 80. W schyłkowym okresie istnienia PRL około 10% kadry nauczycielskiej codziennie dojeżdżało do pracy. W 1987 roku 6 osób dojeżdżało z Nakła, 2 z Bydgoszczy, a 1 z Więcborka¹⁰². Pracy nie ułatwiały trudne warunki wykonywania zawodu, niedobór sal lekcyjnych, przeludnienie i ciasnota. W 1969 roku na każdą izbę lekcyjną, a było ich 13, przypadało 64,9 ucznia. Trudności pogłębiło przekształcenie placówki w latach 70. w Zbiorczą Szkołę Gminną. W końcu lat 80., w wyniku braku pomieszczeń (17 izb i 35 oddziałów) trzy klasy trzecie przewożono autokarem z Mroczy do Kosowa, gdzie istniało odpowiednie zaplecze¹⁰³. Do końca lat 60. systematycznie przybywało uczniów uczących się w Mroczy. W 1961 roku było ich 669, w 1969 – 843. W latach 70. dał się zauważyć regres demograficzny, który od drugiej połowy dekady stopniowo przełamano. W 1970 roku było 777 uczniów, 1975 – 720, 1978 – 777, 1981 w całym zespole 1240, 1984 – w całym zespole 1188, 1986 – 884 (1310), 1987 – 902 (1328), 1988 – 911 (1345), 1989 – 1016 (1467), 1990 – 987¹⁰⁴.

⁹⁷ APB, zesp. ZMM, sygn. 7, 32, 33, 51.

⁹⁸ IPN By 069/461, t. 2. Kadre nauczycielską na dzień 1 października 1954 roku tworzyli: Jan Bożyszkowski, Małgorzata Cemel, Józef Duda, Irena Groth, Jerzy Hałke, Izabela Jakubowska, Urszula Kaliska, Czesław Kończewski, Helena Łuszczynska, Stanisław Małolepszy, Małgorzata Ezydych (?), Irena Sokółska, Franciszek Stachowski.

⁹⁹ IPN By 069/461, t. 2. Poza wymienionymi byli to: Waleria Głowacka z Białośliwia, Bronisława Bójkowa z Olszynki, Maria Stenicka z Wyrzy i Julia Beckerowa (?).

¹⁰⁰ APB, zesp. PMRNM, sygn. 700; APB, ZMM, sygn. 54.

¹⁰¹ APB, zesp. KMGZPR, sygn. 119/IV/6, 8; APB, zesp. UMiGM, sygn. 92.

¹⁰² APB, zesp. RNMiGM, sygn. 180.

¹⁰³ APB, zesp. PMRNM, sygn. 34; APB, zesp. RNMiGM, sygn. 180.

¹⁰⁴ APB, zesp. PMRNM, sygn. 33, 34; APB, zesp. RNMiGM, sygn. 180; APB, zesp. UMiGM, sygn. 92.

W dziejach szkoły okresu PRL na szczególną uwagę zasługują dwa wydarzenia. Pierwsze pozostawało pochodną ogólnego procesu postępującej laicyzacji i propagowaniem nowego ustroju wśród najmłodszego pokolenia, drugie z wdrożeniem reformy systemu kształcenia. W latach 50. i 60. XX wieku w wyniku działań władz państwowych stopniowo ze szkół eliminowano nauczanie religii. W Mroczy działania te napotykały na opór nie tylko miejscowego proboszcza, ale także wielu mieszkańców, którzy starali się odwieść władze kuratorskie od tego działania. Z punktu widzenia władz w 1960 roku problem uległ rozwiązaniu. W powiecie wyrzyskim na 88 istniejących szkół podstawowych, w tym 7 miejskich, religię udało się usunąć w 52. Jedną z nich była szkoła podstawowa w Mroczy. Nauczanie zostało przeniesione do utrzymywanych przy parafiach punktów katechetycznych¹⁰⁵.

Poważnych zmian dokonano wraz z początkiem roku szkolnego 1973–1974, kiedy to szkoła podstawowa została przekształcona w Zbiorczą Szkołę Gminną. Jej patronem został generał Karol Świerczewski. Organizacyjnie sprawowała także zwierzchnictwo nad szkołami w Kosowie, Wielu, Drzewianowie, Drażnie, Witosławiu (zbiorcza szkoła podstawowa), Jeziorkach Zabartowskich, Izabeli. Zbiorcza Szkoła Gminna w Mroczy w 1980 roku dysponowała 28 oddziałami i 2 ogniskami z punktami filialnymi w miejscowościach: Wiele, Drzewianowo, Kęsowo i Drażno. Przy tych ostatnich działały także pojedyncze oddziały przedszkolne, Szkoła Zbiorcza dysponowała także świetlicą¹⁰⁶. Plany rozbudowy systemu oświaty do 1975 roku przewidywały w miastach województwa bydgoskiego liczących do 3 tys. mieszkańców utworzenie jednej szkoły średniej. W przypadku Mroczy nie zostały one zrealizowane¹⁰⁷. W latach 80. szkołą kierował Franciszek Stachowski. Wprowadzenie reformy lat 70. spotęgowało trudności lokalowe oraz komunikacyjne. Większość dzieci i młodzieży dojeżdżała do szkół, zwłaszcza po zlikwidowaniu szkół w Rościminie i Wyrzy. W 1984 roku do Zbiorczej Szkoły Gminnej dowożono 612 dzieci czyli 52%. Była to wyraźna poprawa w porównaniu z rokiem 1978, kiedy dojeżdżający stanowili aż 75%. Transport zapewniały Kombinat PGR i RSP Ostrowo oraz Wiele¹⁰⁸. Podróże pozostawały nieodłącznym elementem dalszych etapów kształcenia absolwentów szkoły podstawowej. Brak innych typów szkół zmuszał do kontynuowania edukacji w ościennych miejscowościach. W większości były to Nakło, Wyrzysk i Bydgoszcz. Naukę w zasadniczych szkołach zawodowych podejmowało w latach 80. wieku 65% absolwentów, w liceach ogólnokształcących – 15%, w liceach zawodowych – 10% i technikach – 10%¹⁰⁹.

¹⁰⁵ IPN By 069/1224.

¹⁰⁶ APB, zesp. KMG PZPR, sygn. 119/IV/6, 8; A. Tarczyński, *dz. cyt.*, s. 150–151.

¹⁰⁷ APB, zesp. PMRNM, sygn. 34.

¹⁰⁸ APB, zesp. KMG PZPR, sygn. 119/IV/ 6; APB, zesp. RNMiGM, sygn. 112; A. Tarczyński, *tamże*, s. 151.

¹⁰⁹ APB, zesp. RNMiGM, sygn. 180.

Fot. 7. Szkoła powszechna w Mroczy. Lata 50. XX wieku

Fot. 8. Szkoła podstawowa w Kosowie, 1967 rok

Poza swoimi podstawowymi funkcjami związanymi ze zorganizowaniem i przeprowadzeniem procesu dydaktycznego i wychowawczego, szkoły promowały określone postawy, zachowania i treści za pośrednictwem działających organizacji. Ich znaczenie i struktury w różnych okresach ewoluowały, niemniej niektóre z nich wykazywały dłuższą żywotność. Jedną z najważniejszych struktur takiego rodzaju było harcerstwo. W styczniu 1950 roku uruchomiono Drużyny Męską i Żeńską Związku Harcerstwa Polskiego. Opiekowali się nimi dyrektor szkoły Stanisław Małolepszy i jeden z nauczycieli – Józef Pałka. Funkcję drużynowego sprawował p. Kubacki, a drużynowej p. Klóskówna¹¹⁰. W latach 50. i 60. XX wieku prężnie działały Koła Ochrony Zwierzyny, którym opiekował się Eugeniusz Sadowski. W latach 60. XX wieku Eugeniusz Sadowski zorganizował chór szkolny i zespół muzyczny¹¹¹. W kolejnych latach w większym stopniu starano się wśród dzieci i młodzieży propagować postawy patriotyczne, umiejętności samoobrony, postawy internacjonalistyczne w stosunku do państw bloku wschodniego czy upowszechniać turystykę lub szerzej rozumianą kulturę. Szczegółowe omówienie każdego z obszarów pracy wychowawczej i propagandowej stanowi odrębny problem poznawczy i wykracza poza ramy opracowania, lecz warto zwrócić uwagę na wybrane kwestie typowe dla lat 70. i 80. Służebna funkcja systemu edukacyjnego wobec ustroju wyrażała się między innymi propagowaniem umiejętności niezbędnych do przetrwania w przypadku konfliktu zbrojnego. Szkoła współpracowała w tym segmencie z oddziałem miejscowym Ligi Obrony Kraju, prowadząc turnieje („Sprawni jak żołnierze”) i przygotowując do uczestnictwa w zawodach (Spartakiada Sportów Obronnych). Przykładano dużą rolę do wychowania patriotycznego, zmuszając do uczestnictwa w imprezach i uroczystościach państwowych i narodowych (1 maja, 22 lipca, obchody rocznic rewolucji październikowych), w spotkaniach z kombatantami i weteranami Ludowego Wojska Polskiego, MO, w propagowaniu wiedzy o patronie szkoły czy prawie państwowym w ramach Studium Młodzieżowego TWP (Towarzystwo Wiedzy Powszechnej – od red.). Duże znaczenie przywiązywano do organizowania imprez propagujących sojusz z ZSRR i innymi krajami socjalistycznymi (Konkurs wiedzy o Kraju Rad, Dni Filmu Radzieckiego, konkurs prozy i poezji radzieckiej i rosyjskiej). Wiele energii poświęcano na upowszechnianie kultury. Dzieci i młodzież uczestniczyły w spotkaniach teatralnych, organizowano wycieczki i wyjazdy do Biura Wystaw Artystycznych, Filharmonii, teatru, muzeów w Bydgoszczy, współpracowano w Gminnym Ośrodku Kultury i z Klubami „Ruch”, organizowano rozmaite występy artystyczne, konkursy, przeglądy piosenek czy międzyklasowy konkurs literacko-artystyczny¹¹².

¹¹⁰ APB, zesp. ZMM, sygn. 59.

¹¹¹ A. Tarczyński, tamże, s. 150.

¹¹² APB, zesp. RNMiGM, sygn. 180.

Podobnie jak w przypadku szkoły podstawowej, w kwietniu 1945 roku uruchomiono Szkołę Zawodową Ogólno-Dokształcającą (Publiczną Średnią Szkołę Zawodową). W październiku 1946 roku do nauki zawodu jeden nauczyciel przygotowywał 75 uczniów¹¹³. W 1948 roku szkoła dysponowała 3 izbami dydaktycznymi, w których uczyło się 90 uczniów. Kadra powiększyła się o kolejnego nauczyciela, a placówką oficjalnie kierował Włodzimierz Nowicki. Od początku istnienia szkoła borykała się z trudnościami lokalowymi, które uniemożliwiały jej rozwój, co pośrednio przyczyniło się do jej likwidacji w kolejnych latach¹¹⁴. Bezpośrednim powodem zamknięcia szkoły był rozwój szkolnictwa zawodowego w ościennym Nakle. W końcu lat 40. i na początku 50. XX wieku przy szkole zawodowej działało Amatorskie Koło Teatralne. Z zachowanych sprawozdań można się dowiedzieć, że dnia 19 lutego 1950 roku wystawiono „Skapca” Moliera¹¹⁵.

Nauczanie zapewniały również przedszkola. Pierwsze powojenne przedszkole (ochronka) – św. Michała Anioła – uruchomił miejscowy oddział „Caritasu” oraz parafia w kwietniu 1945 roku. Pracowały w niej siostry zakonne, a w październiku 1946 roku zatrudniono także nauczycielkę. Do przedszkola uczęszczało 43 dzieci¹¹⁶. Po jego formalnej likwidacji i przejęciu budynku przez władze miejskie, 15 września 1949 roku otwarto Publiczne Przedszkole Samorządowe. Z planami jego uruchomienia WRN nosiła się od stycznia 1949 roku¹¹⁷. Liczba uczęszczających dzieci była mniejsza niż przewidywano, początkowo przedszkole nie cieszyło się większym zainteresowaniem. Z mających do niego uczęszczać 25 dzieci oficjalnie zapisano tylko 8. MRN zaapelowała do rodziców, aby ci zaczęli przyprowadzać dzieci, tym bardziej, że było ono lepiej urządzone niż zlikwidowane przedszkole „Caritasu”. Przyniosło to ograniczone efekty – w lutym 1950 roku, z zapisanych 38 dzieci, rodzice przyprowadzali 24–25. Boykot świeckiego przedszkola był, zdaniem władz, wywołany obecnością w Mroczy zakonnice, które kiedyś prowadziły przedszkole parafialne. Przeprowadzono rozmowę z ksiądz proboszczem Edmundem Matzem zachęcając, by ten skłonił opornych rodziców¹¹⁸. Realia stopniowo zmuszały rodziców do zmiany w podejściu do placówki. Powoli zaczęła rosnąć liczba dzieci korzystających z publicznego przedszkola, osiągając w latach 60. i na początku 70. 60–65. Był to kres możliwości ze względów lokalowych¹¹⁹. Po utworzeniu miasta i gminy, do dwóch przedszkoli w Mroczy oraz po jednym w Kosowie i Drażnie uczęszczało w 1981 roku 162 dzieci, 1983 – 162, 1988 – 193. Nadszedł czas, że przedszkola były przeludnione – w roku szkolnym 1987/1988 na jeden oddział przypadało

¹¹³ APB, zesp. ZMM, sygn. 51.

¹¹⁴ APB, zesp. ZMM, sygn. 7, 33.

¹¹⁵ APB, zesp. ZMM, sygn. 54, 59.

¹¹⁶ APB, zesp. ZMM, sygn. 51; A. Perlińska, *dz. cyt.*, s. 126.

¹¹⁷ APB, zesp. ZMM, sygn. 34.

¹¹⁸ APB, zesp. ZMM, sygn. 22, 59.

¹¹⁹ APB, zesp. PMRNM, sygn. 33, 34.

39 dzieci, brakowało izb lekcyjnych. Postulowano konieczność uruchomienia trzech nowych oddziałów¹²⁰. W kolejnych latach podejmowano próby rozbudowy przedszkola. W 1980 działały dwa oddziały przy ul. Łabędzkiego i pl. Wolności oraz na terenie PGR Mrocza¹²¹.

Specyficzną formą kształcenia stanowiły szkolenia partyjne organizowane przez PZPR. W roku szkolnym 1979–1980 w czterech kursach tematycznych (Wyższość socjalizmu nad kapitalizmem, Wybrane problemy polityczne i społeczno-gospodarcze PRL, Podstawy marksistowskiego światopoglądu, Tradycje polskiego ruchu robotniczego) uczestniczyło 1266 słuchaczy, w tym 752 członków partii. Szkolenie objęło wszystkie oddziały partii istniejące na terenie miasta i gminy Mrocza¹²². W latach 80. XX wieku lokalny Ośrodek Pracy Partyjnej kierowany przez Tadeusza Kalamona prowadził dwuletnie studia Wieczorowego Uniwersytetu Marksizmu i Leninizmu. Ponadto organizowano kursy pracy szkoleniowej dla młodych stażem członków PZPR w Mroczy i Witosławiu, czy roczne studia podstawowej wiedzy społeczno-politycznej¹²³.

Poza szkołami działalność kulturalną rozwijały powołane do tego organizacje, instytucje oraz miejscowa parafia rzymskokatolicka. Możliwości rozwijania kultury napotykało na bariery infrastrukturalne oraz uwarunkowania polityczne i ideologiczne. W latach 40. można zauważyć przejawy względnego pluralizmu w tym względzie. Jednak wraz ze stopniowym zawłaszczaniem kolejnych segmentów życia publicznego przez komunistyczne władze głównym promotorem kultury stało się państwo, dla którego najważniejszą rolę odgrywało promowanie narzuconych z ZSRR treści ideologiczno-ustrojowych. Właściwie jedyną alternatywą była propozycja kulturowo-światopoglądowa jaką niósł ze sobą Kościół. Z uwagi na strukturę społeczno-zawodową ludności zamieszkującej Mrocze i położenie względem silniejszych i szybciej rozwijających się ośrodków miejskich, takich jak Bydgoszcz i Nakło, możliwości rozwijania i promowania kultury wyższej w regionie pozostawały problematyczne. Zabiegano głównie o najprostsze formy propagowania określonych treści, głównie za pośrednictwem radiowęzła oraz kina. W 1950 roku pojawiła się możliwość założenia stałego kina na mrodeckim Rynku. Najbliższe kino, „Słońce”, znajdowało się w Nakle. Do końca lat 40. XX wieku do Mroczy sporadycznie docierało kino objazdowe. Od 1949 roku nawiązano współpracę z Filmem Polskim. Częstotliwość wizyt kina stopniowo wzrastała, by w konsekwencji osiągnąć miesięczną cykliczność¹²⁴. Od tego roku można mówić o istnieniu stałego kina „Wolność”, które stało się istotnym elementem życia kulturalnego. Dysponowało stosunkowo niewielką liczbą miejsc – po modernizacji w 1967 roku liczba siedzisk wzrosła do 111. W końcu lat 80. XX wieku stałe

¹²⁰ APB, zesp. RNMiGM, sygn. 112, 180.

¹²¹ APB, zesp. KMG PZPR, sygn. 119/IV/6; APB, zesp. RNMiGM, sygn. 219.

¹²² APB, zesp. KMGPZPR, sygn. 119/IV/6.

¹²³ APB, zesp. KMGPZPR, sygn. 119/IV/7, 8.

¹²⁴ APB, zesp. ZMM, sygn. 7, 34, 35.

Fot. 9. Uroczysty Dzień Matki w przedszkolu w Drażnie, 1975 rok

Fot. 10. Międzyzakładowe igrzyska sportowo-obronne. Mrocza 21 września 1975 roku

kino praktycznie zaprzestało działalności. W 1988 roku pojawiły się plany przekazania kina pod pieczę Klubu Sportowego „Tarpan”. Ostatecznie, w 1988 roku, w budynku zlikwidowanego kina umiejscowiono sklep Spółdzielni Ogrodniczej¹²⁵.

Ważnym miejscem na mapie życia kulturalnego miasta pozostawała miejscowa Strzelnica – to tam odbywała się większość imprez masowych w latach 40. XX wieku. Ich częstotliwość była duża, zwłaszcza w okresie wiosenno-letnim, kiedy organizowano wiele imprez. 5 maja 1949 roku odbywała się tam Akademia w ramach „Tygodnia Oświaty, Książki i Prasy w mieście

¹²⁵ APB, zesp. RNMiGM, sygn. 217, 219.

Mroczy” (1–8 maja). W Strzelnicy występował chór szkolny, orkiestra Związku Młodzieży Polskiej, prezentowali się uczniowie w dwóch wystawionych komicznych. Miesiąc później, 4 czerwca 1949 roku, odbył się Festiwal Muzyki Ludowej, w którym zaprezentowały się chóry szkolne z Mroczy i Witosławia, zespoły świetlicowe i koła św. Cecylii z okolicznych miejscowości i miejscowa orkiestra ZMP¹²⁶. W okresie budowy systemu ustrojowego przywiązywano dużą wagę do działalności świetlic. Pojawiły się w ważniejszych instytucjach i przedsiębiorstwach, takich jak: PPR, Związek Zawodowy Pracowników Rolnych przy Państwowym Majątku Mrocza, Klubie Sportowym, Towarzystwie Kulturalno-Oświatowym „Towarzystwo Śpiewu św. Cecylii”, PCK¹²⁷.

Działalność kulturalna uległa ewolucji wraz z utworzeniem biblioteki oraz ośrodka kultury. O utworzeniu w Mroczy biblioteki zadecydowały lokalne władze w 1948 roku. Jej organizowaniem zajęła się miejscowa nauczycielka Izabela Jakubowska, którą skierowano na szkolenie bibliotekarskie do Torunia. Zakupiono także pierwsze książki w liczbie 500 egzemplarzy oraz pewną liczbę ławek. Oficjalnego otwarcia placówki dokonano 16 stycznia 1949 roku. Początkowo księgozbiór liczył zaledwie 590 tomów. Z czasem systematycznie się rozrastał – do 5471 w 1960 roku, 20104 w 1978 roku i 32068 w 1989 roku. Bibliotece podporządkowano cztery punkty filialne w okolicznych wsiach¹²⁸. Po przekształceniu placówki w Miejsko-Gminną Bibliotekę Publiczną podporządkowano jej filię dziecięcą w Witosławiu oraz osiem, a z czasem 10, punktów bibliotecznych. Mieściły się one w: Orlu, Rościminie wieś, Rościminie PGR, Drażnie, Samsieczynku, Kosowie, Modrakowie, Wielu, Drzewianowie i Orlinku. Około 2/3 księgozbioru znajdowało się w Mroczy, w 1989 roku centrala w Mroczy dysponowała 10298 tomami, filia dziecięca w Mroczy 15169, a Witosław 10298. Jej rozwojowi sprzyjało przeniesienie siedziby placówki do pomieszczeń przy ówczesnym placu 1 Maja 19 czerwca 1976 roku. W dawnej siedzibie powstała filia dla dzieci¹²⁹.

Kolejną instytucją, która z założenia miała koordynować i promować działalność kulturalną, był Dom Kultury. O potrzebie jego utworzenia zaczęto mówić w 1968 roku. I w tym przypadku głównym problemem był brak odpowiedniego budynku i brak finansów na wybudowanie nowego. Ostatecznie w 1970 roku zdecydowano o rozbudowie obiektu Ochotniczej Straży Pożarnej przy ulicy Śluzowej. Mimo oporów ze strony strażaków, w 1972 roku przystąpiono do budowy. Jako budulec wykorzystano cegły z rozebranego dawnego kościoła ewangelickiego. Rozbudowę obiektu ukończono dopiero w 1974 roku. Otwarcie Gminnego Ośrodka Kultury, a z czasem Miejsko-Gminnego Ośrodka Kultury nastąpiło w październiku

¹²⁶ APB, zesp. ZMM, sygn. 32, 34.

¹²⁷ APB, zesp. ZMM, sygn. 7.

¹²⁸ APB, zesp. ZMM, sygn. 7, 10, 59; APB, zesp. UMiGM, sygn. 32.

¹²⁹ APB, zesp. UMiGM, sygn. 92; APB, zesp. KMGPZPR, sygn. 119/II/1; A. Tarczyński, *dz. cyt.*, s. 151; Miejsko-Gminna Biblioteka Publiczna w Mroczy, *Roczne sprawozdanie z działalności Miejsko-Gminnej Biblioteki Publicznej w Mroczy za 1989*.

tego roku¹³⁰. Organizacyjnie Ośrodkowi podporządkowano Dom Kultury PGR Witosław. Jego działalność była typowa dla takich placówek. Działania promujące kulturę wyższą przeplatały się z elementami kultury masowej, edukacją, sportem i propagandą. Z czasem odwoływanie się do elementów ludycznych stało się jedną z głównych metod osiągania celów. Z zapoczątkowanych, dość ambitnych, działań z czasem pozostało niewiele. W 1975 roku zorganizowano 6 spotkań z ciekawymi ludźmi (uczestniczyło 830 osób), 12 imprez z udziałem zespołów artystycznych zawodowych i amatorskich (5200), urządzono 10 wystaw (10 tys.), kiermasz książki w ramach Dni Oświaty, Kultury, Prasy RSW Książka-Prasa-Ruch, Dni Książki Społeczno-Politycznej „Człowiek. Świat. Polityka”, spotkania z filmem. Przy GOK działały w 1975 roku: sekcja fotograficzna (10 członków), recytatorska (zawieszona), Klub Miłośników Muzyki (10), kurs języka angielskiego (10), Klub Seniora (48). W 1976 roku sekcje: plastyczna, brydżowo-szachowa, wokalna, żeglarska, Kluby Rolnika i Kluby „Ruchu”. W końcu 1976 roku większość sekcji przestała istnieć. Pozostały jedynie: recytatorska, klub miłośników muzyki i zespół wokalny. Niebawem (1976/1978) powołano nowe: plastyczną, szachowo-brydżową, ognisko muzyczne, klub hobbisty zbieracza, jednak i one wykazywały krótkotrwały żywot. W latach 1978/1979 działały: zespół wokalny, orkiestra dęta, zespół instrumentalny, zespół taneczny, sekcja tenisa stołowego¹³¹. W przypadku GOK najpopularniejszą formą spędzania wolnego czasu było uczestniczenie w dyskotekach, a nieodłącznym elementem każdej z nich było picie alkoholu, co czasem kończyło się awanturami¹³². Lata 80. XX wieku przyniosły marazm w działalności placówki. Częste zmiany kierownictwa Ośrodka niekorzystnie odbijały się na jego działalności. W latach 1987–1988 dokonano zmian statutowych i rozbudowy obiektu. W 1988 roku działały sekcje: taneczna (20 osób), plastyczna (15), makramy (od 15 listopada 1988), zespół muzyczny (2 osoby). W końcu roku pojawiły się także nowe koła: taneczne dzieci, fotograficzne dzieci, fotograficzne młodzieży, sekcja brydża sportowego, klub szachowy, Dyskusyjny Klub Filmowy, Ognisko Muzyczne (lekcje gry na akordeonie, fortepianie i gitarze), kolejny młodzieżowy zespół muzyczny, zespół teatralny dziecięcy „Cudaki”, prowadzono kursy języka angielskiego dla dzieci i dorosłych, kursy języka niemieckiego dla dorosłych. Planowano reaktywować kursy tańca towarzyskiego, Klub Seniora, sekcję metaloplastyki, krótkofalówka-rzy. Pojawiły się występy zawodowych grup teatralnych z przedstawieniami: „Co to jest scena i jak się robi przedstawienie”, „Pchła Szachrajka”, „Monte Cassino” oraz lokalne „Telekspress w Mroczy”, „Kapela Gdańska”. Zorganizowano 8 wystaw, między innymi plakat i malarstwa Konstantego Wąsa, 5 rajdów rowerowych, 6 wycieczek autobusowych do Nakła i Bydgoszczy¹³³. Interesującym wydarzeniem, które bez wątpienia wzbogaciłoby wiedzę o przeszłości miasta, była propozycja

¹³⁰ A. Tarczyński, tamże, s. 152–153.

¹³¹ APB, zesp. KMG PZPR, sygn. 119/II/1; APB, zesp. RNMiGM, sygn. 37.

¹³² APB, zesp. RNMiGM, sygn. 32; APB, zesp. KMGPZPR, sygn. 119/II/1.

¹³³ APB, zesp. RNMiGM, sygn. 219; A. Tarczyński, *dz. cyt.*, s. 153.

Fot. 11. Otwarcie biblioteki dla dorosłych mieszczącej się przy Placu 1 Maja w Mroczce, 19 czerwca 1976 roku

Fot. 12. Witosław. W latach 50. i 60. XX wieku biblioteka i prasa na wieś dowożona była specjalnymi samochodami

Fot. 13. Czyn społeczny – budowa Ośrodka Kultury w Mroczy. Fotografia wykonana w dniu 10 maja 1974 roku

przedstawiona władzom miasta przez archeologów Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków i Muzeum Okręgowego im. Leona Wyczółkowskiego w Bydgoszczy dotycząca możliwości przeprowadzenia kompleksowych badań archeologicznych przy okazji planowych inwestycji kanalizacyjnych i wodociągowych. Z prac kompleksowych ostatecznie nic nie wyszło, niemniej badania powierzchniowe, sondazowe i ratownicze, które się odbyły, przyniosły sporą dawkę wiedzy o pradziejach Mroczy i najbliższych okolic¹³⁴.

Instytucjonalizacja wszelkich działań kulturalnych na terenie miasta pozostawała w pewnym stopniu konsekwencją zaniku oddolnych form aktywności społecznej. Malala skłonność do czynnego angażowania się w życie kulturalne, nie tylko za sprawą narzucanych odgórnie wzorców i braku alternatywy, ale także łatwo dostępnej i przyjmowanej oferty kultury masowej propagowanej przez radio, film, a z czasem i telewizję. Pierwszy odbiornik telewizyjny zarejestrowano w Mroczy w 1961 roku, w 1962 roku było ich 64, 1965 – 263, 1966 – 388. W maju 1962 roku zlikwidowano głośnik radiowy na pl. 1 Maja¹³⁵. Rozrastała się oferta kulturalna okolicznych miejscowości, z którymi Mrocza nie mogła konkurować. Zjawiska te zaczęły się uzewnętrzniać w latach 60. XX wieku. Narzucenie

¹³⁴ APB, zesp. RNMiGM, sygn. 217.

¹³⁵ A. Tarczyński, *dz. cyt.*, s. 152.

Fot. 14. Zespół taneczny działający przy mroteckiej „podstawówce”. Lata 60. XX wieku

doktryny stalinowskiej skutecznie stłumiło wszelkie oddolne inicjatywy, które zaczęły się pojawiać od wiosny 1945 roku przynajmniej do roku 1956. Przykładem służą losy Towarzystwa Śpiewu św. Cecylii (Towarzystwo Kulturalno-Oświatowe „Towarzystwo Śpiewu Świętej Cecylii”, Pomorski Związek Śpiewaczy. Koło „Cecylia” Mrocza), które kontynuowało przedwojenne tradycje chóru „Cecylia”. Zebranie organizacyjne odbyło się w dniu 6 kwietnia 1945 roku, w czerwcu 1945 roku wybrano nowego chorążego – Tadeusza Sobieszczyka, dyrygentem został Maksym Watkowski. Tego ostatniego niebawem zastąpił Teodor Nyka (do 1957 roku). Funkcję prezesa od 1946 roku piastował Franciszek Nowicki, którego po kilku miesiącach zastąpił Władysław Mróz (prezes). Powołano także do zarządu Kunegundę Jasik (sekretarz), Gwidona Krauze (skarbnik). W styczniu 1947 roku Towarzystwo zrzeszało 78 członków. Zajęcia odbywały się we wtorki, środy i piątki. Siedziba mieściła się przy Rynku 13, przy chórze działała także świetlica. Z czasem chór wszedł w skład Zjednoczenia Polskich Zespołów Śpiewaczych i Instrumentalnych¹³⁶. Z początkiem lat 50. XX wieku pojawiły się trudności. Choroba dyrygenta oraz wewnętrzny konflikt między grupą śpiewaków przedwojennych i nowych przyczyniły się do zawieszenia działalności. W 1958 roku wznowiono lekcje i próby wraz z nowym dyrygentem Czesławem Kabacińskim, dojeżdżającym z Bydgoszczy. W 1958 roku udało się przełamać kryzys personalny i finansowy. Dawny kierownik chóru, Julian Kapsa, wynegocjował z prezesem Gminnej Spółdzielni Mrocza,

¹³⁶ APB, zesp. ZMM, sygn. 7, 54, 56, 59.

Wacławem Kowalczykiem, przejęcie nadzoru i finansowanie działalności chóru. Przy chórze działał również zespół teatralny, kierował nim Henryk Jarząb. W 1958 roku przygotował i wystawił on dramat Adolfa Abramowicza „Mąż z grzeczności” i komedie Aleksandra Fredry „Stryj Przyjechał” i „Ubogi czy bogaty”. W latach 50. chór grupował 50–60 członków. W grudniu 1959 roku zrzeszał 45 członków, w tym 15 mężczyzn. Ostatecznie, w 1963 roku, chór zawiesił działalność i nie został w późniejszych latach reaktywowany. Nowy rozdział w działalności chóru rozpoczął się dopiero w 1990 roku¹³⁷. Mimo podległości organizacyjnej chóru w ramach GS, związki z lokalnym kościołem pozostawały silne. Członkowie chóru, w większości ludzie młodzi, należeli do ZMW, mimo to przy każdej okazji swoimi występami uświetniali uroczystości kościelne. Zdaniem władz, był to skutek klerykalnego nastawienia prezesa chóru – Nowickiego¹³⁸.

8.5. Organizacje społeczne

Kurkowe Bractwo Strzeleckie w Mroczy wznowiło działalność z dniem 3 grudnia 1945 roku, lecz niemal natychmiast zostało zlikwidowane decyzją wojewody z dniem 12 stycznia 1946 roku. Bractwo dysponowało strzelnicą przy ul. Dworcowej. Pieczę nad majątkiem przejął kurator Jan Wyrzykowski¹³⁹. Podobny los spotkał Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Męskiej i Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży Żeńskiej, które powstały z inicjatywy proboszcza 1 stycznia 1946 roku. Ich działalność zawiesił starosta decyzją z 6 maja 1946 roku¹⁴⁰. W tych okolicznościach nie należy się dziwić, że członkowie przedwojennej Polskiej Kasy Bezprocentowych Pożyczek w Mroczy nie podjęli nawet próby wznowienia działalności¹⁴¹. Nieco więcej czasu władzom zajęło przejęcie oddziału „Caritas”, które działało przy parafii. Było to typowe rozwiązanie występujące w sześciu innych miejscowościach powiatu. Jednym z najważniejszych obszarów jego aktywności pozostawało prowadzenie ochronki (przedszkola), w którym pracowały cztery siostry zakonne ze Zgromadzenia św. Michała Archanioła. W 1948 roku korzystało z niego 58 dzieci. Podobne placówki funkcjonowały w Nakle i Łobżenicy. Na wniosek Klubu Radnych PZPR w lipcu 1949 roku Miejska Rada Narodowa w Mroczy przyjęła uchwałę o przejęciu przedszkola, zwolnieniu sióstr zakonnych i zatrudnieniu świeckiego personelu. Za wnioskiem oddano 15 głosów, wstrzymał się jedynie Przewodniczący Miejskiej Rady Narodowej – Józef Balcer, będący jednocześnie

¹³⁷ APB, zesp. PMRNM, sygn. 455; APB, zesp. ZMM, sygn. 7; A. Tarczyński, tamże, s. 151–152. O Towarzystwie Śpiewu św. Cecylii i Chórze „Cecylia” porusza także: J. Szwanowski, *Mrocza i okolice w latach 1772–1920*, [w:] *Mrocza. Monografia...*; R. Rosiński, *Miasto i gmina Mrocza po roku 1990*, [w:] *Mrocza. Monografia...*

¹³⁸ IPN By 064/14. *Sprawozdanie za 1 lipiec – 30 wrzesień 1958*.

¹³⁹ APB, zesp. ZMM, sygn. 54, 57.

¹⁴⁰ APB, zesp. ZMM, sygn. 57.

¹⁴¹ APB, zesp. ZMM, sygn. 54.

prezesem powiatowego Stronnictwa Ludowego¹⁴². W miejsce likwidowanych organizacji w parafii zaczęto rozwijać działalność organizacji ukierunkowanych wyłącznie na szerzenie religijności. W 1948 roku funkcjonowały: Stowarzyszenie Pań Miłosierdzia św. Wincentego à Paulo¹⁴³, Żywy Różaniec Ojców¹⁴⁴, Żywy Różaniec Matek¹⁴⁵, Żywy Różaniec Panien¹⁴⁶, Żywy Różaniec Młodzieńców¹⁴⁷, Krucjata Chłopięca¹⁴⁸, Krucjata Panienek¹⁴⁹, działał także Chór Kościelny¹⁵⁰.

Równoległe władze zabiegały o to, aby powstawało jak najwięcej organizacji wspierających nowy ustrój. Z rzeczywistym wsparciem było jednak różnie, o czym świadczyły losy miejscowego oddziału Związku Walki Młodych (ZWM), który powstał 26 marca 1945 roku w miejsce rozwiązanego Przysposobienia Wojskowego Kobiet. To ostatnie działało zaledwie kilkanaście dni¹⁵¹. Nieco dłużej działał Hufiec Przysposobienia Wojskowego¹⁵² i Koło Przyjaciół Żołnierza¹⁵³. ZWM nie

¹⁴² IPN By 069/1152; APB, zesp. ZMM. W 1950 roku miejscowym „Caritatem” kierowali: Helena Juszczyńska (prezes), Agnieszka Juszczyńska (prezes), Agnieszka Codrow (sekretarz), Janina Domagalska (skarbnik). Oddział grupował 75 członków.

¹⁴³ IPN By 069/1152; APB, zesp. ZMM, sygn. 54; APB, zesp. SPW 1945–1950, sygn. 506. Stowarzyszenie zajmowało się udzielaniem pomocy charytatywnej, wspierano ubogich i chorych. W styczniu 1947 roku we władzach zasiadały: Helena Juszczyńska (prezes), Agnieszka Codrow (sekretarz), Janina Domagalska (skarbnik). Członków było 78. Rok później w zarządzie zasiadały: Pelagia Pawłowska (prezes), Gertruda Moszlejewska (sekretarz), Zofia Mroczek (skarbnik). Oficjalny wniosek o rejestrację złożono 18 kwietnia 1947 roku. Od sierpnia 1947 roku Stowarzyszenie działało jako Wydział Parafialny „Caritas” Mrocza. Grupował 80 członków.

¹⁴⁴ IPN By 069/1152. Zarząd tworzyli: Teodor Bąkowski (prezes), Czesław Cwudziński (sekretarz), Franciszek Ziółkowski (skarbnik). W 1948 zrzeszało 47 członków. APB, zesp. ZMM, sygn. 57; IPB By 069/1152. Organizacja w 1948 grupowała 82 osoby. Prezesem był miejscowy proboszcz ksiądz Edmund Matz.

¹⁴⁵ APB, zesp. ZMM, sygn. 57; IPB By 069/1152. Organizacja w 1948 roku grupowała 82 osoby. Prezesem był ksiądz Edmund Matz.

¹⁴⁶ IPN By 069/1152. W zarządzie zasiadali: Łucja Zuberowa (przewodnicząca), Teresa Żurkówna i Urszula Górecka. Członków było 53.

¹⁴⁷ IPN By 069/1152. W 1948 roku do stowarzyszenia należało 15 członków. Kierowali nim: Józef Rybacki (prezes), Edmund Trępała (sekretarz), Bernard Szulski (skarbnik).

¹⁴⁸ IPN By 069/1152. Krucjata kierował miejscowy ksiądz. Grupowała 24–25 członków.

¹⁴⁹ IPN By 069/1152. Krucjata kierowała zakonnica Ksawera Hodam. Zrzeszała od 25 do 30 dziewcząt.

¹⁵⁰ IPN By 069/1152. Prezesował w 1948 roku Józef Węgrzyn, funkcję sekretarza piastował Czesław Król, a skarbnika Jerzy Karolczuk.

¹⁵¹ APB, zesp. ZMM, sygn. 56. Przysposobienie Wojskowe Kobiet zostało powołane z inicjatywy Komendanta MO w Mroczy Kamosińskiego i burmistrza Wyrzykowskiego. Istniało nieco ponad tydzień od 18 do 26 marca 1945 roku. Po jej rozwiązaniu powołano Związek Walki Młodych.

¹⁵² APB, zesp. ZMM, sygn. 56. W maju 1945 roku ze 102 zapisanych, Hufiec grupował 61 osób. Na zajęcia nie stawiło się 36 osób, 4 osoby zwolniono z powodu choroby i jedną z uwagi na naukę. Funkcje komendanta sprawował ppor. Jurkiewicz, a instruktora Roman Nurski.

¹⁵³ APB, zesp. ZMM, sygn. 54, 57. Założycielem był Jan Wyrzykowski. W 1947 roku we władzach zasiadali obok założyciela, który pełnił funkcję prezesa, także Wiktor Dąbrowski (sekretarz), Wincenty Książek (skarbnik). APB, zesp. ZMM, sygn. 54, 56, 57. Po reaktywacji w sierpniu 1946 roku związkiem kierował Mieczysław Zuber. W styczniu 1947 roku zrzeszonych były początkowo 23 osoby, a w końcu miesiąca już 41.

przejawiał jednak praktycznie żadnej aktywności, toteż 24 kwietnia 1946 roku został rozwiązany. Ponownie do istnienia został powołany 10 sierpnia 1946 roku¹⁵⁴. Oficjalnie istniał do 1948 roku, a po rozwiązaniu współtworzył Związek Młodzieży Polskiej (1948–1957)¹⁵⁵. W okolicach Mroczy, w Nakle i Kruszynie, stacjonowała 67 Brygada Powszechnej Organizacji „Służba Polsce”. W 1949 roku jej struktury pojawiły się także w Mroczy¹⁵⁶. Działał Związek Młodzieży Wiejskiej RP „Wici”, powiązany z ruchem ludowym, o istnieniu którego informowano na początku 1946 roku. W późniejszych miesiącach nie podejmował on aktywności, a w 1948 roku wszedł w skład Związku Młodzieży Polskiej. Ponownie usamodzielniał się pod nazwą Związek Młodzieży Wiejskiej po 1956 roku¹⁵⁷. W 1949 roku powołano Towarzystwo Przyjaźni Polsko-Radzieckiej¹⁵⁸. Władze tolerowały przez pewien czas działalność Ligi Morskiej¹⁵⁹, Towarzystwa Powstańców¹⁶⁰, i Towarzystwa Upiększania Miasta Mroczy, które zostało wchłonięte przez Towarzystwo Pszczelarzy w Mroczy¹⁶¹, Związek Harcerstwa Polskiego (ZHP)¹⁶², Koło Prawnicze w Mroczy, powstałe dla popularyzacji prawa przy Sądzie Grodzkim w Nakle¹⁶³. Z początkiem stalinizmu w Polsce wiele organizacji zaprzestało działalności, zostały zlikwidowane lub musiały wpisać się w propagowany model organizacyjny. Działalność niektórych tolerowano, choć i nad nimi roztaczano baczną kontrolę (na przykład nad oddziałami

¹⁵⁴ APB, zesp. ZMM, sygn. 54, 56, 57. Po reaktywacji w sierpniu 1946 roku związkiem kierował Mieczysław Zuber. W styczniu 1947 roku zrzeszonych były początkowo 23 osoby, a w końcu miesiąca już 41.

¹⁵⁵ APB, zesp. ZMM, sygn. 59, 61. Zebranie organizacyjne ZWM w Mroczy odbyło się najprawdopodobniej w kwietniu 1945 roku. Organizacją kierował Koniarski. Zastępowała go Kuberówna. W trakcie zebrania 22 kwietnia 1945 roku omawiano sprawę umundurowania, urzędzenia świetlicy, uporządkowania boiska. Członkowie współpracując z PPR mieli w maju 1945 roku włączyć się do zbierania środków na pomnik upamiętniający poległych żołnierzy radzieckich. Pierwszym przewodniczącym ZMP w Mroczy był Rohloff.

¹⁵⁶ APB, zesp. KWPZPR, sygn. 51/VI/25; APB, zesp. ZMM, sygn. 59.

¹⁵⁷ APB, zesp. ZMM, sygn. 57. *Sprawozdanie sytuacyjne za styczeń 1946*.

¹⁵⁸ APB, zesp. ZMM, sygn. 10, 59. Oddział założono 18 stycznia 1949 roku z inicjatywy kierownika szkoły Józefa Wróblewskiego. Początkowo zrzeszało 14 członków.

¹⁵⁹ APB, zesp. ZMM, sygn. 59. Z początkiem 1949 roku funkcję prezesa objął Piorunowski.

¹⁶⁰ APB, zesp. ZMM, sygn. 54, 57. W styczniu 1947 zrzeszało 18 członków. Kierowali organizacją: Bronisław Kulczyński (prezes), Władysław Mróz (sekretarz) i W. Jakubowski (skarbnik).

¹⁶¹ APB, zesp. ZMM, sygn. 59. Zebranie organizacyjne odbyło się 25 marca 1949 roku. Kierował nim Józef Piorunowski (prezes), Ziółkowski, Walerian Łukasiewicz, Zygfryd Masiak. Pierwsze plany działań zakładały oczyszczenie miasta z brudu i nieczystości, a następnie upiększenie pl. Wolności, nasadzenie drzewami ulic: Łabędzkiego, Nakielską, Stary Rynek i wybetonowanie połowy rynku przed spalonym ratuszem.

¹⁶² APB, zesp. ZMM, sygn. 54, 57. Powstał 20 maja 1945 roku. Funkcję drużynowej pełniła Jadwiga Hadrychówna. W styczniu 1947 liczył 24 harcerzy.

¹⁶³ APB, zesp. ZMM, sygn. 54. Zebranie organizacyjne odbyło się 10 stycznia 1948 roku. Kierowali nim: Jan Wyrzykowski, Franciszek Nowicki, Kazimierz Trzuskowski, Maksymilian Masiak, Józef Balcer, Bolesław Piszczek.

Polskiego Czerwonego Krzyża¹⁶⁴, Polskiego Związku Byłych Więźniów Politycznych Hitlerowskich Więzień i Obozów Koncentracyjnych¹⁶⁵, Kołem Związku Inwalidów Wojennych RP w Mroczy¹⁶⁶, Klubem Sportowym¹⁶⁷ czy Ochotniczą Strażą Pożarną¹⁶⁸). Stopniowej monopolizacji w ramach Zrzeszenia Pracowniczych Związków Zawodowych (od 1949 roku Zrzeszenia Związków Zawodowych) podlegały odradzające się po wojnie związki zawodowe – Związek Zawodowy Pracowników Fizycznych¹⁶⁹, Związek Zawodowy Pracowników Samorządu Terytorialnego Mrocza (Związek Zawodowy Pracowników Samorządu Terytorialnego przy Zarządzie Miejskim Mrocza)¹⁷⁰, Związek Zawodowy Pracowników Przemysłu Drzewnego przy Państwowej Fabryce Mebli¹⁷¹, Związek Zawodowy Robotników Rolnych¹⁷², Związek Związków Zawodowych Rzemieślników Samodzielnych Mrocza¹⁷³, czy Związek Związków Zawodowych¹⁷⁴. Podobny los spotkał działające organizacje kombatanckie, które w 1949 roku weszły w skład Związku Bojowników o Wolność i Demokrację¹⁷⁵. Po październikowej „odwilży” 1956 roku reaktywowano część organizacji, na przykład

¹⁶⁴ APB, zesp. ZMM, sygn. 7, 56, 57. Zebranie organizacyjne odbyło się 8 czerwca 1945 roku. W zarządzie znaleźli się; Stanisława Czeszewska (prezes), Elżbieta Fiszer, Jadwiga Hadrych, Urszula Krauze. Utworzono sekcje: ratowniczą (grupowała 42 osoby), pomocy materialnej (8), pomocy macierzyńskiej (5). Przy oddziale istniała świetlica. Siedziba mieściła się przy Rynku 13. W styczniu 1947 roku do organizacji należały 62 osoby. Kierowali nią: Eufemia Szulec (prezes), Jadwiga Hadrych (sekretarz), Aleks Dembiński (skarbnik).

¹⁶⁵ APB, zesp. ZMM, sygn. 54, 57. Powstał 24 listopada 1946 roku. Założycielami i pierwszymi członkami zarządu byli: Kazimierz Trzuskawski, Ludwik Dembiński, Wiesław Kapsa, Jakubowski, Pokora, Wanda Krausowa. W 1947 roku organizacja grupowała 15 członków.

¹⁶⁶ APB, zesp. ZMM, sygn. 57. *Sprawozdanie sytuacyjne za kwiecień 1946*. Wznowiło działalność 7 kwietnia 1946 roku.

¹⁶⁷ APB, zesp. ZMM, sygn. 7.

¹⁶⁸ APB, zesp. ZMM, sygn. 7, 54, 5; APB, zesp. PMRNM, sygn. 700; APB, zesp. ZMM, sygn. 56, 57. OSP powstała 5 marca 1945 roku. Liczyła początkowo 30 strażaków, w styczniu 1947 – 25 członków, w 1948 – 40. Wyposażenie było niezwykle skromne. Składało się na nie wiosną 1945 roku: sikawka ręczna z 5 węzami, 2 węże ssące, 1 drabina mechaniczna, 4 hakówki, 2 prądownice do ręcznej sikawki, 10 węzów do sikawki motorowej, 2 prądnice do sikawek motorowych, 1 ciągnik motorowy. Naczelnikiem w 1946 r. był Julian Ziółkowski. Władze w 1947 roku stanowił: Jan Wyrzykowski (prezes), Władysław Mróz (sekretarz), Ludwik Dembiński (skarbnik), Julian Ziółkowski (naczelnik). W końcu lat 40. przewyciężono trudności lokalowe przeprowadzając w 1949 roku remont remizy oraz placu i drogi dojazdowej. W 1956 roku komendanta Stanisława Czeszewskiego zastąpił Albert Gesse.

¹⁶⁹ APB, zesp. ZMM, sygn. 20, 54, 57. Powstał 14 marca 1946 roku. W 1947 roku grupował 70 członków. Kierowali nim: Teodor Bąkowski, Czesław Mściszewski, Józef Palacz.

¹⁷⁰ APB, zesp. ZMM, sygn. 57, 59.

¹⁷¹ APB, zesp. ZMM, sygn. 59.

¹⁷² Tamże.

¹⁷³ APB, zesp. ZMM, sygn. 61. Związek działał już 7 maja 1945 roku. Wówczas funkcję prezesa piastował Konrad Czeszewski.

¹⁷⁴ APB, zesp. ZMM, sygn. 56. Utworzony późną wiosną 1945 roku. Rozwiązany 6 sierpnia 1945 roku.

¹⁷⁵ APB, zesp. RNMiGM, sygn. 213. Ostatnim przewodniczącym w schyłkowym okresie istnienia PRK był Stanisław Jasik.

Towarzystwo Powstańców Wielkopolskich czy Związek Kółek i Organizacji Rolniczych¹⁷⁶. Inne zmieniały nazwy, wpisując się w wypełnianie zapotrzebowania na „sojalizm z ludzką twarzą”, jak miało to miejsce z Frontem Jedności Narodu, który w latach 1952–1956 funkcjonował jako Front Narodu¹⁷⁷. Inne powoływano w terenie w ramach odgórnych poleceń, na przykład Ligę Obrony Kraju (1962), Ligę Kobiet¹⁷⁸, Związek Młodzieży Socjalistycznej (1957)¹⁷⁹, Związek Socjalistycznej Młodzieży Polskiej (1976)¹⁸⁰, Związek Młodzieży Wiejskiej (1957), który w latach 1973–1976 nosił nazwę Związek Socjalistyczny Młodzieży Wiejskiej¹⁸¹, Towarzystwo Krzewienia Kultury Świeckiej. Ich rzeczywista aktywność była skromna, wpisująca się w ideologiczne zapotrzebowanie¹⁸². Większą żywotność wykazywały organizacje zajmujące się ściśle branżową działalnością: Ochotnicza Straż Pożarna, Polski Związek Wędkarski, Związek Pszczelarzy, Koło Łowieckie Polskiego Związku Łowieckiego. Bardziej rozbudowaną działalność prowadziły Ludowe Zespoły Sportowe (LZS)¹⁸³

¹⁷⁶ APB, zesp. RNMiGM, sygn. 213. W końcu lat 80. funkcję przewodniczącego piastował Stefan Łoboda.

¹⁷⁷ APB, zesp. PMRNM, sygn. 700. FJN w Mroczy w 1957 kierował Jan Gonsch.

¹⁷⁸ APB, zesp. ZMM, sygn. 59; APB, zesp. RNMiGM, sygn. 213. Członkinie Ligi wspólnie z Okręgowym Ośrodkiem Zdrowia w Mroczy w październiku 1949 roku zorganizowały tak zwany „Tydzień Zdrowia”. Głównym celem było propagowanie szczepień, zwalczanie zakażeń i profilaktyka. O postawie zarówno organizatorów, jak i ludności, może świadczyć, że na spotkanie z dr. Turkiewiczem, którym miał wygłosić referat pod tytułem „Zdrowie dziecka” nie przysłała żadna kobieta. W latach 1988–1990 organizacją kierowała Cecylia Woźniak. APB, zesp. KMG PZPR, sygn. 119/II/1. W 1975 roku działało w Mroczy i okolicach 9 kół ZSM grupujących 128 członków w Mroczy, Drzewianowie, Ostrowie, Wielu, Orlinku, Krukówku, Kosowie, Wyrzy i Rościminie.

¹⁷⁹ APB, zesp. KMG PZPR, sygn. 119/II/1. W 1975 roku działało w Mroczy i okolicach 9 kół ZSM grupujących 128 członków w Mroczy, Drzewianowie, Ostrowie, Wielu, Orlinku, Krukówku, Kosowie, Wyrzy i Rościminie.

¹⁸⁰ APB, zesp. KMG PZPR, sygn. 119/II/1.

¹⁸¹ APB, zesp. KMG PZPR, sygn. 119/II/1, 2; APB, zesp. RNMiGM, sygn. 213. Przewodniczącym Zarządu Gminnego ZSMW w 1976 roku był Wiesław Gozdek, późniejszy burmistrz miasta w latach 2002–2011. W 1975 roku istniało jedno koło ZSMW przy PGR Mrocza i mieście Mrocza. Zrzeszało 156 członków. W latach 1988–1990 organizacją kierował Kazimierz Baliniak.

¹⁸² APB, zesp. RNMiGM, sygn. 180. Jako ilustracja może służyć działalność na terenie miasta i gminy Mrocza w 1986 i 1987 roku 15 kół Ligi Obrony Kraju z 311 członkami. Najważniejszą rolę pełnił Klub Strzelecki LOK, który organizował zawody strzeleckie oraz dyskoteki z okazji na przykład 1 maja, 22 lipca, dnia zwycięstwa, sporadycznie turnieje marynistyczne dla dzieci i młodzieży, czy tak zwane spotkania młodego pokolenia z kombatanami.

¹⁸³ APB, zesp. RNMiGM, sygn. 37, 94; APB, zesp. KMG PZPR, sygn. 119/II/1; APB, zesp. UMiGM, sygn. 92. W 1975 roku do 7 kół należało 174 członków. W 1989 roku istniało 8 kół z 326 członkami, w tym 105 członków w Mroczy. W tym okresie działały w Mroczy sekcje piłki nożnej, tenisa i szachów. W 1978 roku Przewodniczącym ZMG LZS był Edward Marchlewicz, w 1983 Zygmunt Gliszczyński (sekretarz UMiG w Mroczy w latach 1982–1983, obecnie wójt Gminy Sadki). W kalendarzu imprez w 1978 roku znalazły się między innymi: 1 maja – wielobój lekkoatletyczny, mecz piłkarski oldboje-reprezentacja Mroczy, 9 maja zawody strzeleckie o Puchar Robotnika Rolnego, 22 lipca festyn sportowo-rekreacyjny, 7–9 lipca impreza kolarska „Rowerem

oraz ZHP¹⁸⁴. Nowe struktury organizacyjne zaczęły pojawiać się w latach 1980–1981. W 1981 roku powołano Miejsko-Gminny Związek Młodzieży Wiejskiej. W pierwszym zjeździe zorganizowanym 8 maja 1981 roku powstało 7 kół. Zawiązały się w poszczególnych zakładach struktury ZSZZ „Solidarność”, jednak nie udało się im stworzyć struktury międzyzakładowej. Działania te przerwało wprowadzenie stanu wojennego 13 grudnia 1981 roku. Stopniowo próbowano przywracać funkcjonowanie części z nich, jednak z ograniczonym skutkiem¹⁸⁵.

Od początku 1982 roku pewną aktywność zaczęły wykazywać struktury bezpośrednio powiązane ze strukturami władz – Obrona Cywilna (styczeń 1982), Rada Kobiet (czerwiec 1982) czy względnie apolityczne organizacje sportowe – Zrzeszenie LZS (marzec 1982). Postawa mieszkańców na wydarzenia 13 grudnia 1981 roku była ambiwalentna. Członkowie PZPR byli nastawieni na ogół bezkrytycznie i serwilistycznie, choć zdarzali się i tacy, którzy starali się poszukiwać przyczyn pogarszającej się sytuacji gospodarczej i radykalizacji poglądów społeczeństwa w latach 1979–1981. Niezmiernie interesujące są wypowiedzi osób uczestniczących w Plenarnym Posiedzeniu KMG PZPR w Mroczy w dniu 29 stycznia 1982 roku¹⁸⁶. Po wprowadzeniu stanu wojennego powołano całodobowe dyżury telefoniczne w zakładach pracy i w rozmaitych służbach i instytucjach. Zniesiono je 7 stycznia 1982, a dyżury w UMiG – 19 stycznia. Kolegia do spraw wykroczeń orzekały w trybie przyspieszonym, wydano jednak tylko 9 orzeczeń oraz 438 decyzji o przemieszczeniu ludności¹⁸⁷. Wszechobecna była Terenowa Grupa Operacyjna, działająca od 26 października 1981 roku na terenie całego kraju, w tym i Mroczy¹⁸⁸ oraz

wszędzie” oraz rajd motorowo-samochodowy, ponadto w miesiącach grudzień-marzec zimowe igrzyska rekreacyjno-sportowe, zawody narciarskie, w październiku-listopadzie turnieje tenisa stołowego, warcabów, szachów, w sierpniu cykl imprez „Olimpijskim szlakiem”, w czerwcu turniej piłkarski o „Puchar Naczelnika Miasta i Gmina Mrocza”, w maju-czerwcu letnie igrzyska rekreacyjno-sportowe LZS Pracowników Gospodarki Żywnościowej.

¹⁸⁴ APB, zesp. KMG PZPR, sygn. 119/II/1. W 1975 roku i 1976 roku w strukturach ZHP znajdowało się 746 członków. Rada Hufca liczyła 5 członków, funkcję komenda pełnił Kazimierz Knioła. Szkoleniem zajmowało się 22 instruktorów.

¹⁸⁵ APB, zesp. KMG PZPR, sygn. 119/II/8; APB, zesp. RNMiGM, sygn. 94; A. Tarczyński, *dz. cyt.*, s. 155–157.

¹⁸⁶ APB, zesp. KMG PZPR, sygn. 119/II/8. Roman Piotrowski zauważał: [...] *Odczucie społeczeństwa jest takie, że stan wojenny pozwala żyć spokojniej niż przed jego ogłoszeniem. Powinien trwać tak długo, dopóki nie wprowadzi całkowitego ładu i porządku[...].* Nieco bardziej racjonalny w swoich poglądach był dyrektor szkoły w Witosławiu Henryk Orylski. Jednak poszukiwanie genezy strajków w jego wydaniu należy uznać za co najmniej naiwne: [...] *Stan wojenny przyjęto różnie – początkowo niepewność, obecnie uspokojenie. Bez względu na to, jak długo będzie trwał należy stopniowo przywracać jak najprędzej podstawowe swobody obywatelskie, a restrykcjami objąć problem bezpieczeństwa, porządku, dyscypliny. Większość spośród strajkujących w ostatnim czasie to byli ludzie młodzi, których my wychowywaliśmy, a więc to wychowanie było niewłaściwe [...].*

¹⁸⁷ APB, zesp. KMG PZPR, sygn. 119/II/8.

¹⁸⁸ APB, zesp. UMiGM, sygn. 32.

Fot. 15. Straż Pożarna w Mroczy – lata 40. XX wieku

Fot. 16. Mrotecka Straż Pożarna razem z Chórem św. Cecylii – lata 40. XX wieku

powołany Obywatelski Komitet Ocalenia Narodowego, który w 1982 roku przekształcił się w Patriotyczny Ruch Ocalenia Narodowego¹⁸⁹. Po zniesieniu stanu wojennego w 1983 roku, próbowano przywrócić względnie rozumianą normalność, jednak warunki ekonomiczne i atmosfera panująca wśród mieszkańców miasta nie sprzyjały rzeczywistej działalności, choć nominalnie wznowiły funkcjonowanie praktycznie wszystkie, z wyjątkiem „Solidarności”, organizacje sportowe, młodzieżowe, charytatywne i społeczno-polityczne.

8.6. Partie polityczne i organa władzy

Z wyjątkiem organizacji kościelnych, cechą działalności wszystkich towarzystw, stowarzyszeń i związków zawodowych w okresie powojennym było ich upolitycznienie. W pierwszych tygodniach 1945 roku pojawiły się inicjatywy powołania nowych partii politycznych. Szans na odbudowanie struktur politycznych w kształcie przedwojennym nie było, tym bardziej, że narzucone Polsce powojennej rozwiązania ustrojowe przewidywały ścisłą zależność organów władzy od faktycznie monopolistycznego systemu partyjnego. Nim jednak do tego doszło w pełnym rozkwicie należało przygotować odpowiedni grunt. W końcu lat 40. XX wieku bezwzględny prymat posiadała już Polska Zjednoczona Partii Robotcza (od 1948 roku po zjednoczeniu z Polskiej Partii Robotniczej z Polską Partią Socjalistyczną), której przydano Zjednoczone Stronnictwo Ludowe (od 1949) i Stronnictwo Demokratyczne (od 1944) mające przekonywać o istnieniu systemu wielopartyjnego.

Dominacja Polskiej Partii Robotniczej (PPR) w strukturach lokalnej władzy w Mroczy ujawniła się dość szybko. Jej powstanie poprzedziło utworzenie 6 marca 1945 roku Zrzeszenia Robotników (ZR), którego członkowie mieli reprezentować wszystkie grupy zawodowe. Do władz wybrano: Franciszka Korpolewskiego (prezes), Stanisława Frydrychowicza, Jana Koniarskiego, Konrada Czeszewskiego, Maksyma Masiaka, Stanisława Gondka i Franciszka Ziółkowskiego. Wówczas jeszcze nie zdecydowano się na przyjęcie nazwy PPR, ponieważ nie znano programu, dopiero po powrocie delegacji (Marian Krzesiwczyk, Alfons Szejke i Władysław Mróz) ze zjazdu okręgowego w Bydgoszcy 11 marca 1945 roku część z członków zdecydowała się na przekształcenie partii w PPR. Do partii zapisało się 65 osób. Na czele komitetu PPR 26 marca 1945 roku stanął Bałabuch. W sierpniu 1945 roku kierownictwo przejęli: Wiktor Dąbrowski (sekretarz), Franciszek Nowicki (zastępca), Konrad Czeszewski (skarbnik). Niebawem Wiktora Dąbrowskiego na stanowisku zastąpił Albin Kamiński. Przystąpiono do tworzenia komórek PPR w poszczególnych przedsiębiorstwach i instytucjach¹⁹⁰. Część działaczy ZR, która nie wyraziła zgody na członkostwo w PPR, zasiliła szeregi Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS), którą zaczęto

¹⁸⁹ APB, zesp. RNMiGM, sygn. 213, 215. Funkcję przewodniczącego pełnił Bohdan Kapsa.

¹⁹⁰ APB, zesp. ZMM, sygn. 56; A. Perlińska, *dz. cyt.*, s. 124.

organizować po zebraniu informacyjnym 13 marca 1945 roku¹⁹¹. W sierpniu 1945 roku ugrupowaniem kierowali: Bronisław Kulczyński (prezes), Stanisław Jasik (wiceprezes), Wojciech Ciężki (sekretarz), Alfons Sztejke (skarbnik)¹⁹². Nowe władze wyłoniono 10 września 1946 roku i tworzyli je: Klemens Wyrzykowski (prezes), Władysław Maciejewski, Jan Nawrot, Bronisław Kulczyński i Stanisław Jasik¹⁹³. W drugiej połowie 1945 roku ujawnili się także pojedynczy sympatycy Stronnictwa Pracy, w powiecie wyrzyskim odgrywało ono jednak szczątkową rolę, jedynie w Nakle wykazywało pewną aktywność. Do Stronnictwa należało tam 70 osób, pojedyncze osoby z Mroczy skłonne do członkostwa w SP ostatecznie zdecydowały się dołączyć do Stronnictwa Demokratycznego. W 1950 roku w powiecie zrzeszało ono 219 członków, w tym między innymi w Mroczy (9 osób), Wysokiej (6), Łobzenicy (5), Nakle (97), Nakle-Cukrowni (27)¹⁹⁴.

Odradzały się także struktury ruchu ludowego. W powiecie wyrzyskim powstały w 1945 roku struktury „prołubelskiego” Stronnictwa Ludowego (SL). Jednak podczas zjazdu powiatowego SL w dniu 11 listopada 1945 roku jego uczestnicy przegłosowali zmianę nazwy partii na Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL). Wybrano także nowy zarząd powiatowy PSL. W zarządzie gminnym PSL Mrocza zasiadali: Jan Gacik (prezes), Czesław Kaczmarek (wiceprezes), Władysław Kłos (sekretarz). Miejscowe struktury PSL były stosunkowo liczne. W Mroczy do partii należało 58 członków, Rościminie – 18, Skoraczewie – 22, Kraczkówku – 20. Zmiana zapewne wiązała się z przyjęciem orientacji „promikołajczykowskiej”. W terenie, kwestie „orientacji” pozostawały sprawami nie do końca czytelnymi. Nie był to, jak się wydaje, efekt nieświadomości sytuacji politycznej, raczej skutek zastraszenia przez nową władzę. Im wyższy odsetek osób, które przyjęły DVL i im wyższy odsetek Niemców, tym mniejsza liczba członków PSL. Zdaje się o tym świadczyć między innymi statystyka liczby członków. W końcu 1946 roku PSL w powiecie wyrzyskim grupowało 621 członków, sępoleńskim – 78, tucholskim – 516, rypińskim – 2800, aleksandrowskim – 6000, a w całym województwie pomorskim – 28709. Procedury rehabilitacyjne były świeże i bolesne, podobnie jak doświadczenia z obecności wojsk radzieckich¹⁹⁵. Nie należy się więc dziwić, że pierwsze próby powołania PSL z inicjatywy Józefa Balcera zakończyły się niepowodzeniem. Podczas zebrania organizacyjnego zwołanego 20 stycznia 1946 roku swój akces zgłosiły zaledwie 3 osoby¹⁹⁶. Z czasem liczebność PSL zaczęła rosnąć, lecz już po kilku tygodniach władze przystąpiły do jej likwidacji w całym powiecie wyrzyskim. W gminie Mrocza miejscowemu zarządowi PSL podlegały gromady w Krukówku, Mroczy, Białowieży, Rościminie,

¹⁹¹ APB, zesp. ZMM, sygn. 56. *Raport sytuacyjny za okres od 9 do 15 marca 1945.*

¹⁹² APB, zesp. ZMM, sygn. 56. *Sprawozdanie sytuacyjne z 31 sierpnia 1945.*

¹⁹³ APB, zesp. ZMM, sygn. 57.

¹⁹⁴ IPN By 069/292, t. 5.

¹⁹⁵ IPN By 069/301, t. 4.

¹⁹⁶ APB, zesp. ZMM, sygn. 57. *Sprawozdanie sytuacyjne za styczeń 1946.*

Skoraczewie, Drażnie, Jeziorkach Zaborowskich i Kaźmierzewie. Z chwilą podjęcia represji rozwiązało się w powiecie 26 kół z 579 członkami, w tym z terenu gminy Mrocza (Białowieża 28 członków, Skoraczewo 36, Mierucin 41, Rościmin 21, Wiele 26, Drzewianowo 20, Jaszkowo 15, Gliszcz 15, Ostrowo 12, Toninek 13, Wąwelnio 20, Wyrza 20). Ponadto przeprowadzono w powiecie 24 rewizje, aresztowano 2 osoby na 48 godzin, kolejnych 10 aresztowano i przekazano PUBP w Szubinie, 3 zwolniono dyscyplinarnie z pracy, przesłuchiowano na różnych posterunkach kilkaset osób, w tym dwukrotnie 210 osób, a trzykrotnie 85, ukarano mandatami karnymi 26 osób po 100 złotych i 60 po 50 złotych. Skutkiem represji była szybka likwidacja struktur PSL w powiecie. Część członków przeszła w szeregi ZSL, ale poddano ich bacz-
nemu nadzorowi. W Mroczy dotyczyło to 11 osób¹⁹⁷. Jedy-
nym śladem poprzed-
niej działalności były prywatne spotkania dawnych członków. W grudniu 1951
roku informowano, że spotkania odbywają się u sołtysa w gromadzie Białośliwie
Jana Płaczo czy gromadzie Śmielin¹⁹⁸.

Fot. 17. Ulica 5 Stycznia w stronę placu 1 Maja.
Lata 60. XX wieku

W miejsce likwidowanego PSL władze ponownie przystąpiły do tworzenia struktur Stronnictwa Ludowego. W Mroczy jego oddział zawiązał się 26 stycznia 1947 roku, liczył jednak tylko 12 członków¹⁹⁹. Stronnictwo przetrwało do 1949 roku, kiedy powstało Zjednoczone Stronnictwo Ludowe (ZSL) w wyniku połączenia „lubelskiego” SL i resztek „mikołajczykowskiego” PSL. Mimo unifikacji władze bacznie obserwowały działalność dawnych działaczy PSL. Dotyczyło to szczególnie lat 50.

We wrześniu 1957 roku po analizie sytuacji personalnej we władzach powiatowego ZSL zauważono, że na 11 członków – 2 wykazuje wrogie nastawienie. Byli nimi powiązani z Mroczą: dawny prezes Zarządu Powiatowego PSL Józef Balcer oraz Kazimierz Nowakowski. Pierwszemu zarzucano występowanie w latach 40. XX wieku przeciwko PPR. Jego działania miały rzekomo przyczynić się do rozbitcia kilku kół PPR. Po październiku 1956 roku utrzymywał ożywione kontakty w byłymi członkami PSL, nawoływał do żywiołowego tworzenia kółek rolniczych w okolicach Mroczy. Pełnił jednocześnie funkcję prezesa Zarządu Wojewódzkiego Kółek Rolniczych oraz był radnym MRN w Mroczy. Drugiemu (dawny prezes Gminnego PSL w Mroczy, obecnie przewodniczący Gromadzkiej RN Mrocza) miano za złe, że w trakcie zjazdu powiatowego Kółek Rolniczych przyczynił się do wprowadzenia do władz dawnych i zaufanych członków PSL niezwiązanych z PZPR. Do tej

¹⁹⁷ IPN By, 028/1. *Polskie Stronnictwo Ludowe w powiecie wyrzyskim 1947–1953*.

¹⁹⁸ IPN By 069/301, t. 3.

¹⁹⁹ APB, zesp. ZMM, sygn. 58.

ostatniej należało tylko 2 członków zarządu powiatowego, co traktowano jako potencjalnie niebezpieczne²⁰⁰.

Odgórnice narzucane i inspirowane procesy integracyjne nie ominęły partii robotniczych PPR i PPS. Tajemnicą pozostanie, na ile rzeczywista była wiara miejscowych „towarzyszy” z PPS w szczerą intencję „towarzyszy” z PPR, podobnie jak stopień zinfiltrowania ich oponentów, którzy musieli działać według narzuconego schematu. Współpracę podejmowano przed Referendum z 30 czerwca 1946 roku, przed wyborami do Sejmu Ustawodawczego 19 stycznia 1947 roku, przy organizowaniu rozmaitych imprez kulturalnych, propagandowych czy gremiów przedstawicielskich. W tych ostatnich szczególną rolę odgrywała współpraca w ramach Miejskiej Rady Narodowej. Jej członków powołano 28 lutego 1945 roku. Znaleźli się w niej: Stanisław Malicki, Konrad Czeszewski, Stanisław Gondek, Marian Krzesiwczyk, Klemens Gliszczyński, Aleksy Dembiński, Augustyn Jaskólski, Jan Nawrot, Czesław Mściszewski, Wincenty Książek, Franciszek Ziółkowski, Robert Kucharski. Skład ten niebawem uległ zmianie. W nowej radzie, którą powołano 10 czerwca 1945 roku, w jej prezydium zasiadli: Edmund Splitt (przewodniczący), Wiktor Dąbrowski (wiceprzewodniczący) i jako członkowie: Konrad Czeszewski, Bronisław Kulczyński, Anastazy Miklasz. Przedstawiciele obu ugrupowań na przełomie 1945 i 1946 roku dysponowali większością głosów. W styczniu 1946 roku na 7 członków MRN do PPR należało 4, natomiast 3 do PPS. Brakowało przedstawicieli SL i PSL. Dopiero z czasem, nieco na pokaz, dopisano kolejne 2 osoby bezpartyjne. W czerwcu 1946 roku w MRN zasiadało 5 przedstawicieli PPR, 5 PPS i 5 bezpartyjnych. Proporcje partyjne dość szybko się zmieniały²⁰¹. Po utworzeniu PZPR jej wpływy w MRN wzrosły. W 1949 roku dysponowała 7 radnymi, a w 1950 roku – 10. W obu przypadkach SL utrzymało 3 mandaty, a liczba przedstawicieli organizacji społecznych i zawodowych zmniejszyła się z 6 do 3²⁰². Ten sam mechanizm pojawił się w odniesieniu do organów zarządzających bezpośrednio miastem.

²⁰⁰ IPN By 064/13. *Analiza terenu z 22 września 1957.*

²⁰¹ APB, zesp. ZMM, sygn. 58. Skład MRN w 1947 roku przedstawiał się następująco: Józef Balcer (mandat od 24 lutego 1947, reprezentant SL), Wojciech Ciężki (od 5 czerwca 1945 roku, PPS), Konrad Czeszewski (od 5 czerwca 1945 roku, PPR), Aleks Dembiński (od 28 marca 1946 roku, PSL?), Stanisław Jasik (od 28 marca 1946 roku, PPR?), Jan Jankowski (od 28 marca 1946 roku, związki zawodowe), Edmund Kallas (od 7 czerwca 1945 roku, dokooptowany), Bronisław Kalczyński (od 5 czerwca 1945 roku, delegat?), Wincenty Książek (od 8 sierpnia 1946 roku, dokooptowany), Maksymilian Masiak (od 28 marca 1946 roku, PPR), Anastazy Miklasz (od 5 czerwca 1945 roku, PPR), Wiktor Dąbrowski (od 5 czerwca 1945 roku, PPR), Władysław Mróz (od 28 marca 1946 roku, OSP), Jan Nawrot (od 28 marca 1946 roku, PPS), Kazimierz Truskawski (od 28 marca 1946 roku, dokooptowany), Mieczysław Zuber (od 24 października 1946 roku, ZWM).

²⁰² APB, zesp. ZMM, sygn. 20. Miejska Rada Narodowa w Mroczy na dzień 29 stycznia 1946 r.: Wiktor Dąbrowski (PPR), Wojciech Ciężki (PPS), Konrad Ciszewski (PPR), Bronisław Kulczyński (PPS), Anastazy Miklasz (PPR), Alfons Szejke (PPS), Maria Krzesiwczyk (PPR). Dokooptowano Czesława Cwudzińskiego – naczelnika poczty i Edwarda Kallasa; Por. także: A. Perlińska, *dz. cyt.*, s. 122–123.

Mieszkańcy Mroczy po wyparciu wojsk niemieckich 28 stycznia 1945 roku samorzutnie powołali Milicję Obywatelską na czele z Albinem Kamińskim. Niebawem do Mroczy dotarli przedstawiciele grupy operacyjnej PPR, którzy po nawiązaniu kontaktu z rosyjskimi władzami wojskowymi i miejscowymi działaczami zaczęli tworzyć nowe władze administracyjne. W dniu 1 lutego 1945 roku powołano 12-osobową Tymczasową Radę Narodową z przewodniczącym Janem Wyrzykowskim, który jednocześnie pełnił rolę burmistrza. W dniach 10 kwietnia, a następnie 5 czerwca 1945 roku przeprowadzono wybory na burmistrza. Dwukrotnie wybierano Jana Wyrzykowskiego, który pełnił urząd do końca 1948 roku. W zarządzie od kwietnia 1945 roku zasiadali jako zastępca burmistrza Stanisław Malicki, natomiast członkami byli: Jan Karnowski, Franciszek Korpolewski i Franciszek Ziółkowski. Po Janie Wyrzykowskim, z początkiem 1949 roku, urząd burmistrza objął Józef Piorunowski²⁰³.

Pozyskiwanie poparcia dla władz odbywało się rozmaitymi metodami. Czasem starano się „kupować sympatię”, przyznając Medale Zwycięstwa i Wolności, którymi odznaczano osoby zaangażowane w działalność „dobrego” podziemia²⁰⁴. Niebawem działania te stały się normą wobec szerokich rzesz obywateli. We wrześniu 1946 roku odznaczono Krzyżami Zasługi 19 rodziców rodzin wielodzietnych, mających co najmniej 6 dzieci oraz małżeństwa, które przeżyły w związku 50 lat²⁰⁵. Organizowano uroczyste obchody rozmaitych świąt i rocznic. Warto przytoczyć opis przebiegu obchodów 5-lecia Polski Ludowej w dniu 21 lipca 1949. Z rynku wyruszył 600-osobowy pochód do Krukowa na cmentarz poległych żołnierzy radzieckich, gdzie złożono 12 wieńców. Wieczorem odbył się uroczysty capstrzyk zakończony kolejnym pochodem. Ciąg dalszy uroczystości przełożono na 27 lipca. Zapoczątkował je wiec z udziałem około 500 osób, następnie odbył się kiermasz w strzelnicy, mecz piłkarski Mrocza – NKS Czarni Nakło (6:1). Wieczorem zorganizowano zabawę ludową²⁰⁶. Organizowane imprezy czasem kończyły się dla władz niefortunnie. 13 października 1946 roku miejscowy posterunek MO zorganizował zabawę ludową. W trakcie zabawy

²⁰³ APB, zesp. ZMM, sygn. 3, 4, 9, 59; Por. A. Perlińska, *dz. cyt.*, s. 122–124.

²⁰⁴ APB, zesp. ZMM, sygn. 20. W styczniu 1946 roku w rocznicę wyzwolenia miasta odznaczono Bolesława Bartosza ps. „Trzeciak” z osady Wysokie, który działając w Batalionach Chłopskich ukrywał się u Franciszka Sadowskiego ps. „Kozak”, który z kolei był Komendantem komórki BCH w Wysokiem. Ten ostatni po wojnie pełnił funkcję Komendanta Posterunku MO w Wysokiej.

²⁰⁵ APB, zesp. ZMM, sygn. 20. Odznaczenia odebrali: Michał i Józefa Biniakowscy (6 dzieci), Alojzy i Joanna Borzych (6), Feliks i Weronika Dąbrowscy (8), Klemens i Maria Gliszczynscy (6), Stanisław i Franciszka Gonddek (6), Franciszek i Wiktoria Graczkowscy (6), Marcin i Zofia Iwaniak (6), Bronisław i Jadwiga Kulczyńscy (8), Jan i Anna Lawrenz (6), Stanisław i Stanisława Majchrzak (10), Wincenty i Marianna Mizdalscy (6), Józef i Józefa Młynarczyk (6), Adam i Czesława Młynarek (9), Stanisław i Wiktoria Romanowscy (6), Florian i Maria Siekierscy (10), Edmund i Felicja Świt (6), Szymon i Maria Stefańczyk (8), Waclaw i Emilia Sztejkę (6), Jan i Antonina Trępała (6). Za ponad 50 lat małżeństwa – Jan i Katarzyna Palacz (58 lat), Paweł i Józefa Ziętek (53), Józef i Julia Neja (59) oraz Adam i Stanisława Jasik (52).

²⁰⁶ APB, zesp. ZMM, sygn. 59.

uczestniczący w niej sierżant UBP z Wyrzyska zaczął się awanturować i pobił kilka osób²⁰⁷.

Wraz z umacnianiem systemu totalitarnego rosło znaczenie struktur urzędu bezpieczeństwa. Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Wyrzysku w czerwcu 1953 roku dysponował 3 Referentami Powiatowymi i 4 Referatami Terenowymi. Miasto i gmina Mrocza podlegała jednemu z tych ostatnich. Od 1948 roku sprawami lokalnymi na tym terenie zajmował się Franciszek Kwiatkowski mieszkający na terenie PGR i przy Posterunku MO. Mimo że jego zwierzchnicy oceniali go niedostatecznie, i to zarówno z punktu widzenia działalności jak i zachowania, nie zmieniało to faktu, że w początkach 1953 roku dysponował znaczną siecią 17 informatorów, a w najbardziej kulminacyjnym momencie swojej działalności liczba ta doszła do 20²⁰⁸. Kilka lat wcześniej w 1946 roku „rozpracowywaniem” działaczy PSL w Mroczy, między innymi Jana Gaciłki i Czesława Kaczmarka zajmował się informator noszący pseudonim „Orzeł”. W powiecie podobną działalnością zajmowali się pochodzący z Mroczy lub okolic „Roza”, „Dąb”, „Rys”, czy „Żbik”²⁰⁹. W 1967 roku na terenie gminy Mrocza SB dysponowała 24 TW (Tajny Współpracownik – od red.) i 4 LK (Właściciel lokalu kontaktowego – od red.). Rok później 21 TW i 4 LK. Stały nadzór roztaczano nad miejscowym duchowieństwem, osobami utrzymującymi korespondencję z osobami mieszkającymi za granicą. Szczególnie podejrzliwie traktowano osoby wymieniające się listami z dawnymi mieszkańcami Mroczy pochodzenia niemieckiego i okolic mieszkającymi obecnie w Republice Federalnej Niemiec. W całym powiecie w 1966 roku TW przekazali 200 informacji o wydarzeniach w 7 parafiach. Rok później tych informacji było już 225. W 1966 roku przeprowadzono 203 spotkania z TW, a rok później – 279. W Mroczy wieloletnim informatorem dostarczającym wiadomości z parafii był informator o pseudonimie „Lew”. Bacznie śledzono poczynania członków Świadków Jehowy. W 1964 roku profilaktycznie zatrzymano 28 osób, w tym 2 na 48 godzin²¹⁰. O sytuacji chłopstwa w Mroczy w latach 50. XX wieku informował „Bartek” i „Klon”²¹¹.

Kościół pozostawał obiektem systematycznego „rozpracowywania” przez UBP, a następnie jej następczynię SB (Służba Bezpieczeństwa – od red.), praktycznie przez cały okres powojenny. W 1965 roku szczególnie zwracano uwagę na parafie w Mroczy, Sadkach i Nakle. Według założonych planów w Mroczy miało to doprowadzić do opuszczenia parafii przez księdza określanego literą „P”. Prawdopodobnie chodziło o proboszcza Zbigniewa Polanowskiego lub jednego z wikarych, na przykład Zygmunta Pińkowskiego.

²⁰⁷ APB, zesp. ZMM, sygn. 57.

²⁰⁸ IPN By, 028/1. *Raport kontroli Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Wyrzysku z 18 czerwca 1953.*

²⁰⁹ IPN By, 028/1.

²¹⁰ IPN By, 0296/164 t. 4; IPN By, 064/74, 064/75.

²¹¹ IPN By, 064/66.

Działania te prowadzono także w stosunku do Świadców Jehowy. W 1964 roku „profilaktycznie” na 48 godzin zatrzymano w areszcie 28 osób²¹².

Wszelkie działania Kościoła, które nie wpisywały się w sposób postępowania akceptowany przez władze partyjno-państwowe traktowano jako wrogie, nawet jeśli dotyczyły spraw błahych, jak na przykład odnotowywanie na kartkach, które z dzieci przystąpiło do spowiedzi, zwracanie uwagi w trakcie kołedy na konieczność uczęszczania na religię i do kościoła. W latach 1962 i 1963 te ostatnie zarzuty kierowano pod adresem księdza Matza²¹³. Wzrost czujności służb zapewne wiązał się z konsekracją kościoła parafialnego w Mroczy przez biskupa pomocniczego gnieźnieńskiego Lucjana Bernackiego w dniu 25 sierpnia 1963 roku. Wydarzenie to miało miejsce dzięki zabiegom pierwszego powojennego mroteckiego proboszcza Edmunda Matza²¹⁴. Duchowny był osobą niezwykle zasłużoną. Dzięki jego zabiegom starosta powiatowy tuż po wojnie wyraził zgodę na uzupełnienie niedoborów zniszczonej infrastruktury kościelnej. Parafia przejęła budynek plebanii po parafii ewangelicko-unijnej. W bardzo krótkim czasie przeprowadzono remonty i uruchomiono szereg instytucji, na przykład „Caritas” i ochronkę²¹⁵.

Przybywając do Mroczy z dniem 16 sierpnia 1946 roku, nowy proboszcz objął obowiązki administratora parafii w Mroczy oraz Drzewianowie²¹⁶. Przejął je od przybyłego w 1942 roku do Mroczy księdza Otto Krempenforta, któremu wielu Mroczan zawdzięczało ocalenie życia podczas okupacji. Po wojnie towarzyszył on polskiemu proboszczowi w odprawianiu nabożeństw²¹⁷. Proboszcz Edmund Matz piastował swój urząd do 1963 roku. Jego następcami byli: ksiądz Zbigniew Polanowski (1963–1968), ksiądz Bernard Klimczak (1968–1979), ksiądz Józef Walczak (1979–1989), ksiądz Józef Starczewski (1989–2011). Przez ten okres proboszczom mroteckiej parafii pomagało kilkudziesięciu wikarych²¹⁸.

Propaganda i działania prowadzące do wykształcenia kadr wspierane były przez nowo powoływane organizacje i system szkoleń. Z dniem 5 października

²¹² IPN By, 064/74. *Roczne sprawozdanie z działalności za rok 1964 i 1965.*

²¹³ IPN By, 064/73; Tamże, 064/75.

²¹⁴ IPN By 069/1224.

²¹⁵ APB, zesp. ZMM, sygn. 53.

²¹⁶ APB, zesp. ZMM, sygn. 53.

²¹⁷ APB, zesp. ZMM, sygn. 53, 56.

²¹⁸ IPB By 144/25; T. Łukaszyk, *Parafia Rzymsko-Katolicka pod wezwaniem św. Mikołaja 1920–1990 r.*, [w:] *Mrocza. Z dziejów...*, s. 178–187; <http://parafiamrocza.prv.pl/index.html>. Byli nimi w kolejności posługi: Tadeusz Godek, Kazimierz Pankowski, Józef Świder, Zygmunt Pińkowski, Roman Schoepe, Tadeusz Kościelny, Kazimierz Radzikowski, Włodzimierz Gólnik, Henryk Badura, Stanisław Łagodziński, Zbigniew Maruszewski, Lucjan Wiśniewski, Jan Delestowicz, Alfons Nowaczyk, Adam Zasada, Jerzy Cytryński, Jerzy Rafalont, Jerzy Witkowski, Jerzy Kozłowski, Henryk Czapliński, Stanisław Kubacki, Krzysztof Andrzejewski, Tadeusz Łukaszyk, Adam Kucharski.

1949 roku Komitet Gminny PZPR uruchomił dla swoich członków kursy partyjno-szkoleniowe. Uczestniczyło w nich 40 słuchaczy, zajęcia odbywały się dwa razy w tygodniu. Przywiązywano dużą rolę do imprez masowych typu dożynki, obchody 1 Maja, Dnia Zwycięstwa²¹⁹. Pierwszym sprawdzianem rzeczywistego poparcia dla nowych władz było przeprowadzenie referendum ludowego 30 czerwca 1946 roku. Przewidując negatywne wyniki, fałszowano je. Przed głosowaniem burmistrz Wyrzykowski 28 maja 1946 roku informował starostę powiatowego o nastrojach ludności [...] *W dniu 24. bm po rozplakowaniu ogłoszeń publicznych d(o)t(yczących) głosowania ludowego miejscowa ludność, jak dotąd nigdy, zainteresowała się ogłoszeniami, komentując żywo nadchodzące głosowanie. Wywnioskować mogłem, że miejscowa ludność uda się do urn wyborczych i odda swoje głosy. Wyczuć jednak nie można, nawet od przeciętnego obywatela, jaki zajmie stosunek w odpowiedziach dotyczących referendum. Stwierdzić mi należy, że przeciętny obywatel w stosunku do pytań zawartych w referendum trzyma się w rezerwie i nie wypowiada swych odpowiedzi publicznie [...]*²²⁰. W kolejnym sprawozdaniu z 4 czerwca burmistrz informował, że część ludności nie będzie głosowała oraz, że wiele mówiło się o Mikołajczyku i PSL. Nocą z 1 na 2 czerwca zawisły plakaty o treści: „Niech żyje Mikołajczyk – głosujcie tylko na Mikołajczyka!”, „Precz z PPR i PPS. Niech żyje Mikołajczyk!”, „PPR-y idźcie do cholery. Kto usunie ten plakat ten zginie”. W celu rozluźnienia atmosfery 7 czerwca do Mroczy przyjechała grupa 4 oficerów i 22 szeregowych, którzy zorganizowali zabawę i agitowali na głosowanie „3 x TAK”. Według oficjalnych informacji przebieg głosowania w Mroczy odbywał się spokojnie, w dobrym nastroju. Frekwencja wyniosła 95%. Jedynym elementem świadczącym o oporze społeczeństwa była dość powszechna szeptana propaganda²²¹. Jej zwalczanie było trudne, a jak pokazały kolejne dekady, wręcz niemożliwe. Kolejna próba sił miała miejsce podczas wyborów do Sejmu Ustawodawczego w styczniu 1947 roku. W dniu wyborów 19 stycznia w Mroczy pojawił się plakat antywyborczy, będący rodzajem kolażu, na który składały się wycinki z przedwojennych gazet dezawuuujące system komunistyczny i ZSRR oraz przestrzegający przed konsekwencjami zwycięstwa zwolenników nowej władzy. Jego autor zapewne nie miał świadomości, że władze zadbały, aby wybory odbyły się zgodnie z ich scenariuszem. W składzie Komisji Wyborczych w powiecie wyrzyskim zasiadało 126 osób, w tym UBP zwerbował do współpracy 105. Pozostali byli członkami „pewnymi”. Należeli do PPR. Prawa głosu pozbawiono 880 osób, mimo praktycznie całkowitego rozbicia PSL (wcześniej rozwiązano 26 kół z 579 członkami). U członków tego ugrupowania tuż przed głosowaniem przeprowadzono 10 rewizji, aresztowano 2 osoby, zatrzymano 15 kolejnych, z których 2 przekazano PUBP w Szubinie, 1 pozbawiono pracy. Kandydaturę na posła

²¹⁹ APB, zesp. ZMM, sygn. 59.

²²⁰ APB, zesp. ZMM, sygn. 60.

²²¹ IPN By, 064/64, t. 1, *Sprawozdanie za 26 czerwiec – 7 lipiec 1946*; APB, zesp. ZMM, sygn. 60.

z ramienia PSL Jana Kryszkiewicza z Nakła utracono oczerniając rzekomą współpracą z gestapo. Wskazywano, że na listę nr 4 (PSL) głosował kler, wielu pracowników państwowych i samorządowych, a nawet milicjanci²²².

W 1948 i 1949 roku rozprowadzano wśród ludności informacje, że propagowanie spółdzielczości było tylko wstępem do faktycznego pozbawienia własności chłopów i utworzenia w Polsce kolchozów, co nastąpić miało po zjednoczeniu partii²²³. W listopadzie 1949 roku, po przejściu funkcji Ministra Obrony Narodowej przez marszałka Konstantego Rokossowskiego, w Mroczy rozpowszechniła się informacja, że cały rząd zostanie zmieniony, łącznie z Bolesławem Bierutem, a Polska zostanie wcielona do ZSRR²²⁴. Wypowiedzi krytyczne pojawiały się nie tylko w formie plotek czy w rozmowach prywatnych, ale zdarzały się również publiczne wypowiedzi tego typu. Podczas sesji MRN w Mroczy w lipcu 1951 roku Wiktor Dąbrowski, z zawodu cieśla, usunięty z PPR, ośmielił się zapytać, dlaczego ciężko pracujący nie jest w stanie zarobić na utrzymanie rodziny, a dzieciom nie jest w stanie zapewnić należytej opieki. Wskazał, że przed wojną, jako wykwalifikowany pracownik, bez trudu zarabiał na utrzymanie rodziny²²⁵. Rok później 26 października Stanisław Błazej związany ze środowiskiem Świadców Jehowy w obecności wielu osób oceniał sytuację w Polsce w niewybredny sposób. Sprawę skierowano do prokuratury²²⁶. Działalność Świadców Jehowy traktowano jako nielegalną, a jej członkowie podlegali ścisłej inwigilacji między innymi z uwagi na kolportowanie własnych czasopism wzorowanych dla niepoznaki w szatę graficzną rosyjskiego „Aganiok” oraz ulotek, w której pojawiały się antyrządzieckie i antypaństwowe treści²²⁷. W 1951 roku w rocznicę Konstytucji 3 maja 1791 roku i przypadającej w tym dniu Uroczystości Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski, nauczyciel Stanisław Małolepszy bez zezwolenia władz poprowadził młodzież szkolną na strzelnicę ze sztandarem szkolnym, gdzie zorganizował igrzyska sportowe i śpiewy. W trwającej 3 godziny imprezie uczestniczyła także młodzież z okolicznych szkół. Transport traktorami i wozami konnymi zapewniły PGR-y²²⁸. Wiosną 1952 roku odnotowano

²²² IPN By, 064/5, t. 2. *Sprawozdanie miesięczne Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Wyrzysku za 28 grudzień 1947 – 28 styczeń 1949.*

²²³ IPN By 064/8. *Sprawozdania miesięczne Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Wyrzysku od 4 marca do 4 kwietnia 1952 roku.*

²²⁴ IPN By 064/66. *Raport Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Wyrzysku z 8 listopada 1949.*

²²⁵ IPN By 064/7, t. 2. *Sprawozdania miesięczne Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Wyrzysku od 4 lipca do 4 sierpnia 1951 roku.*

²²⁶ IPN By 064/8. Wśród nich znalazły się sformułowania typu: „Ja p... taki rząd jaki teraz jest w Polsce”, „W tym rządzie co jest to sami złodzieje, którzy okłamują ludzi”, „Ja na tych PPR-ców cholernych głosował nie będę”.

²²⁷ IPB By 064/12. *Sprawozdanie operacyjne za okres od 1 stycznia – 30 marca 1956 roku oraz Sprawozdanie operacyjne za okres od 1 kwietnia – 30 czerwca 1956 roku.*

²²⁸ IPB By 064/8. *Sprawozdania miesięczne Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Wyrzysku od 4 maja do 3 czerwca 1951 roku.*

Fot. 18. Pochód 1-majowy ulicami Mroczy w dniu 1 maja 1976 roku

Fot. 19. Uroczyste dożynki w Orlu – 1955 rok

„wrogie” wypowiedzi grupy „andersowców”, mieszkającej w Mroczy. Syn jednego z nich zniszczył w szkole zawodowej portret Józefa Stalina i przodowników pracy. W Drzewianowie krytykowano państwową spółdzielczość, a w Wielu miejscowi chłopi – kułacy – szerzyli propagandę o nadciągającej nowej wojnie światowej²²⁹. Informacje o wybuchu III wojny światowej pojawiały się w Mroczy i całej Polsce co pewien czas od zakończenia II wojny światowej. 9 czerwca 1949 roku informator UB doniósł, że Kryciński z Mroczy uważał, że polskie wojsko uzbrojone w rosyjską broń i pod dyktando Moskwy ruszy przeciwko Ameryce, Anglii, Francji i Niemcom nie w obronie interesów polskich, ale ZSRR, co, jak miał nadzieję, sprawi, że [...] *Rosję i komunizm trafi szlag* [...]²³⁰. Utrzymaniu atmosfery niechęci sprzyjało zwalczanie tak zwanego kułactwa. Działania te napotykały na mniej lub bardziej okazywany sprzeciw społeczny. Czasem przybierał on nieoczekiwane rezultaty. Rozsierdzony rosnącymi zapędami lokalnych działaczy, właściciel 28-ha gospodarstwa w gromadzie Leśniewice na terenie gminy Mrocza, Wawrzyniec Nowicki, w czerwcu 1951 roku rozpędził zebranie ZMP, a jego przewodniczącego pobił²³¹.

Poważny opór społeczny napotykały działania władz zmierzające do wyrugowania religii ze szkół i życia publicznego. Na apel proboszcza Matza przekazany w trakcie nabożeństwa 27 lutego 1949 roku w sprawie zakazu nauczania dzieci religii w szkołach, 150 parafianek podpisało list protestacyjny, który złożono w kuratorium: [...] *My matki dzieci uczęszczających do szkoły podstawowej prosimy Kuratorium Okręgu Szkolnego w Toruniu o nauczanie naszych dzieci religii i by nauka ta była prowadzona przez proboszcza parafii Mrocza księdza Matza* [...]²³². Obowiązkwowi zdjęcia krzyży z początkiem roku szkolnego 1958/1959 nie chciał podporządkować się kierownik szkoły – Małolepszy. Na znak protestu chciał oddać legitymację PZPR i podać się do dymisji, odradził mu to jednak kuzyn, który był księdzem. Kierowniczką przedszkola, Maria Dawczyk, usunęła krzyże z wszystkich sal z wyjątkiem jednej. Podczas wizytacji Inspektora Oświaty odmówiła usunięcia ostatniego, a po wykryciu niesubordynacji stwierdziła: [...] *ale was komunistów mam już dość i Polski komunistycznej. Pojadę sobie do innej Polski, a Boga z serca mi nie wydrzecie* [...]. Niebawem wobec nauczycielki wszczęto postępowanie dyscyplinarne²³³.

Wydarzenia 1956 roku nie wywarły większego wrażenia na mieszkańcach Mroczy. Jedyne reakcje były indywidualnie wyrażane poglądy skrupulatnie odnotowywane przez informatorów UB/SB. Wskazywano, że postępowanie władz

²²⁹ IPB By 064/8. *Sprawozdania miesięczne Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Wyrzysku od 4 marca do 4 kwietnia 1952 roku.*

²³⁰ IPB By 064/66. *Raport specjalny Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Wyrzysku z 23 sierpnia 1949.*

²³¹ IPB By 064/7. t. 1. *Sprawozdania miesięczne Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Wyrzysku od 5 października do 4 listopada 1951 roku.*

²³² IPN By 064/5. t. 1. *Meldunek specjalny z 4 marca 1949.*

²³³ IPN By 064/14. *Sprawozdanie za 1 lipiec – 30 wrzesień 1958.*

było niewłaściwe, a protesty studentów słuszne, ale z uwagi na ich polityczny kontekst mogły doprowadzić do tragicznych następstw. W większych miejscowościach powiatu pojawiły się ulotki sygnowane przez NTS (skrót nierozpoznany – od red.) i zatytułowane „Do braci Polaków”. Nawoływano w nich do protestów i wystąpień wzorem działań społeczności węgierskiej. W Mroczy działania na rzecz szybkiego tworzenia kółek rolniczych traktowano jako działania wpisujące się w stopniową odwilż popaździernikową. Dowodem na to miały być wypowiedzi Józefa Balcera, w których wiązał upadek Władysława Gomułki z postępującym rozkładem PZPR²³⁴.

W 1958 roku w mieście ferment wywołało kilka wydarzeń. Od 28 września do 3 października powiat wizytował ksiądz kardynał Stefan Wyszyński. Mimo że na trasie jego podróży nie znalazła się Mrocza (odwiedził Łobżenice, Dźwierzno, Orle i Sępólno Krajeńskie²³⁵) miejscowy proboszcz wykorzystał okazję, mobilizując parafian do pogłębienia religijności. Działania te wynikały z przesłanek czysto pragmatycznych i wiązały się z lokalnymi wydarzeniami, które stawiała proboszcza w niewygodnej sytuacji. Miejscowy wikary, uczący jako katecheta w szkole podstawowej, nieoczekiwanie porzucił stan kapłański. Wyjechał z miasta 8 grudnia 1958 roku i w Bydgoszczy zawarł związek małżeński z nauczycielką, także pochodzącą z Mroczy. Gdy wrócił po swoje rzeczy, przed parafią zebrała się grupa starszych kobiet, które utrudniały mu wejście. W wydarzeniu musiała interweniować milicja, rozpraszając zbiegowisko²³⁶.

Stałym elementem świadomości wielu mieszkańców pozostawało przekonanie, że wysiedleni Niemcy pewnego dnia upomną się o swoje gospodarstwa. Także władze bacznie inwigilowały pocztę i Niemców przybywających do Mroczy i okolicznych miejscowości. W 1957 roku zwrócono uwagę, że na terenie całego województwa, w tym głównie w powiecie sępoleńskim, Niemcy, obywatele polscy, zaczęli zabiegać o zwrot mienia. Tylko z trzech miejscowości Kamień Krajeński, Mała i Duża Cerekwica, spraw takich złożono 28. Pojedyncze przypadki dotyczyły obcokrajowców²³⁷.

W 1968 roku, wraz z tak zwanymi wydarzeniami marcowymi, pojawiły się wśród mieszkańców postawy i wypowiedzi antysemickie²³⁸. W tle pozostawały wydarzenia praskiej wiosny 1968 roku. W dniu 4 sierpnia zatrzymano trzech Mroczan, którzy publicznie lżyli żołnierzy radzieckich, jako tych, którzy wspólnie z innymi „bratnimi” krajami najechali Czechosłowację. Zatrzymano ich na 48 godzin i skazano na kary grzywnien od 1500 do 3000 złotych²³⁹. Wraz

²³⁴ IPN By 069/13.

²³⁵ Patrz: A. Mietz, J. Pakulski, K. Rybacki, *Parafia i kościół św. Mikołaja w Dźwierznie Wielkim. Dzieje, wiara, trwanie*, Toruń 1999, s. 356.

²³⁶ IPN By 064/14.

²³⁷ IPN By 064/14. *Sprawozdanie za 1 lipiec – 30 wrzesień 1958*; IPN By 0296/164, t. 4. *Notatka informacyjna Komendanta Wojewódzkiego Milicji Obywatelskiej ds. Bezpieczeństwa Publicznego w Bydgoszczy z 12 kwietnia 1957*.

²³⁸ APB, zesp. KWPZPR, sygn. 51/VIII/119.

²³⁹ IPN By 064/75. *Sprawozdanie operacyjne za rok 1968*.

z pojawieniem się ekipy rządzącej na czele z Edwardem Gierkiem, po latach marazmu, Mrocza zaczęła się rozwijać nieco szybciej. Pojawiły się nowe inwestycje. Zmianie uległ także status administracyjny Mroczy.

8.7. Przemiany administracyjne i rozwój infrastruktury

Po wojnie władze w mieście sprawował Zarząd Miejski z burmistrzem na czele (urząd burmistrza pełnili: Jan Wyrzykowski 1945–1948 i Józef Piorunowski 1948–1950) oraz Miejska Rada Narodowa jako organ uchwałodawczy samorządu. Radą kierowali, stojąc na czele Prezydium kolejno: Edmund Splitt, Kazimierz Trzuskowski, Bolesław Piszczek, Józef Balcer. Ostatnie posiedzenie MRN w Mroczy odbyło się 16 czerwca 1950 roku. W Mroczy miała swoją siedzibę także gmina na czele z wójtem. Stanowisko to sprawowali: Jan Kaczmarek (do 1949) i Władysław Jaworski (1949–1951). W 1951 roku zlikwidowano gminy i powołano gromady jako najniższe jednostki podziału terytorialnego. Między innymi powołano gromady z siedzibami w Mroczy i Witosławiu. Przewodniczącymi Gromadzkiej Rady Narodowej w Mroczy byli: Władysław Strzelecki (1951–1954), Wincenty Rak (1954–1956), a w Witosławiu Paweł Bogacki (od 1956). W 1950 roku zlikwidowano samorząd miejski i powołano terenowe organy jednolitej władze państwowej. Wybrano także nowego przewodniczącego MRN, którym w 1951 roku został Jan Wyrzykowski, a po nim aż do 1955 roku kolejno: Józef Piorunowski, Sulżyński, Prądkowski. W Mroczy swoją siedzibę miała także Gromadzka Rada Narodowa. Obie rady podlegały Powiatowej Radzie Narodowej w Wyrzysku. Władzę wykonawczą sprawowały Prezydium. Funkcję Przewodniczących MRN w Mroczy pełnili: Wincenty Mizdalski (1955–1957), Jan Marchel (1958–1969), Zygmunt Gesse (1969–1971), Maria Płaczek (1972–1973), następnie funkcję Przewodniczących Rady Narodowej Miasta i Gminy w Mroczy: Józef Sytniewski (1973–1974), Henryk Orylski (1974–1975), Marian Drabik (1975–1976), Zygfryd Markiewicz (1976–1981), Jan Marchel (1981–1984), Edward Ratkowski (1984–1989), Jerzy Pawlaczak (1989–1990). Przewodniczącym Gromadzkiej Rady Narodowej w Mroczy był Kazimierz Nowakowski (1956–1972), Przewodniczącym Gromadzkiej Rady Narodowej w Witosławiu: Dyla (1956–1960), Kazimierz Zięba (1960–1963), Berent (1963–1964), Kazimierz Ulanowski (1964–1972). Natomiast funkcję Naczelnika Miasta i Gminy Mrocza pełniła przez wiele lat Maria Płaczek (1973–1989)²⁴⁰.

Wraz ze zmianami ustrojowymi zmieniały się granice miasta i jego infrastruktura. W 1948 roku gmina miejska Mrocza dysponowała zabudowanymi nieruchomościami i ogrodem o powierzchni 11,80 ha, gruntami rolnymi – 29,00 ha, drogami – 39,15 ha, podwórzami i gruntami w obrębie miasta oraz łąkami – 446,14 ha, innymi gruntami rolnymi – 5,67 ha, zabudowanymi nieruchomościami – 0,67 ha. Ponadto

²⁴⁰ A. Perlińska, *dz. cyt.*, s. 122–123, 125–126; A. Tarczyński, *dz. cyt.*, s. 137–138.

parafia ewangelicka posiadała łącznie w mieście i okolicach około 40 ha gruntów, parafia katolicka około 223 ha, szpital katolicki ponad 16,6 ha. Łącznie w granicach miasta znajdowało się w 1945 roku 1251,50 ha gruntów, w 1948 roku było to 1728 ha (1244 ha prywatnych i 422 państwowe), w 1961 roku – 1900,86 ha (w tym ornych 1191,38 ha, sadów 7,46 ha, łąk 268,05 ha, lasów 186,27 ha, innych 247,70 ha)²⁴¹. W 1948 roku w mieście istniały 244 nieruchomości, w tym 236 mieszkalnych z 1662 izbami. Zagęszczenie na 1 izbę wynosiło 1,33 osoby. Istniało 14,50 km dróg gruntowych, w tym o ulepszonej nawierzchni 2,5 km, brukowanych ulic 10 km, chodników „w dobrym stanie” 2,5 km. Miasto utrzymywało trzy mosty. W 1948 roku odbudowano most na rzece Rokitce. Brakowało wodociągów, kanalizacji, skwerów i zieleńców²⁴². W latach 1956–1957 wybudowano drogi łączące Mrocze z dworcem kolejowym i Sitnem, w latach 1972–1975 drogi do Wąwelnia, Orla i Wyrzy²⁴³.

Z dniem 1 stycznia 1969 roku pomniejszono granice administracyjne miasta Mroczy na rzecz gromady Mrocza o 1463,54 ha. Były to grunty typowo rolnicze, jak grunty PFZ (130, 73 ha), Bazy Opasowej Mrocza (76,54 ha), DOKP (6,31 ha), REDP Nakło (8,83 ha), grunty przy ul. Plewiska należące do Szymona Stefczyka, Bernarda Doraci, Łucji Mróz, Franciszka Bednarskiego oraz PGR Mrocza-miasto (341,88 ha), grunty PGR Chwałkowo (111,06 ha), PGR Mrocza-Wybudowanie (190,19 ha), PGR Rybne Więcbork (15,86 ha). Działania te były skutkiem wydania Rozporządzenia Prezesa Rady Ministrów z 10 grudnia 1968 roku w sprawie zmian granic niektórych miast w województwie bydgoskim (Dziennik Ustaw nr 45, poz. 330, § 18, pkt. 3)²⁴⁴. Znacznie poważniejsze konsekwencje dla rozwoju Mroczy miała Uchwała Wojewódzkiej Rady Narodowej w Bydgoszczy z 6 grudnia 1972 roku, na mocy której zintegrowano Rady Narodowe Miasta i Gminy Mrocza oraz Witosławia, tworząc jedną Radę Narodową Miasta i Gminy Mrocza. W granicach gminy znalazły się wsie: Wyrza, Matyldzin, Kaźmierzewo, Witosław, Jeziorki Zabartowskie, Rościmin, Białowieża, Krukówko, Kosowo, Wiele, Drzewianowo, Drażno, Ostrowo. W 1973 roku miasto i gmina obejmowała obszar 147 km² z 8194 mieszkańcami. Od 15 stycznia 1976 roku teren gminy powiększył się o sołectwo Samsieczynek, które przejęto od gminy Ślesin uzyskując w ten sposób całkowitą powierzchnię gminy 150,7 km²²⁴⁵. Niezależnie od dokonujących się zmian administracyjnych oraz znaczenia Mroczy jako siedziby władz administracyjnych, schyłek lat 70. oraz lata 80. XX wieku przyniosły zastój w modernizacji infrastruktury i ogólne pogorszenie warunków życia.

Coraz powszechniejszym problemem stawały się niedobory wielu podstawowych produktów spożywczych, takich jak kasza, kasza manna, konserwy

²⁴¹ APB, zesp. ZMM, sygn. 7, 38, 56; APB, zesp. PMRNM, sygn. 33.

²⁴² APB, zesp. ZMM, sygn. 7.

²⁴³ APB, zesp. KPPZPRW, sygn. 173.

²⁴⁴ APB, zesp. PMRN, sygn. 9.

²⁴⁵ A. Tarczyński, *dz. cyt.*, s. 139.

rybne, papierosy, piwo, twaróg, twarde sery, proszki do prania, słodycze, masło, tłuszcze. Według informacji z lipca 1984 roku odczuwalnym był również brak farb olejowych, obuwia gumowego, przyborów szkolnych, wybranych warzyw i owoców, bielizny damskiej i męskiej²⁴⁶. Nie potrafiono rozwiązać problemów lokalowych. Budowa bloków mieszkalnych postępowała niezwykle powolnie, a braków tych nie można było zniwelować budownictwem jednorodzinnym, ponieważ brakowało systemu kanalizacyjnego. Dość powszechnym było nielegalne odprowadzanie nieczystości do instalacji burzowej, co przyczyniało się do zanieczyszczania okolicznych rzek i jezior. Przygotowane w 1982 roku plany budowy domków jednorodzinnych przy ulicy Drzewianowskiej nie rozwiązywało problemu, ponieważ potencjalnych inwestorów odstraszały niewielkie działki budowlane wynoszące zaledwie do 500 m², co z kolei uniemożliwiało wykopanie szamba czy założenie ogródka przydomowego. W latach 1984–1985 przewidywano wykup terenów pod budowę jednorodziną przy ul. Piotra. Docelowo planowano wydzielenie pod tego typu zabudowę około 200 działek. Sukcesem zakończyło się rozciągnięcie sieci wodociągowej na Osiedlu Młodych²⁴⁷. W 1986 roku przygotowano wstępną dokumentację techniczno-finansową budowy kanalizacji i oczyszczalni ścieków. Pierwszy etap budowy miał objąć 1/3 powierzchni Mroczy. Jednak na wdrożenie inwestycji miasto nie dysponowało odpowiednimi środkami, a starania by inwestycję włączyć w plany inwestycji na poziomie województwa nie przynosiły rezultatów aż do końca okresu PRL. Wstępny kosztorys z 1984 roku przewidywał koszt inwestycji na 258 mln złotych. Na lata 1987–1988 przewidywano uzbrojenie terenu pod rozbudowę Osiedla Młodych, założenie niewielkiej spółdzielni mieszkaniowej, zakończenie budowy nowych ulic na Osiedlu 25-lecia. Brano także pod uwagę możliwość budowy sieci gazowej. Te ostatnie stały się nieaktualne po wytyczeniu przebiegu rurociągu Sępólno-Nakło-Kcynia, który omijał Mrocze²⁴⁸. W drugiej połowie lat 80. XX wieku w coraz większym stopniu dawały o sobie znać nie tylko niedobory podstawowych dóbr konsumpcyjnych, ale także zaplecza usługowego. Podczas posiedzenia Rady Narodowej Miasta i Gminy w dniu 14 stycznia 1986 roku wskazywano, że niezbędna jest rozbudowa zaplecza rzemieślniczo-usługowego o warsztaty mechaniczne maszyn i urządzeń rolniczych, mechanikę pojazdową, lakiernictwo, stolarstwo, tapicerstwo, piekarnictwo, cukiernictwo, ślusarstwo, kowalstwo, wulkanizatorstwo, blacharstwo, budownictwo, fryzjerstwo. Baza gastronomiczna również powinna zostać rozbudowana²⁴⁹. Dawały o sobie znać zaniechania inwestycyjne z minionych dekad. Szkoła podstawowa dysponowała bardzo skromnym zapleczem. Nie licząc ograniczonej powierzchni dydaktycznej w stosunku do

²⁴⁶ APB, zesp. RNMiGM, sygn. 181.

²⁴⁷ APB, zesp. RNMiGM, sygn. 94, 185.

²⁴⁸ APB, zesp. RNMiGM, sygn. 187, 211.

²⁴⁹ APB, zesp. RNMiGM, sygn. 187.

Fot. 20. Mrotecka Gminna Rada Narodowa pod szyldem V Zjazdu PZPR w listopadzie 1968 roku

Fot. 21. Dawna siedziba Prezydium Gromadzkiej Rady Narodowej w Mroczy – 1968 rok

rosnącej liczby uczniów, brakowało przede wszystkim sali gimnastycznej. Do końca interesującego nas okresu nie udało się rozwiązać najważniejszych problemów dla mroceckiego szkolnictwa. Postulaty budowy nowej szkoły w Mroczy i ośmiorodzinnego domu nauczyciela nie mogły doczekać się realizacji. Służba zdrowia również pozostawiała wiele do życzenia. W 1975 roku w Ośrodku Zdrowia w Mroczy pracowało dwóch lekarzy: dziecięcy i ogólny. W Ośrodku Zdrowia w Witosławiu zatrudniano jednego lekarza ogólnego. Plany zatrudnienia ginekologa dla Mroczy, Witosławia i Ślesina nie mogły doczekać się rychłego spełnienia²⁵⁰. W 1988 roku pracowali: lekarz ogólny 1/2 etatu, pediatra, stomatolog, ginekolog 1/2 etatu, brakowało pielęgniarki rejonowej, położnej i pielęgniarki środowiskowej, szkolnej. Powodem wakatów był brak mieszkań. W tym czasie funkcję dyrektora ZOZ w Mroczy pełnił Leonard Bronowicz²⁵¹. Obszar, jaki musiał obsłużyć Rejowy Ośrodek Zdrowia w Mroczy, był rozległy i obejmował 16 wsi oddalonych od miasta od 3 do 16 km oraz 5 PGR, 4 Rolnicze Spółdzielnie Produkcyjne i 3 Bazy Opasowe. Zapewnienie opieki medycznej dla 7 tys. mieszkańców, w tym 2,8 tys. w Mroczy było niezwykle trudne zważywszy, że Ośrodek nie dysponował ani karetką ani innym samochodem. Miejskie wizyty lekarz odbywał pieszo, na wieś docierał korzystając z taksówki lub konnego podwoju podstawionego przez pacjenta. Karetka pojawiła się w Mroczy dopiero w latach 80. XX wieku. Skromny personel medyczny od lat 60. do końca 80. nie uległ większym zmianom – lekarz, 2 pielęgniarki (potem 3), położna, asystentka dentystyczna, rejestratorka, 2 salowe i sprzątaczką. Z Bydgoszczy codziennie dojeżdżał lekarz stomatolog. Z uwagi na brak mieszkań niewielu lekarzy było zainteresowanych osiedleniem się w Mroczy. O wiele lepsze warunki oferowało Nakło. Od 1975 roku do miasta nie udało się sprowadzić na stałe na przykład ginekologa. Po przeprowadzeniu kapitalnego remontu kamienicy, w której urzędował ośrodek, warunki pracy medyków uległy poprawie²⁵².

Komisja Rozwoju Gospodarczego Rady Narodowej Miasta i Gminy Mroczy w Sprawozdaniu z lustracji miasta z dnia 28 września 1988 odnotowała: [...] *Na Osiedlu Postępu mieszkańcy zajmują się hodowlą drobiu na dość dużą skalę, co powoduje dobudowywanie całego szeregu różnego rodzaju szopek. Większość z nich ma wygląd niezbyt estetyczny, a ponadto wokół jest nieporządek, a zalegające odchody powodują nieprzyjemne zapachy, szczególnie w porze letniej [...]*²⁵³. Dodatkowo zauważano, że uzbrajanie terenu na Osiedlu Młodych i przy Dworcu PKS przyczyniło się do niszczenia nawierzchni ulic w mieście. Większość chodników wymagała natychmiastowej wymiany. Szacowano, że ścieki komunalne w 70% nielegalnie odprowadzono do kanalizacji burzowej. Brakowało

²⁵⁰ APB, zesp. RNMiGM, sygn. 34.

²⁵¹ APB, zesp. RNMiGM, sygn. 219.

²⁵² APB, zesp. RNMiGM, sygn. 26, 29, 33, 94, 177, 180.

²⁵³ APB, zesp. PRNMiG, sygn. 217.

Fot. 22. Typowe blokowisko małomiasteczkowe okresu PRL. Jedno z mroteckich osiedli

publicznej toalety, a w okolicznych lasach, na przykład za wysypiskiem śmieci, czy na terenach nad rzeką Rokitką przy moście, w rowach przydrożnych na trasie Wiele-Konstantowo i Mrocza-Drzewianowo istniały „dzikie” wysypiska śmieci²⁵⁴.

Rytm życia mieszkańców miasta w latach 80. XX wieku, mimo wszelkich niedoborów związanych z trudnościami dnia codziennego, wykazywał stabilizację. Mrocza była spokojnym, cichym miastem, w którym trudno było szukać ekstrawagancji, politycznych sporów, spektakularnych działań opozycji wobec władzy. Nawet przestępstwa zdarzały się sporadycznie i były banalne na tle na przykład pobliskiego Nakła. W pierwszym kwartale 1986 roku na terenie miasta i gminy Mrocza dokonano 10 przestępstw, w tym najcięższymi były: jedno włamanie do obiektu prywatnego, cztery zabory mienia prywatnego i dwukrotnie zagarnięcie mienia społecznego²⁵⁵.

²⁵⁴ APB, zesp. PRNMiG, sygn. 216, 217, 218.

²⁵⁵ APB, zesp. RNMiGM, sygn. 187. W tym samym okresie w Nakle odnotowano 86 przestępstw, w tym między innymi: 5 uszkodzeń ciała, 3 bójk i pobicia, zgwałcenie, 2 włamania do obiektów społecznych, 12 kradzieży mienia prywatnego, 12 zagarnięć mienia społecznego, 3 przestępstwa drogowe.

Fot. 23. Porządkowanie parku Władysława Jagiełły w dniu 15 maja 1977 roku w czynie społecznym przez mieszkańców Mroczy

Fot. 24. Uroczyste otwarcie parku. Wstęgę przecina naczelnik Miasta i Gminy Mrocza (1973–1989) Maria Płaczek

Aneks 1. Imienny wykaz właścicieli przedsiębiorstw przemysłowych, rzemieślniczych i handlowych w Mroczu na dzień 14 kwietnia 1945 roku

Typ przedsiębiorstwa	Właściciel/Zarządzający	Zatrudnienie	Uwagi
Fabryka mebli			Spalona w czasie działań wojennych w 1945 roku
Młyn parowy	Kazimierz Leciejewski (zarządca)	księgową, 3 młynarzy, 6 robotników	Przemiał żyta na mąkę, wymiana i sprzedaż mąki, śrutu, ospy
Mleczarnia	Maksymilian Masiak (właściciel)	ekspedientka, robotnik	Kupno, sprzedaż mleka, od 5 kwietnia produkcja masła i twarogu
Rzeźnik	Wincenty Książek	rzeźnik, uczeń rzeźnicki	Kupno, ubój żywca, sprzedaż mięsa. Wędlin nie produkuje
Rzeźnik	Czesław Kloska	robotnik	Kupno, ubój żywca, sprzedaż mięsa. Wędlin nie produkuje
Rzeźnik	Kazimierz Szukaj	robotnik, uczeń rzeźnicki	Kupno, ubój żywca, sprzedaż mięsa. Wędlin nie produkuje
Piekarnia	Franciszek Ziółkowski	piekarz, robotnik	Piecze tylko chleb żytni z braku mąki pszennej
Piekarnia	Tadeusz Sobieszczyk	piekarz, uczeń piekarski	Piecze tylko chleb żytni z braku mąki pszennej
Piekarnia	Franciszek Młynarczyk	2 ekspedientki, robotnik, uczeń piekarski	Piecze tylko chleb żytni z braku mąki pszennej
Piekarnia	Bronisław Kulczyński	2 ekspedientki, 2 robotników, uczeń piekarski	Piecze tylko chleb żytni z braku mąki pszennej
Zakład fryzjerski	Jan Ciechelski	pracuje sam	Golenie i strzyżenie
Zakład fryzjerski	Bronisław Wyrzykowski	pracuje sam	Golenie i strzyżenie
Zakład kowalski	Stanisław Gondek	kowal, robotnik	Podkuwanie koni, reperacje kowskie
Zakład kowalski	Ignacy Andczak	pracuje sam	Podkuwanie koni, reperacje kowskie
Zakład kowalski	Leon Śledzik	1 robotnik	Podkuwanie koni, reperacje kowskie
Zakład stolarski	Cezary Rybarczyk	pracuje sam	Naprawy mebli, drzwi, okien, budowa trumien
Zakład stolarski	Augustyn Jaskólski	3 stolarzy	Naprawy mebli, drzwi, okien, budowa trumien

Typ przedsiębiorstwa	Właściciel/Zarządzający	Zatrudnienie	Uwagi
Warsztat krawiectwa męskiego	Stanisław Januszewski	pracuje sam z powodu braku sił fachowych	
Warsztat krawiectwa męskiego	Tomasz Janowski	pracuje sam z powodu braku sił fachowych	
Warsztat krawiectwa męskiego	Jan Leśniewski	pracuje sam z powodu braku sił fachowych	
Warsztat krawiectwa damskiego	Pelagia Sybilska	uczennica	Naprawy i przeróbki odzieży
Warsztat krawiectwa damskiego	Marta Głowacka	uczennica	Naprawy i przeróbki odzieży
Warsztat krawiectwa damskiego	Anna Kuberowa	2 uczennice	Naprawy i przeróbki odzieży
Warsztat krawiectwa damskiego	Joanna Rothe	2 uczennice	Naprawy i przeróbki odzieży
Warsztat krawiectwa damskiego	Urszula Bębnista	pomocnica	Naprawy i przeróbki odzieży
Warsztat krawiectwa damskiego	Marta Jaracz	pracuje sama	Naprawy i przeróbki odzieży
Warsztat krawiectwa damskiego	Helena Piotrowska	pracuje sama	Naprawy i przeróbki odzieży
Warsztat krawiectwa damskiego	Anna Gołombiewska	pracuje sama	Naprawy i przeróbki odzieży
Warsztat krawiectwa damskiego	Leokadia Woźniak	pomocnica	Naprawy i przeróbki odzieży
Warsztat krawiectwa damskiego	Maria Majchrzak	2 pomocnice	Naprawy i przeróbki odzieży
Zakład kominiarski	Jan Zaremski		
Warsztat kołodziejski	Robert Kucharski	kołodziej	Naprawy wozów i inne prace kołodziejskie
Warsztat kołodziejski	Wacław Bilicki	pracuje sam	Naprawy wozów i inne prace kołodziejskie
Warsztat kołodziejski	Władysław Jesse	pracuje sam	Naprawy wozów i inne prace kołodziejskie

Typ przedsiębiorstwa	Właściciel/Zarządzający	Zatrudnienie	Uwagi
Warsztat siodlarski	Wacław Czeszewski	pracuje sam	Z uwagi na brak skóry na uprząże naprawia tylko szory
Warsztat siodlarski	Jan Trempała	pracuje sam	Z uwagi na brak skóry na uprząże naprawia tylko szory
Warsztat siodlarski	Jan Jesse	pracuje sam	Z uwagi na brak skóry na uprząże naprawia tylko szory
Warsztat szewski	Ignacy Pietrzak	pracuje sam	Naprawa obuwia
Warsztat szewski	Marian Burak	pracuje sam	Naprawa obuwia
Warsztat szewski	Bronisław Kallas	pracuje sam	Naprawa obuwia
Warsztat szewski	Antoni Mróz	pracuje sam	Naprawa obuwia
Warsztat szewski	Kazimierz Chrapkowski	pracuje sam	Naprawa obuwia
Warsztat szewski	Henryk Szejka	pracuje sam	Naprawa obuwia
Zakład studniarski	Jan Nowak	pracuje sam	Buduje studnie
Warsztat ślusarsko-mechaniczny	Franciszek Gondek	2 robotników	Naprawy ślusarsko-mechaniczne i naprawa przewodów elektrycznych
Warsztat ślusarsko-mechaniczny	Bernard Kloska	pomocnik	Naprawy ślusarsko-mechaniczne i reperacja rowerów i motocykli
Zakład malarski	Alfons Szejka	malarz, robotnik	Chwilowo zatrudniony przez Zarząd Miejski i Komendanta Wojennego do malowania hasła propagandowych w języku rosyjskim i polskim oraz usuwania napisów niemieckich i zastępowania ich polskimi
Zakład szklarski	Szymon Bębniśta	pomocnik	Szklenie uszkodzonych okien
Skład kolonialny	Antoni Dembiński		Zawodowy kupiec, uruchomił skład spożywczy, od 31 marca sprzedaje otrzymane z powiatu cukier i proszek do prania

Typ przedsiębiorstwa	Właściciel/Zarządzający	Zatrudnienie	Uwagi
Skład kolonialny	Anastazy Miklara		Zawodowy kupiec, uruchomił skład spożywczy, od 31 marca sprzedaje otrzymane z powiatu cukier i proszek do prania
Zakład dekarcki	Zygmunt Górecki	pracuje sam	Naprawy dachów
Zakład dekarcki	Marian Krzesiwczyk	2 pomocników	Naprawy dachów
Zakład dekarcki	Julian Ziółkowski	pracuje sam	Naprawy dachów
Przedsiębiorstwo budowlane	Konrad Czeszewski	3 murarzy, uczeń murarski, 4 cieśli, 4 robotników	Naprawy budynków
Ogrodnictwo	Maria Kozielska	robotnica	Sianie i sadzenie warzyw
Garncarstwo	Bolesław Jarzab		Naprawa i stawianie pieców
Garncarstwo	Władysław Woźniak		Naprawa i stawianie pieców
Pantoflarstwo	Jan Nawrot	2 pomocników	Wyrabia drewniane pantofle
Zakład ślusarski	Augustyn Fedtke		Naprawa maszyn rolniczych
Koszykarstwo	Maksymilian Balcerowski		Wyrób koszy do kartofli
Rzeźbiarstwo	Franciszek Dymow		Pomaga stolarzom przy naprawie mebli rzeźbiąc elementy
Restauracja	Alojzy Maćkowski (zarządca)		Działa w Strzelnicy Miejskiej, w miarę możliwość zajmuje się wyszynkiem lemoniady i piwa
Rzeźnia Miejska			Planuje się ubój żywca dwa razy w tygodniu
Tartak parowy	Walenty Lewiński (zarządca)		Nieczynny z powodu braku pasów transmisyjnych, zarządca sprzedaje pozostałe materiały budowlane

Typ przedsiębiorstwa	Właściciel/Zarządzający	Zatrudnienie	Uwagi
4 restauracje			Nieczynne z powodu braku napojów alkoholowych i tytoniu
2 stolarnie			Nieczynne z powodu braku chętnych do zakupu i braku narzędzi
Inne sklepy spożywcze, kolonialne, papirnicze, bławatne			Nieczynne z powodu braku towarów
Gorzelnia w majątku Mrocza			Uszkodzona w czasie działań wojennych w 1945, głównie kocioł, z braku sił fachowych chwilowo nieczynna

Źródło: APB, zesp. ZMM, sygn. 61.

Aneks 2. Spis Niemców zamieszkałych w Mroczy wiosną 1945 roku

Nazwisko i imię	Data urodzenia	Uwagi
Milbrandt Emil	19 luty 1892	
Milbrandt Marta	29 czerwiec 1900	
Milbrandt Ruth	29 maj 1929	
Milbrandt Urszula	26 październik 1944	
Timm Ernst	29 październik 1866	
Timm Ida	24 czerwiec 1907	Prace przyfrontowe
Timm Rudi	24 czerwiec 1942	
Kopp Andrzej	10 styczeń 1893	
Kopp Katarzyna	11 styczeń 1893	
Kopp Traute	04 styczeń 1927	
Kopp Urszula	23 styczeń 1929	

Nazwisko i imię	Data urodzenia	Uwagi
Harwardt Marta	01 listopad 1920	
Harwardt Ernst	21 grudzień 1940	
Luterbardt Elze	15 sierpień 1911	
Arndt Berta	28 czerwiec 1872	
Schmidt Berta	30 grudzień 1902	
Schmidt Gottfried	05 kwiecień 1931	
Schulz Albert	09 maj 1877	
Schulz Ida	09 wrzesień 1884	
Wiederhöft August	01 lipiec 1861	
Wiederhöft Otilie	11 styczeń 1864	
Sechawer hermann	19 lipiec 1873	Prace przyfrontowe
Pepel Erna	07 grudzień 1901	
Pepel Ruth	08 listopad 1938	
Pepel Edmund	15 kwiecień 1940	
Becker Augusta	16 wrzesień 1877	
Rodmann Ela	14 grudzień 1905	Prace przyfrontowe
Rodmann Paul	–	
Rodmann August	–	
Rodmann Ela	–	
Rodmann Franz	–	
Hawke Elzbieta	20 marzec 1919	
Hawke Gizela	23 styczeń 1942	
Hawke Gerhard	17 wrzesień 1943	
Meyer Reinholda	01 maj 1899	
Meyer Ruth	11 kwiecień 1927	
Meyer Krystyna	23 listopad 1932	
Meyer Gerhard	14 marzec 1936	
Hamler Gisela	22 marzec 1931	
Graewel Ehentraut	18 maj 1932	

Nazwisko i imię	Data urodzenia	Uwagi
Capf Julianna	23 marzec 1889	
Kurzhalz Marta	16 kwiecień 1918	
Kurzhalz Ruth	23 marzec 1940	
Kuttnik Hildegard	04 kwiecień 1920	
Kuttnik Zygfryd	18 czerwiec 1941	
Kuttnik Krystyna	29 wrzesień 1942	
Schulz Hermann	–	Prace przyfrontowe
Schulz Berta	08 marzec 1878	
Wiedemann Emilia	01 grudzień 1911	
Wiedemann Henryk	31 lipiec 1938	
Wiedemann Walter	13 sierpień 1944	
Pankanin Albert	25 czerwiec 1875	
Pankanin Justyna	04 luty 1870	
Nast Berta	20 październik 1877	
Nast Jadwiga	25 czerwiec 1881	
Keyer Karl	10 czerwiec 1872	
Keyer Emma	19 maj 1875	
Keyer Selma	12 luty 1910	
Keyer Gerda	25 wrzesień 1934	
Keyer Henryk	08 listopad 1938	
Liebenau Berta	26 grudzień 1886	
Liebenau Elzbieta	18 czerwca 1915	
Liebenau Barbara	04 październik 1940	
Liebenau Klara	12 styczeń 1945	
Bilnes Hildegard	29 marzec 1916	Prace przyfrontowe
Bilnes Horst	21 lipiec 1940	
Bilnes Heidi	14 kwiecień 1943	
Schmulandz Berta	08 wrzesień 1905	
Belter Helga	21 czerwiec 1933	

Nazwisko i imię	Data urodzenia	Uwagi
Bartig Berner	22 sierpień 1941	
Bartig Karin	21 kwiecień 1943	
Hinz Arwin	16 czerwiec 1937	
Hinz Margret	20 maj 1941	
Beyer Julian	18 styczeń 1865	Zmarł
Beyer Berta	18 sierpień 1867	
Schmidt Fryderyk	14 styczeń 1905	
Schmidt Maria	07 październik 1907	
Schimdt Ksta(?)	02 sierpień 1911	
Schmidt Alfryda	21 marzec 1931	
Schmidt Margot	02 październik 1933	
Schmidt Kurt	06 luty 1936	
Kobz August	29 lipiec 1864	
Kobz Berta	11 sierpień 1873	
Hoffmann Herta	22 marzec 1911	
Hoffmann Ruth	31 styczeń 1940	
Hoffmann Renata	31 grudzień 1940	
Kremperfort Otto	03 marzec 1910	
Retzlaft Fryda	14 marzec 1914	Prace przyfrontowe
Halsweder Klara(?)	13 sierpień 1886	Prace przyfrontowe
Berow Jan	20 lipiec 1869	Prace przyfrontowe
Hilbrandt Etta	26 lipiec 1929	
Grams Fryda	24 marzec 1913	
Grams Jan	19 marzec 1926	
Grams Helga	20 luty 1938	
Grams Zygfryd	15 czerwiec 1943	
Retzlaft Fryderyk	–	
Schulz Konrad	11 styczeń 1883	
Rotter Joanna	05 październik 1893	

Nazwisko i imię	Data urodzenia	Uwagi
Hinz Anita	28 wrzesień 1930	
Hiller Marta	07 październik 1872	
Hinz Elwira	12 wrzesień 1934	
Hinz Arno	26 luty 1936	
Hinz Heidi	30 marzec 1940	
Rotylitz Jadwiga	22 sierpień 1882	
Niekel Augusta	10 październik 1890	
Niekel Zygfryda(?)	01 czerwiec 1923	
Niekel Wolfgang	18 sierpień 1941	
Patz Hildegard	04 wrzesień 1910	
Natz Alina	31 styczeń 1886	
Schmidt Robert	24 październik 1880	
Schmidt Marta	15 lipiec 1885	
Schmidt Freite	19 sierpień 1921	
Hawke Heinz	–	
Hawke Willi	–	

Źródło: APB, zesp. ZMM, sygn. 56.

Aneks 3. Wykaz gospodarstw poniemieckich w gminie Mrocza, które przekazano tak zwanym repatriantom z ZSRR

Imię i nazwisko repatrianta	Miejscowość osiedlenia	Imię i nazwisko byłego właściciela	Obszar (w ha)
Wacław Cizszak	Wąwelnio	Albert Petzold	11,49
Józef Kiślarczuk	Wąwelnio	Frydrych Hinz	12,00
Ludwik Szeszko	Gliszcz	Kurt Damaszke	10,00
Witold Mroziński	Kruszkowo	Ryszard Karau	12,00
Aleksander Skok	Jeziorki Zabartowskie	Herman Abracham	10,00
Andrzej Rądzyn	Krukówko	Reinhold Bartel	10,00
Jan Szenkiel	Tonin	Rudolf Frick	10,69

Imię i nazwisko repatrianta	Miejscowość osiedlenia	Imię i nazwisko byłego właściciela	Obszar (w ha)
Adam Pencher	Tonin	Olga Koebnick	9,25
Bronisław Paczkowski	Tonin	Edward Lüneberg	9,03
Emilia Zdanowicz	Tonin	Gustaw Wegner	9,08
Franciszek Chudzik	Tonin	Olga Krüger	8,88
Antoni Orłowski	Jaszkowo	Emil Lüneberg	10,26
Edmund Jasiński	Drzewianowo	Herman Belter	10,00
Józef Szwed	Drzewianowo	Reinhold Kreklau	10,00
Stanisław Mazur	Drzewianowo	Arnold Schwarz	10,00
Izabela Hubert	Drzewianowo	Karol Hofman	6,35
Jan Łasa	Gliszcz	Emil Wegner	3,61
Marian Szatkowski	Gliszcz	August Hoppem	0,51
Wojciech Sikora	Kaźmierzewo	Wilhelm Teetz	2,36
Antoni Białek	Mierucin	Hermann Kannenberg	1,06
Franciszek Skiba	Mrocza	Karol Keetaz	2,75
Kazimierz Nowakowski	Mrocza	Berta Nast	2,50
Marcin Rutkowski	Drzewianowo	August Krekalu	0,69
Jan Los	Rościmin	Fridrich Müller	0,68
Józef Pokrzywka	Rościmin	Elze Brumund	0,39
Franciszek Brzeziński	Skoraczewo	August Ziesmer	9,26
Leon Szaferski	Skoraczewo	Otto Kollnader	12,98
Stanisława Czajkowska	Tonin	Jan Bonin	0,56
Jan Nawrot	Mrocza	Hermann Bartig	0,95
Kazimierz Zejc	Gliszcz	Wilhelm Krüger	5,56
Pelagia Ciszewska	Drzewianowo	August Schwarmer	0,60
Wojciech Job	Toninek	Jakub Dąbrowski	7,02
Jan Kulik	Tonin	Juliusz Bleich	12,00
Józef Szczepaniak	Tonin	August Link	1,20
Józef Skaja	Ślupówko	Reinhard Zielke	10,66
Piotr Olejnik	Mrocza	Otto Poehm	0,71

Imię i nazwisko repatrianta	Miejscowość osiedlenia	Imię i nazwisko byłego właściciela	Obszar (w ha)
Edmund Ziółkowski	Mierucin	Otto Wiese	0,52
Karol Kędzia	Mierucin	Henryk Gross	12,00
Jan Kujawa	Skoraczewo	Albert Gollnits	5,18
Marianna Pecheć	Skoraczewo	Albert Modelmog	8,13
Aniela Rożańska	Skoraczewo	Ida Schülke	5,09
Zofia Niezgoda	Skoraczewo	Edward Wiederhoeft	7,68
Stanisława Kuczyńska	Skoraczewo	Wilhelm Piehl	6,72
Jan Zygmunt	Skoraczewo	Hermann Komnitz	10,01
Józef Pietrzak	Kaźmierzewo	Edward Wrase	4,83
Bolesław Kłodziński	Kaźmierzewo	Ernst Dewner	10,00
Piotr Liberski	Czermuń	Herman Schlak	2,02
Wasyli Płatnik	Rościmin	Hilda Rehbein	0,74
Stanisław Mucha	Czarmin	Willi Janke	7,48
Józef Horynkiewicz	Czarmin	Friedrich Henke	7,48
Leon Murach	Czarmin	Paweł Kemnitz	2,08
Leon Przybylski	Drzewianowo	Bernard Gons	1,05
Szczepan Burda	Drzewianowo	Emil Richter	5,63
Maksymilian Warszawski	Drzewianowo	Herman Wenseritt	0,52
Wiktoria Rutkowska	Drzewianowo	Emil Frase	0,87
Franciszek Rutkowski	Drzewianowo	Jan Kiehn	0,63
Maria Zajączkowska	Drzewianowo	Bogumil Boelke	11,73
Jan Katowski	Gliszcz	Otto Wiederhöft	11,90
Ludwik Mijak	Rościmin	Berta Schauer	7,70
Józef Bińczyk	Skoraczewo	Gustaw Betke	1,65
Szczepan Poraziński	Skoraczewo	Augusta Karau	1,25
Stanisław Knitter	Skoraczewo	Gertrude Lüneberg	8,04
Edmund Borowski	Skoraczewo	Emilia Strause	3,90
Józef Struwa	Słupówko	(?) Lambrecht	9,75
Teofil Budziński	Toninek	Gustaw Poliński	2,03

Imię i nazwisko repatrianta	Miejscowość osiedlenia	Imię i nazwisko byłego właściciela	Obszar (w ha)
Jan Chudzik	Wąwelnio	Adolf Wiese	1,94
Stefan Kugwizsz	Wąwelnio	Otto Wrase	4,50
Piotr Przybylski	Wąwelnio	Hugo Sechawer	8,42
Anna Burda	Ostrowo	Frieda Schlep	3,29
Jan Ornafeł	Drzewianowo	Gottfriede Kropp	3,37
Stanisław Florczak	Skoraczewo	Willi Brummund	5,18
Franciszek Pilarczyk	Rościmin	(?) Lüneberg	9,62
Julia Kazimierzak	Rościmin	Reinhard Wenzlaft	2,51
Bolesław Skrzyszewski	Mrocza	Paweł Wolter	1,40
Stanisław Kopotka	Tonin	Ernst Abrahan	1,95
Wacław Ruśc	Kaźmierzewo	Frotz Pöschel	13,00
Marian Nowicki	Mrocza	Paweł Bartig	2,78

Źródło: APB, zesp. SPW 1945–1950, sygn. 510, 513.

Aneks 4. Struktura zatrudnienia w Mroczy w 1948 roku

Liczba przedsiębiorstw	Typ przedsiębiorstwa przemysłowego, handlowego	Wielkość zatrudnienia
1	Gminna Spółdzielnia Rolnicza „Samopomoc Chłopska”	27
1	Spółdzielnia Spożywców	5
1	Bank Ludowy	2
4	Sklep spożywczy	9
3	Sklep galanteryjny	4
2	Sklep bławatny	5
3	Restauracja	6
1	Młyn Parowy pod Zarządem Państwa	11
2	Tartak	57
1	Państwowa Fabryka Mebli	10
1	Okręgowa Mleczarnia (firma prywatna)	7

Liczba przedsiębiorstw	Typ przedsiębiorstwa przemysłowego, handlowego	Wielkość zatrudnienia
1	Gorzelnia Państwowego Majałku Mrocza	3
3	Piekarnia	6
2	Zakład fryzjerski	5
4	Kuźnia	9
3	Siodlarz	6
2	Kołodziej	3
9	Szenc	9
3	Rzeźnik	6
1	Fotograf	1
2	Stolarz	5
6	Krawiec męski	8
4	Krawiec żeński	9
1	Zegarmistrz	2
2	Warsztat ślusarski	6
1	Olejarz	2
2	Śrutownia	3
1	Wulkanizator	1
2	Tapicer	3
3	Dekarz	5
1	Kominiarz	3
2	Zdun	3
1	Malarz	1
1	Szklarz	1
1	Rzeźnia Miejska	2

Źródło: APB, zesp. ZMM, sygn. 7.